

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
კლასიკური ფილოლოგიის, ბიზანტინისტიკისა და ნეოგრეცისტაქის ინსტიტუტი

•
პროგრამა «ლოგოსი»

პუბლიკაციები და ღონისძიებები კლასიკური ფილოლოგიის,
ბიზანტინისტიკისა და ნეოგრეცისტაქის სფეროში

რეაქსიონარი

დიონისიოს ფრაიერის
„გნამაფიკის ხელნაწები“
და
ძვნი თარგმნი
გნამაფიკური ანთროპოგრაფი

მეორე გამოცემა

ვერობულო გრამატიკების პირველწყარო, დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნება“ და მისი კომენტარები ქართველ მწიგნობართათვის კარგად ცნობილი თხზულებებია, რომლებსაც, სრულიად აშკარად, ემყარება ბერძნულ სამყაროსთან მჭიდროდ დაკავშირებული ძველი ქართული ფილოლოგიური ცოდნა-განათლება. ამდენად, ამ ტექსტების ზედმიწევნით შესწავლა წარმოადგენს მეცნიერულ აუცილებლობას არა მხოლოდ ქართული გრამატიკული აზრის ისტორიის, არამედ, ქართული ენის ისტორიის შესაქმნელად, რაშიც ეს წიგნიც თავის წვლილს შეიტანს. დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნების“ ქართული თარგმანი კი, რაც პირველად ხორციელდება, ხელმისაწვდომს გახდის ამ ძეგლს არა მხოლოდ ენათმეცნიერთათვის, არამედ ყველა დაინტერესებული პირისათვის.

რედაქტორი ნელი მახარაძე

რეცენზენტები: აკად. თინათინ ყაუხჩიშვილი

ქპროფ. რომან მიმინოშვილი

პროფ. თედო უთურგაიძე

© პროგრამა „ლოგოსი“, 1998, 2000

პროგრამა „ლოგოსი“

ილია ჭავჭავაძის გამზირი 13 (თბუ VIII კორპ.), ოთ. 14, 380079 თბილისი
ტელ. 25-02-58

ISBN 99928-65-32-6

შესავალი

ძველი ქართული გრამატიკული აზრის ისტორია, სამწუხაროდ, ჯერ არ შექმნილა. ის, რაც დღეისათვის გამოვლენილი და შესწავლილია, მხოლოდ მასალებს წარმოადგენს ამ ისტორიისათვის. ჩვენთვის ცნობილია ძველ ქართველ გრამატიკოსთა სახელები, მაგრამ უცნობია მათი თხზულებები. ისიც ცხადია, რომ ძველ საქართველოში კარგად იცნობდნენ ბერძენ გრამატიკოსთა თხზულებებს, მაგრამ ჩვენამდე არ მოუღწევია ამ თხზულებათა ქართულ თარგმანებს. ამიტომ სულ ცოტა ხნის წინ ქართული გრამატიკული აზრის ისტორიას ვიწყებდით XVIII საუკუნით და, ამასთანავე, გაცილებით მეტი ვიცოდით მის სომხურ მასალასთან მიმართების შესახებ, ვიდრე ბერძნულთან, რომელიც, თავის მხრივ, სომხურის საფუძველიცაა.

დღეს უდავოა ძველი ქართული ენათმეცნიერული ცოდნის დიდი სიახლოვე შუა საუკუნეების ბერძნულ ფილოლოგიურ აზროვნებასთან, რაც მიემართება იმ პირველ გრამატიკას, რომელსაც „გრამატიკის ხელოვნებას“ (Τέχνη γραμματική) უწოდებენ. ეს არის ენობრივ დაკვირვებათა პირველი სისტემური სახელმძღვანელო, რომელიც საფუძვლად დაედო მრავალ ევროპულ გრამატიკათა შექმნას მომდევნო საუკუნეებში. „გრამატიკის ხელოვნების“ ავტორად ტრადიცია მიიჩნევს ალექსანდრიული სკოლის წარმომადგენელს — დიონისიოს თრაკიელს.

როგორც ცნობილია, ქალაქ ალექსანდრიას ალექსანდრე მაკედონელმა ჩაუყარა საფუძველი. ალექსანდრეს გარდაცვალების შემდეგ ეს ქალაქი თავის რეზიდენციად აირჩია ეგვიპტის ელინისტური სამეფოს დამაარსებელმა — პტოლემაიოს I სოტერმა (322-283). სულ მოკლე ხანში ალექსანდრია გადაიქცა არა მხოლოდ ეგვიპტის, არამედ მთელი ელინისტური სამყაროს უდიდეს სავაჭრო ცენტრად. პტოლემაიოსები არაფერს ზოგავდნენ იმისთვის, რომ ალექსანდრია ელინისტური სამყაროს ცენტრიც გამხდარიყო. ალექსანდრიაში

შეიქმნა ბიბლიოთეკა, რომლის დამაარსებლებმა მიზნად დაისახეს, თავი მოეყარათ ბერძენთა ლიტერატურული მემკვიდრეობისათვის, ეგვიპტის მეფეთა თანადგომითა და მატერიალური უზრუნველყოფით ალექსანდრიის ბიბლიოთეკაში შეგროვდა ბერძნული პოეზიისა და პროზის ძეგლთა საუკეთესო ხელნაწერები. ბიბლიოთეკაში მომუშავენი დიდი ენთუზიაზმითა და თავდაუზოგველობით აწესრიგებდნენ ამ ხელნაწერებს. ხელნაწერთა შესასწავლად იწვევდნენ გამოჩენილ მეცნიერებს, რომლებიც ახდენდნენ მათ კლასიფიკაციას დარგებისა და მწერლების მიხედვით და არკვევდნენ ანონიმური ძეგლების ავტორთა საკითხს, ერთი სიტყვით, ასრულებდნენ ისტორიულ-ფილოლოგიურ სამუშაოს.

და, ალბათ, გასაკვირი არცაა, რომ აქ, ამ გარემოში წარმოიშვა დისციპლინა, რომელსაც სწორედ ასე ეწოდა: ფილოლოგია, ანუ „სიტყვის სიყვარული“.

III საუკუნიდან ალექსანდრია ისეთ კულტურულ და სამეცნიერო ცენტრად იქცა, რომელთან მეტოქეობა ათენსა და რომსაც კი უჭირდა. ლიტერატურის კლასიკური ნიმუშების გამოცემისა და კომენტირების საჭიროებამ მძლავრი ბიძგი მისცა ენათმეცნიერების განვითარებას.

ამ სკოლის წარმომადგენლები იყვნენ გამოჩენილი ფილოლოგ-მკვლევარები: **ზენოდოტე ეფესელი** (დაახლ. 325-260) — პომპროსის პოემების პირველი შემსწავლელი, ამ პოემათა 24-24 სიმღერად დაწყოფი, ართრონისა და ნაცვალსახელის გამმიჯნელი, ორობითი რიცხვის ფორმების აღმოჩენი; **კალიმაქე კვირინელი** (დაახლ. 315-240) — სტრაბონის შეფასებით, „ერთსა და იმავე დროს პოეტიკა და გრამატიკოსიც“; **ერატოსთენე კვირინელი** (დაახლ. 284-200) — მეცნიერული გეოგრაფიისა და ქრონოლოგიის მამამთავარი; **არისტოფანე ბიზანტიონელი** (დაახლ. 257-180) — ენის, ლიტერატურისა და ტექსტუალური კრიტიკის მკვლევარი, პროსოდული მახვილისა და ფშვინვის ნიშნების შემომღები; **არისტარქე ხამოთრაკიელი** (დაახლ. 217-145) — ფილოლოგოს-კრიტიკოსი. სწორედ არისტარქემ განასხვავა მეტყველების რვა ნაწილი, რომელიც მისმა მოსწავლემ დიონისიოს თრაკიელმა იმავე რაოდენობითა და თანმიმდევრობით შეიტანა თავის გრამატიკაში. ამ ფილოლოგთა შრომებს ჩვენამდე არ მოუღწევია. ინფორმაცია, რაც

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1950, გვ. 243-247; И. М., Тронский, История античной литературы, М., 1983, гв. 191-194; Lexikon der Antike, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1984, гв. 25-26.

მოგვეპოვება ალექსანდრიელ სწავლულთა შესახებ, ამოკრეფილია ჰომეროსის სქოლიოებიდან.

რიტორი და გრამატიკოსი, დიონისიოს ტერესის (Τήρης) ძე (170-90), წარმოშობით თრაკიიდან იყო, მისი მეტსახელი თრაკიელიც აქედან მომდინარეობს. ალექსანდრიაში განათლების მიღების შემდეგ დიონისიოსი გადასახლებულა როდოსზე. არისტარქეს სკოლაში მისი მოღვაწეობის პერიოდიდან ჰომეროსის ტექსტის განმარტებების მცირე ნაწილია მოღწეული. მთლიანადაა შემორჩენილი თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნება“¹. ეს გრამატიკა გამოცემულია: Dionysii Thracis Ars Grammatica. Edidit Gustavus Uhlig, Lipsiae, 1883.

ცნობილია, რომ ანტიკურ პერიოდში ენის თეორია წარმოიშვა არა ენის ცალკეულ საკითხთა, არამედ ერთ-ერთი ძირითადი ფილოსოფიური პრობლემის — საგნისა და სახელის ურთიერთმიმართების კვლევის შედეგად. ფილოსოფოსებს აინტერესებდათ: არის თუ არა ენა ჰეგემარტების წვდომის იარაღი; რა კავშირშია ერთმანეთთან საგანი, აზრი მის შესახებ და ამ აზრის გამოხატველი სიტყვა. ისინი ენობრივ მოვლენებს ამ კუთხით იხილავენ. მიუხედავად ამისა, საკმაოდ მნიშვნელოვანია ის მონაპოვარი, რომელსაც ფილოსოფოსთა შრომებში ვპოულობთ ენობრივ მოვლენათა ზოგადი თეორიებისა და ცალკეულ კონკრეტულ საკითხთა განმარტებების სახით².

ამდენად, დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკით, ფაქტიურად, იწყება გრამატიკული მეცნიერების ისტორია და ეს მონაპოვარი, რომელიც წარმოადგენს წინანააზრევის შეჯამებას, არის ელინისტური პერიოდის კუთვნილება.

დიონისიოს თრაკიელის ამ პატარა მოცულობის თხზულებამ არაჩვეულებრივი პოპულარობა მოიპოვა. Τέχνη γραμματικῆ ითარგმნა მრავალ ენაზე, დაიწერა კომენტარები, ანუ სქოლიოები, როგორც შუა საუკუნეებში უწოდებდნენ. დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკის სქოლიოთა ხელნაწერების სამი კოლექცია არსებობს: ვატიკანური (Scholia Vaticana), ვენეციური (Scholia Marciana) და

¹ Suidae, Lexikon Graece et Latine, Halis et Brunsvigae, 1853, გვ. 105; Δημητρίου Μουκάδου, 'Ο 'Αλεξανδρινός Γραμματικός Διονύσιος ὁ Θραξ ('Αντίπαλον ἐκ τοῦ 46-ου Τόμου τῆς 'Ἑρακλῆς'), 'Αθήναι, 1972, გვ. 12; Pfeiffer R. Geschichte der klassischen Philologie, 1970, გვ. 322-323.

² ბერძნული ლინგვისტურია აზროვნების ორი პერიოდი გამოიყოფა: ფილოსოფიური და გრამატიკული. ორივე პერიოდი მრავალ წიგნშია განხილული. ჩვენ ამ საკითხს დაწვრილებით არ შევხებით.

ლონდონური (Londinensia). როგორც ამ სქოლიოთა გამომცემელი ჰილგარდი აღნიშნავს, „Scholia“ კომპილაციური ხასიათის ნაშრომია და თითოეული სქოლიო, ანუ კომენტარი ემყარება გრამატიკებს, რომლებიც ან სრულად არ შემორჩენილა, ან საერთოდ დაკარგულია. ამ სქოლიოთა ავტორები არიან: მელამპოდე, დიომედე, გიორგი, ჰელიოდორე, სტეფანე, პორფირე და სხვები. ხშირად მელამპოდე-დიომედეს ერთად მოიხსენიებენ, რადგან ის, რაც მელამპოდეს სახელს ატარებს, სხვა ხელნაწერებში დიომედეს მიეწერება. ასევე ფიქრობენ, რომ ჰელიოდორე იგივე გიორგია.

დიონისიოს თრაკიელის სომეხ სქოლიასტთა კომენტარები, ბიზანტიურ წყაროებთან შედარებით, განხილულია სომეხი მეცნიერის ნ. ადონცის მიერ 1915 წელს გამომცემულ წიგნში *Дιονисий Тракийский и армянские толкователи*.

მიუხედავად იმისა, რომ ღღეს ენათმეცნიერება მრავალ საკითხს განსხვავებულად სვამს და განიხილავს, დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნებას“ და ამ თხზულების სქოლიოებს არც საზოგადოდ და არც ქართული სინამდვილისათვის არ დაუქარგავს მნიშვნელობა, რადგან ხშირ შემთხვევაში სწორედ დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკა და მისი კომენტარები გვაძლევს გასაღებს ძველი ქართული გრამატიკული აზრის მართებულად გასაგებად და მისი ისტორიის გზის საჩვენებლად. ამ ამოცანის განხორციელება წარმოუდგენელია *Τέχνη γραμματική*-ს ზედმიწევნითი ცოდნის გარეშე, ამ გრამატიკის ტექსტის ცოდნა კი — მისი განმარტებებისა და კომენტარების გარეშე. იმისთვის, რომ ყველა დაინტერესებულ პირს შეეძლოს უშუალოდ ტექსტის გაცნობა, უპირველეს საქმედ მივიჩნიეთ „გრამატიკის ხელოვნების“ თარგმნა ქართულ ენაზე, სათანადო კომენტარების დართვით, ბერძნულ ენაზე არსებული სქოლიოების შეძლებისდაგვარად სრული გათვალისწინებით.

ბევრი ვიფიქრეთ იმაზე, თუ რა თანმიმდევრობით დაგველაგებინა განსახილველი მასალა და, მიუხედავად იმისა, რომ ღღესათვის შეუძლებელია თუნდაც რამდენადმე ამომწურავი სურათის წარმოდგენა, მაინც ქრონოლოგიური პრინციპი ვარჩიეთ, როგორც ერთი ზოგადი ჩარჩო, რომელიც თანდათან უნდა შეივსოს და რომელშიც ადვილად იპოვის თავის ადგილს ყოველი ახალი წყარო თუ ახალი მიგნება. შრომის პირველი ნაწილი კი დავუთმეთ დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნების“ ტექსტის ანალიზს,

¹ Scholia in Dionysii Thracis *Artem Grammaticam*, ed. Hilgard. L. 1901.

რათა იმთავითვე გვეჩვენებინა საკითხთა ის წრე, რომელსაც დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკა მოიცავს და რომელიც მომდევნო საუკუნეების სქოლიასტთა დაწვრილებითი განსჯის საგნად იქცა. ეს, თავის მხრივ, გვიადვილებს ძველ ქართულ მასალაზე მსჯელობას და ყოველი კონკრეტული ფაქტისათვის ადგილის განსაზღვრას ბერძნულ-ქართული გრამატიკული აზროვნების განვითარების ზოგად ისტორიაში.

აქვე უღრმეს მადლობას ვუხდით ქ-ნ ნელი მახარაძეს, რომლის უშუალო ხელმძღვანელობითაც შეიქმნა ჩვენი ნაშრომი. ასევე — ყველას, ვინც ამ საკითხებზე მუშაობისას რჩევა-დარიგებებით გვეხმარებოდა: ქ-ნ თინათინ ყაუხჩიშვილს. ქალბატონმა თინათინმა ჩვენი თარგმანი დაწვრილებით შეადარა Τέχνη γραμματική-ს ტექსტს, ბ-ნ თედო უთურგაიძეს, ქ-ნ დამანა მელიქიშვილს, ქ-ნ მაია მაჭავარიანს. აქვე მადლიერების გრძნობით მოვიხსენიებთ ჩვენი წიგნის ერთ-ერთ რეცენზენტს, აწ გარდაცვლილ ბ-ნ რომან მიმინოშვილს.

მადლობას ვუხდით ბ-ნ რისმაგ გორდეზიანს, რომლის ინიციატივითა და მხარდაჭერით ჩვენი წიგნი გამოსცა კლასიკური ფილოლოგიის, ბიზანტინისტიკისა და ნეოგრეცისტიკის ინსტიტუტთან არსებულმა საგამომცემლო პროგრამა „ლოგოსმა“.

პირველი თავი

დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნება“

დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკა კომპოზიციურად ცხრა ნაწილად იყოფა: პირველში განსაზღვრულია გრამატიკის მიზანი და ამოცანები (Περὶ γραμματικῆς), მეორე ნაწილი სახელსა და მის კატეგორიებს ეხება (Περὶ ὀνόματος), მესამე ნაწილში განხილულია ზმნა (Περὶ ῥήματος), მეოთხეში — მიმღეობა (Περὶ μετοχῆς), მეხუთე ნაწილი ართრონს ეხება (Περὶ ἄρθρου) მეექვსე — ნაცვალსახელს (Περὶ ἀντωνυμίας), მეშვიდე ნაწილში წინდებულია განხილული (Περὶ προθέσεως), მერვე ნაწილი ზმნიზედას ეხება (Περὶ ἑποπρήματος), მეცხრე — კავშირს (Περὶ συνδέσμου).

მთელი მასალა მოცემულია ოც თავში.

სინტაქსის საკითხები დიონისიოსის გრამატიკაში არ არის. როგორც ცნობილია, პირველი მეცნიერული სინტაქსი (Περὶ συντάξεως „სინტაქსის შესახებ“) ეკუთვნის II საუკუნეში მოღვაწე ცნობილ გრამატიკოსს — აპოლონიოს დისკოლოსს.

დიონისიოს თრაკიელის თხზულება იწყება გრამატიკის დეფინიციით: „გრამატიკა არის გამოცდილებითი ცოდნა (ემპირია) პოეტებისა და პროზაიკოსების ჩვეულებრივ გამონათქვამთა შესახებ“.

თუ რას გულისხმობდა თრაკიელი პოეტებისა და პროზაიკოსების ჩვეულებრივ გამონათქვამებში, რაც გრამატიკის შესწავლის საგანი ყოფილა, კარგად ჩანს დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკის კომენტარებიდან, რომ გრამატიკაში არ განიხილება გაუგებარი, ბუნდოვანი მეტყველება¹.

ამას მოსდევს გრამატიკის ნაწილების ჩამოთვლა.

გრამატიკა დაყოფილია „ნაწილებად“ და არა „სახეებად“ — ეს

¹ იხ. კომენტარი: §1, 1.

ცალკე მსჯელობის საგანია კომენტატორებთან. „ნაწილი“ განსხვავდება „სახისაგან“. მათი მსჯელობით, სახე დამოუკიდებელია, სრულყოფილია, ხოლო ნაწილი არ არის სრული, იგი მთელის ნაკვეთია და, ამდენად, გრამატიკის რომელიმე ნაწილის არმცოდნეს გრამატიკოსი არ ჰქვია¹.

დიონისიოს თრაკიელის განსაზღვრებით, გრამატიკა მხოლოდ ენის პრობლემებს არ მოიცავს. აქ გრამატიკა ფართო გაგებით იგულისხმება. მისი კვლევის საგანს სამწერლო ენა წარმოადგენს. მაშინ, როდესაც თავდაპირველად ტერმინი „გრამატიკა“ აღნიშნავდა სწავლებას ბერძნულ ენაში არსებული ბგერებისა და მათი ნიშნების შესახებ; არსებითად, გულისხმობდა წერა-კითხვის სწავლებას. შემონახულია ნაწყვეტები კალიას „გრამატიკული ტრაგედიიდან“ (ძვ.წ. აღ. IV ს. დასაწყისი), სადაც „გუნდი“ ბერძნული ანბანის ოცდაოთხ ასოს განასახიერებდა, ბგერებისაგან აღგენდა მარცვლებს და ასრულებდა გუნდურ სიმღერებს ამ ტიპის ტექსტით: ბეტა-ალფა-ბა, ბეტა-ეტა-ბე და ა.შ.

მოსწავლეს მოეთხოვებოდა სიტყვის სწორად დამარცვლა, მარცვლის დაშლა ასო-ბგერებად. ამასთან, ყურადღება ექცეოდა იმასაც, რომელი ბგერა რომელს ეხამებოდა².

ალექსანდრიულ პერიოდში, საერთო ბერძნული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებისა და ინტენსიური ფილოლოგიური კვლევა-ძიების ხანაში, შეუდარებლად გაფართოვდა გრამატიკის შინაარსი, მისი მიზანი და ამოცანები. ტერმინი „გრამატიკის ხელოვნება“, კლასიკურ ეპოქაში კითხვისა და წერის ხელოვნების აღმნიშვნელი, ალექსანდრიელმა მეცნიერებმა ლიტერატურული ძეგლების ფილოლოგიური დამუშავების აღსანიშნავად გამოიყენეს. აქედან მომდინარეობს ელემენტარული გრამატიკის — კითხვისა და წერის სწავლების — განსხვავება უმაღლესი („სრულქმნილი“) გრამატიკისაგან — პოეტა და პროზაიკოსთა ნაწარმოებების განმარტებისა და კრიტიკისაგან. „კრიტიკის“ ცნებაში, რომელიც დიონისიოსის განსაზღვრებით, ყველაზე მშვენიერია ამ ხელოვნებაში, იგულისხმებოდა ტექსტის კრიტიკაც, ნაწარმოების დედნის დადგენაც, მათი ესთეტიკური შეფასებაც.

¹ იხ. კომენტარი: §1, 2.

² Античные теории языка и стиля, Под ред. О. М. Фрейденберг (собрание текстов со вступит. статьями И. М. Тронского и С. В. Меликовой-Толстой), Л., 1936, гл. 10-11.

დიონისიოს თრაკიელის განსაზღვრების საგანს წარმოადგენს სწორედ ეს „უმალღესი“ გრამატიკა.

გრამატიკის განმარტების შემდეგ ავტორი საგანგებოდ მსჯელობს კითხვის წესების ცოდნის აუცილებლობის შესახებ, რადგანაც, მისი აზრით, მართლკითხვისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს გამოთქმას, პროსოდიასა და განყოფის ნიშნებს, ვინაიდან „გამოთქმით წარმოვაჩინთ ღირსებას, პროსოდიით — დახელოვნებას, ხოლო განყოფის ნიშნებით — მასში მოცემულ აზრს“. აქვეა განხილული, როგორ, რა ტონალობით უნდა წავიკითხოთ ამა თუ იმ ჟანრის თხზულება. მაგალითად, ტრაგედია — ამალღებულად, კომედია — ცხოვრებისეულად და ა. შ.

სქოლიასტები განიხილავენ ამ ფრაზებს და იქვე კომედია, ტრაგედია და ელეგია სიტყვების ეტიმოლოგიაზეც მსჯელობენ.

მახვილის შესახებ თრაკიელი მსჯელობს მესამე თავში, რო მელსაც „ტონის შესახებ“ ჰქვია. აქ გარჩეულია მახვილის სამი სახეობა.

მეოთხე თავი სახევენ ნიშნებს ეხება: აქ განხილულია წერტილი, შუა წერტილი, (იგულისხმება წერტილი ზემოთ [·], რომელიც უდრის ჩვენს ორწერტილს და წერტილ-მძიმეს), ქვემოწერტილი, ანუ მძიმე. განხილულია განსხვავება ამა თუ იმ სასვენი ნიშნის გამოყენებაში.

როგორც ვხედავთ, დიონისიოსი სასვენი ნიშნების ვარიაციებს ქმნის ერთი ძირითადი ნიშნით — წერტილით.

რამდენადმე გაუგებარია „გრამატიკის ხელოვნებაში“ მეხუთე თავის არსებობა, რომელსაც ეწოდება „რაფსოდიის შესახებ“ (Περὶ Ῥαψωδίας). იგი, თრაკიელის განსაზღვრებით, არის „პოემის ნაწილი, გარკვეული შინაარსის შემცველი“. ეს თავი, არსებითად, ერთი სიტყვის სავარაუდო ეტიმოლოგიას ეხება. „რაფსოდია წარმომდგარია სიტყვისაგან რაბდოდია (ῥαβδῶδης). დაფნის რტოთი ხელში მღეროდნენ პომეროსის პოემებს“.

ბერძნული სქოლიოებიდან შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ დიონისიოსის შრომის ერთ-ერთ ვარიანტში რაფსოდია სიტყვის ორგვარი ეტიმოლოგია იყო მოცემული, რადგან სქოლიასტები რაფსოდია სიტყვის სხვაგვარ ეტიმოლოგიაზეც მსჯელობენ და წერენ, ამას თრაკიელი ამბობსო¹.

მეექვსე თავთან დაკავშირებით საჭიროა შევნიშნოთ, რომ, თუმცა მას ხტომახედიონის შესახებ ეწოდება, მსჯელობა ძირითად

¹ იხ. კომენტარი: §5, 1.

ტექსტში მთლიანად „გრამმა“-ს, ანუ ასოებს ეხება, ორი შემთხვევის გარდა, რასაც თავისი ახსნა აქვს. პირველი ფრაზა, სადაც „სტომახეიონი“ იხსენიება, ასეთია: „მათ (ასოებს) ელემენტებიც (სტომახეიონები) ეწოდება“. თუ რატომ ეწოდება სტომახეიონი, ეს საკითხი სერიოზულ კომენტარს საჭიროებს, რაშიც ძველ ქართულ მასალას მნიშვნელოვანი სინათლე შეაქვს. რა იგულისხმება ელემენტში (στοιχείον) — როგორც გრამატიკულ ტერმინში და რითი განსხვავდება იგი ასოსაგან — ამ საკითხებზე სპეციალური წერილი აქვს ნელი მახარაძეს¹:

თანამედროვე ლინგვისტურ ლიტერატურაში მიღებული თვალსაზრისით, στοιχείον-ი არის ბგერა². ამ აზრს განამტკიცებს სხვა ენათა მონაცემებიც, სადაც ტერმინებს γράμμα და στοιχείον, იმის მიუხედავად, რომ მათი მნიშვნელობა ხშირად ემთხვევა, როგორც წესი, განსხვავებული სიტყვებით გადმოსცემენ.

ნ. მახარაძე განიხილავს στοιχείონ-ის მნიშვნელობებს ქართული მასალის მიხედვით, რომელიც თავმოყრილია თ. ცქიტიშვილის სპეციალურ ნარკვევში: „ერთი ფილოსოფიური ცნების აღმნიშვნელი ტერმინებისათვის ძველ ქართულში“³.

στοιχείον-ი, უპირველესად, ფილოსოფიური ტერმინია და მისი უძველესი ექვივალენტი წესი (VIII-IX სს.) აღნიშნავს წესრიგად გაგებულ ელემენტს, სტიქიონს, (წესთა ამის სოფლისათა — κατά τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου).

X საუკუნიდან წესი στοιχείონ-ის შესატყვისად თითქმის არ გვხვდება და უკვე ვრცელდება ტერმინი ნიგთი. იგივე სიტყვა გადმოსცემს ბერძნულ ტერმინებს: ἔλη (ნივთი), οὐσία (არსი), ὑπόθεσις (ყოფნა, არსებობა).

ამავე წერილში ბერძნული στοιχείონ-ის სხვა ქართული შესატყვისებიცაა დასახელებული: აგებულება, რომელობა, ბუნება, ძალი, ახი. გვხვდება აგრეთვე თვით ბერძნული სიტყვა — სტუქიონი, სტუქო, სტუქიო.

იოანე პეტრიწს (XI-XII სს.) შემოაქვს სრულიად ახალი ტერმინი στοιχείონ-ისათვის — სპარსული წარმოშობის სიტყვა კავშირი.

¹ Н. Махарадзе, Грамматический аспект понимания терминов γράμμα, φωνή, στοιχείον в древнегрузинской традиции — მოხსენება, წაკითხული ბიზანტიისთა მე-16 კონგრესზე ბუდაპეშტში 1988 წელს (ბელნაწერი).

² И. К. Дворецкий, Древнегреческо-русский словарь, М., 1958.

³ თ. ცქიტიშვილი, ერთი ფილოსოფიური ცნების აღმნიშვნელი ტერმინებისათვის ძველ ქართულში, არეოპატიკული ძიებანი, თბ., 1986, გვ. 111-139.

ჩამოთვლილ ტერმინთაგან ნ. მახარაძის ყურადღებას იპყრობს ასო, რომელიც ძველ ქართულში, ძირითადად, აღნიშნავდა ადამიანის, ფრინველისა თუ ცხოველის სხეულის ნაწილებს, საერთოდ, ორგანიზმს (მრ. რ. ასონი). ბერძნულ ტექსტებშიც ეს სიტყვა, ძირითადად, შეესატყვისება ბერძნულ სიტყვებს: $\mu\epsilon\lambda\omicron\varsigma$ (სხეულის ნაწილი) და $\mu\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma$ (ნაწილი, ორგანო) და, რაც მთავარია, იგი ექვივალენტია ბერძნული $\sigma\tau\omicron\iota\chi\epsilon\iota\omicron\upsilon$ -ისა უკვე VIII-IX საუკუნეების ტექსტებში.

სიტყვა ასო, სპეციალისტების აზრით, არაქართული წარმოშობისა უნდა იყოს. იგი ერთდროულად ჩნდება როგორც თარგმნით, ასევე ორიგინალურ თხზულებებში (ჩანს მისი ხშირი გამოყენება VIII-IX საუკუნეების მეტყველებაში). გრამატიკულ ასოს (δγκβα) ძველ ქართულში გამოხატავს სიტყვა წიგნი (ბერძნული $\sigma\gamma\upsilon\mu\omicron\varsigma$) ან წერილი (სიტყვისაგან „წერა“), რომელიც შეესატყვისება ბერძნულ γράμμα's (δγκβα)¹.

ბგერა საერთოქართველური სიტყვაა, და შეესატყვისება ბერძნულ $\chi\omicron\mu\beta\omicron\varsigma$ (ხმოვანი ბგერა, მეტყველება), $\psi\acute{\rho}\phi\omicron\varsigma$ (ხმაური ხმა), $\chi\alpha\upsilon\eta$ (დანაწევრებული ბგერა, ხმა). ეს იმას ნიშნავს, — ასკვნის ნ. მახარაძე, — რომ ქართველისათვის $\sigma\tau\omicron\iota\chi\epsilon\iota\omicron\upsilon$ -ი არ ნიშნავდა არც ბგერას და არც გრამატიკულ ასოს, არამედ ნიშნავდა ასოს, როგორც მთელის ნაწილს. ეს შეიძლებოდა ყოფილიყო წინადადების ნაწილიც, სიტყვის ნაწილიც და წიგნის ნაწილიც; საზოგადოდ იმის ნაწილი, რაც „მთელად“ ივარაუდებოდა და რაც აზრის, შინაარსის გამომხატველი შეიძლებოდა ყოფილიყო განსაზღვრული სისრულით. ძველი ქართული შესატყვისები $\sigma\tau\omicron\iota\chi\epsilon\iota\omicron\upsilon$ -ისა ნათელს ხდის მელამპოდეს განმარტებასაც: „დიონისიოსმა $\sigma\tau\omicron\iota\chi\epsilon\iota\omicron\upsilon$ -ი უწოდა იმიტომ, რომ მათ აქვთ რიგი ($\sigma\tau\omicron\iota\chi\omicron\upsilon$) და წყობა ($\tau\acute{\alpha}\delta\iota\varsigma$) და, თუ ისინი წყობის გარეშე არიან ($\mu\eta\ \kappa\alpha\tau\grave{\alpha}\ \tau\acute{\alpha}\delta\iota\varsigma$), მაშინ მათ $\gamma\acute{\rho}\alpha\mu\mu\alpha\tau\alpha$ ეწოდებათ და არა $\sigma\tau\omicron\iota\chi\epsilon\iota\omicron\upsilon$ -ი“. თავისი აზრის დასამტკიცებლად მელამპოდეს მოჰყავს მაგალითი $\pi\rho\omicron\varsigma$ და ამბობს: „ელემენტები ($\sigma\tau\omicron\iota\chi\epsilon\iota\omicron\upsilon$) ქმნიან ამ სიტყვას, მაგრამ, თუ გადავანაცვლებთ და ვიტყვიტ $\pi\rho\omicron\varsigma$, ისინი ასოები იქნებიან იმდენად, რამდენადაც მათ აღარ ექნებათ წყობაო“².

ე. ი. გრამატიკულ ლიტერატურაში ისევე, როგორც ანტიკურ ფილოსოფიაში, რომელიც ალექსანდრიული სკოლის გრამატიკული მოძღვრების საფუძველია, სიტყვა $\sigma\tau\omicron\iota\chi\epsilon\iota\omicron\upsilon$ -ი აღნიშნავდა აზრის,

¹ ქართული წერა ისევე, როგორც ბერძნული γράμμα, პირველად აღნიშნავდა „მოკაწურას“, „მოკრას“ და ა. შ.

² Scholia..., გვ. 197.

მნიშვნელობის მქონე მთელის ნაწილს. ამდენად, იგი ბგერაც შეიძლება ყოფილიყო და ასოც (буква)¹.

„გრამატიკის ხელოვნების“ მეექვსე თავში განხილულია ბერძნული ასოები და ბგერები, მათი რაოდენობა, ხმოვანთა სიგრძე-სიმოკლე, დიფთონგები, მოცემულია თანხმოვანთა კლასიფიკაცია.

თანამედროვე ტერმინით, სამეულები თრაკიელთან ასეა დალაგებული:

უფშვინგო (ψιλá) κ π τ

ფშვინგეიო (δασέα): θ φ χ

შუალედური (μέσα): β γ δ

შუალედური ეწოდება იმიტომ, რომ უფშვინგოზე (მკვეთრზე) უფრო ფშვინგიერები არიან და ფშვინგიერზე უფრო მკვეთრები. მაგალითად, β შუალედურია π-სა და φ-სი, ასევე γ შუალედურია κ-სა და χ-სი და δ — მ-სა და τ-სი“.

ფშვინგიერებისა და მკვეთრების დაპირისპირება მაგალითებზეა განხილული².

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებულია თვალსაზრისი, რომ დიონისიოსის გრამატიკაში არაა გამიჯნული ასო და ბგერა. ეს საკითხი უშუალოდ დიონისიოსის სქოლიოების საფუძველზე სპეციალურად შეისწავლა ნ. მახარაძემ და ცხადყო, რომ Τέχνη γραμματική-ს კომენტარებში „უხვად მოიპოვება იმის დამადასტურებელი ფაქტები, მსჯელობანი და მტკიცებები, რომლებიც ნათელყოფენ, რომ ბერძნები არამც თუ განასხვავებდნენ ასოს და ბგერას, არამედ თითქმის თანამედროვე ფონეტიკის დონეზე განიხილავდნენ ამ პრობლემას“³.

მეშვიდე-მეათე თავებში გრძელ, მოკლე და ხაზიარო მარცვლებზეა მსჯელობა. საზიარო მარცვლები სალექსო საზომებით შექმნილი მარცვლებია.

საზიარო მარცვალი სამი სახისაა: როცა იგი ერთი გრძელი ხმოვნით ბოლოვდება და მომდევნო კი ხმოვნით დაწყებულია, მაგალითად,

¹ Н. Махарадзе, Грамматический аспект понимания терминов γραμμα, φωνή, στοιχείον в древнегрузинской традиции...

² იხ. კომენტარი: წმ. ბ.

³ ნ. მახარაძე, „განასხვავებდნენ თუ არა ძველი ბერძენი გრამატიკოსები ასოს და ბგერას“, თბილისის უცხოურ ენათა სახელმწიფო ინსტიტუტის სამეცნიერო კონფერენციის — „ფონეტიკა და ნორმა“ 96 — თეზისები, თბ., 1996 წ.

„Ὅν τί μοι αἰτῆ ἐσσί θεοί νῦ μοι αἵτιοί εισιν“ [Γ 164].

— υ υ | — υ υ | — υ υ | — υ υ | — υ
 ↑ ↑ ↑ ↑

ან იმ შემთხვევაში, როცა მოკლე ან დამოკლებულ ხმოვანს მოსდევს ორი თანხმოვანი, რომელთაგან მეორე უცვლელია (ἀμετάβολον)¹, ხოლო წინა უხმოა (ἀφανον), მაგალითად,

„Πάτροκλέ μοι δειλὴ πλεῖστον κεχαρισμένε θυμῷ.“ [Γ 287]

— υ υ | — — | — — | — υ υ | — υ υ | — —
 ↑ ↑

როცა მოკლე გადადის წინადადების სხვა ნაწილში და მომდევნო კი ხმოვნით იწყება, მაგალითად,

„Νέστορα δ' οὐκ ἔλαθεν ἰαχὴ πίνοντά περ ἔμπες“ [Ξ 1].

— υ υ | — υ υ | — υ υ | — — | — υ υ | — υ
 ↑

ე. ი. მარცვალი გრძელია ან მოკლე იმის შესაბამისად, თუ რას მოითხოვს სალექსო საზომი, ცხადია, გარკვეული ფონეტიკური წესების დაცვით.

ცნობილია, რომ მეტყველების ნაწილების შესახებ მოძღვრების შექმნა სტოელთა დამსახურებაა. მართალია, არისტოტელესთან გვხვდება მეტყველების ცალკეულ ნაწილთა სახელწოდებანი (Ὀνομα, Ῥῆμα, Ἀριθρον, Σύνδεσμος), მაგრამ არისტოტელეს არცერთ ნაშრომში მეტყველების ნაწილებზე ცალკე მსჯელობა არა გვაქვს².

დიოგენე ლაერტელის (III ს. ახ. წ.) ცნობით, სტოელმა ქრისიპემ ხუთი მეტყველების ნაწილი გამოყო: საკუთარი სახელი (Ὀνομα), საზოგადო სახელი (Προσηγορία), ზმნა (Ῥῆμα), კავშირი (Σύνδεσμος) და ართრონი (Ἀρθρον)³.

ტერმინში **ართრონი** სტოელები გულისხმობდნენ ნაცვალსახელებსაც (ჩვენებითი, კითხვითი, მიმართებითი და განუსაზღვრელობითი) და საკუთრივ ართრონსაც, ხოლო **კავშირში** საკუთრივ კავშირის გარდა, იგულისხმებოდა წინდებულებიც.

ძვ. წ. აღ-ით II საუკუნეში სტოელმა ანტიპატროს ტარსოსელმა მეტყველების ხუთ ნაწილს მიუმატა მეექვსე — ზმნიზედა, რომელსაც მან უწოდა μεσότης შუა⁴.

¹ უცვლელში (ἀμετάβολον) იგულისხმება λ, μ, ν, ρ თანხმოვნები.

² История лингвистических учений, Древний мир, Л. 1980 გვ. 160.

³ Scholia..., გვ. 174.

⁴ История лингвистических учений, Древний мир, გვ. 190-191.

თრაკიელის გრამატიკაში მოცემულია პირველი სრული სქემა მეტყველების ნაწილებისა. დიონისიოსი იყენებს ტერმინს **სიტყვის ნაწილი** **μέρη τοῦ λόγου**. **სიტყვა** ამ შემთხვევაში „წინადადებას“ აღნიშნავს¹, როგორც ცნობილია, წინათ იყო ტერმინი „სიტყვის ნაწილი“, ახლა გვაქვს „მეტყველების ნაწილი“.

თრაკიელის გრამატიკაში მოცემულ მეტყველების ნაწილთა თანმიმდევრობას (**სახელი** (**ὄνομα**), **ჴმნა** (**ῥήμα**), **მიმღეობა** (**μετοχή**), **ართრონი** (**ἄρθρον**), **ნაცვალსახელი** (**Ἀντασμία**), **წინდებული** (**Πρόθεσις**), **ჴმნიზედა** (**Ἐπίρημα**), **შემკვრელი**² ანუ **კავშირი** (**Σύνδεσμος**)) ხსნიან და განმარტავენ კომენტატორები³.

მეტყველების ნაწილთა ტრადიციულ კლასიფიკაციაში დატოვებულია ექვსი მეტყველების ნაწილი. მიმღეობა ახლა ცალკე არ გამოიყოფა, ართრონი სახელებთან განიხილება, ჴედსართავი სახელი მოგვიანებით გამოიყო ცალკე მეტყველების ნაწილად, ასევე — რიცხვითი სახელი, ხოლო შორისდებული რომაელმა გრამატიკოსებმა დაუმატეს. როგორც ცნობილია, ლათინურში სახელს ნაწევარი არ დაერთვის, ამიტომ ნაწევარი ამოიღეს მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაციიდან და მერვე წევრად შემოიტანეს შორისდებული.

სახელს, რომელიც წინადადების ბრუნებადი ნაწილია (**μέρος λόγου πατακόν**), ხუთი მდევარო⁴ აქვს: **სქესი** (**γένος**), **სახე** (**εἶδος**) **ნაკვეთი** (**σχήμα**), **რიცხვი** (**ἀριθμός**), **ბრუნვა** (**πᾶσις**).

საკითხი სახელისა და საგნის ურთიერთმიმართების შესახებ ყველაზე აქტუალური იყო ანტიკური სამყაროს ფილოსოფოსთათვის: საგნებს სახელები ბუნებით დაუმკვიდრდა, თუ პირობით მიაკუთვნეს, რატომ იწოდება ჴეცა ჴეცად და მიწა — მიწად და არა სხვაგვარად; როგორ დამყარდა კავშირი სახელის ბგერით შედგენილობასა და ამ

¹ როგორც ცნობილია, ბერძნული **λόγος**-ს მრავალი მნიშვნელობა აქვს და მათ შორის ოგი „წინადადებასაც“ აღნიშნავს, „სიტყვასაც“ და „მეტყველებასაც“.

² ტერმინ **შემკვრელი** შესახებ იხ. კომენტარი: §20, 1.

³ იხ. კომენტარი: §11, 4.

⁴ ა. ფოცხიშვილი, ნარკვევები მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაციის ისტორიიდან, თბ., 1960.

⁵ ქართული გრამატიკული ტერმინი **მდევარო** ჴუსტი ექვივალენტია ბერძნული **παράρτημα**-ისა, რაც **παράρτημα** ჴმნის („თან მიეკვება“, „მიედევ“) მიმღეობას წარმოადგენს. **მდევარო**, დღევანდელი საენათმეცნიერო ტერმინოლოგიით, კატეგორიაა, რომელიც ასევე ბერძნული სიტყვაა, ან — აქტიდენცია (ლათ. **accidenciae**). ვფიქრობთ, სასურველია, აღვადგინოთ და დავამკვიდროთ მეცნიერულ მიმოქცევაში ისეთი ძველი ქართული ტერმინები, რომლებიც კარგად გადმოსცემენ მოვლენის არსს. ერთ-ერთ ასეთ ტერმინად ვთვლით **მდევარბ**. ეს ტენდენცია დღეს, რამდენადაც ვიცით, ფილოსოფიის ისტორიის ქართველ მკვლევართა ნაშრომებშიც შეიმჩნევა.

სახელის მქონე საგანს შორის; საგანთა სახელები ამ სახელთა ბუნებით (φύσει) განისაზღვრებიან თუ ადამიანთა დაწესებით (θέσει), ე.ი. ნებისმიერად არიან შერქმეულნი, თუ გააზრებულად.

ამ საკითხის კვლევაში ფილოსოფოსები ორ ბანაკად გაიყვნენ: პერაკლიტე (540-480) ფიქრობდა, რომ ყოველი სახელი მჭიდრო კავშირშია საგანთან, რომ სახელი ასახავს საგნის ბუნებას ისე, როგორც ჩრდილი საგნებს, სარკე — ჩვენს გამოსახულებას.

დემოკრიტე (460-370), პირიქით, ამტკიცებდა, რომ სახელები საგანთა ბუნებასთან არ არიან შეფარდებულნი, ადამიანთა მიერ არიან დადგენილნი და ჩვევით, ტრადიციით იხმარებიან.

დისკუსია ამ პრობლემის შესახებ აისახა პლატონის დიალოგში „კრატილე“. დიალოგში ორივე შეხედულების წარმომადგენლებია გამოყვანილი. პერაკლიტეს მოწაფე, კრატილე, ფύσει-ს თეორიას უჭერს მხარს, პერმოგენი კი — θέσει-სას. პლატონი მთლიანად არცერთ შეხედულებას არ იზიარებს¹.

პლატონს შემოაქვს ცნება სახელის შემქმნელისა — ონომატო-თეტესის, მისი აზრით, საგნებს სახელს, მართალია, უწესებს ონომათეტესი (ὀνοματῆτης — „სახელმდებელი“), მაგრამ ის სახელდების დროს ითვალისწინებს როგორც საგნის თვისებას, ასევე ბგერათა წარმოების ხასიათს, რომლებმაც საგნის სახელი უნდა შეადგინოს. ამდენად, იქმნება გარკვეული სახის კავშირი სახელსა და საგანს შორის, რაც განსაზღვრავს პირველი სიტყვების ფორმასა და შინაარსს (მაგალითისათვის: ნარნარა ρ (ρ) ბგერის წარმოთქმისას, პლატონის აზრით, ენის საარტიკულაციო ბაზისი ისეთსავე რხევას განიცდის, ისევე მოძრაობს, როგორც, მაგალითად, ρῆμα ზმნით გადმოცემული შინაარსი: „მდინარება“, „დინება“)².

მთელი ამ მსჯელობიდან გამომდინარე ჩანს, რომ ენის განვითარების პროცესში ადამიანებმა ამ პირველადი სიტყვებისაგან მრავალი ახალი სიტყვა შექმნეს. ამ ახალ სიტყვებში აღარაა შინაგანი კავშირი ბგერასა და საგნის მნიშვნელობას შორის, მაგრამ მას ადამიანთა თაობები ხმარობენ და საზოგადოებრივი ტრადიციითაა განმტკიცებული.

დიონისიოს თრაკიელი, როგორც ჩანს, „დადგინების“ (θέσει) თეორიას უჭერს მხარს: როცა ის განიხილავს სახელის ერთ-ერთ

¹ Античные теории языка и стиля, гл. 38-59.

² იქვე, გვ.36-37.

მღევარს სახეს, რომლის მიხედვითაც ერთმანეთს უპირისპირდება მარტივი და თხზული ფორმები, წერს: სახე ორგავარია: პირველადი (πρωτότυπον) და ნაწარმოები (παράγωγον). „პირველადია ის, რაც პირველადი დადგინების თანახმად (κατὰ τὴν πρῶτην θέσιν) თქმულა, მაგალითად, Γῆ („მიწა“); ნაწარმოებია ის, რაც პირველადისაგან იწარმოება, მაგალითად, Γαίης („მიწიერი“).

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში გარკვეულია, სახელთა ბრუნვის სისტემა სტოელებმა ჩამოაყალიბეს. ბრუნვის აღმნიშვნელი ტერმინი πᾶσις პირველად არისტოტელესთან გვხვდება. არისტოტელეს „პოეტიკის“ მკვლევარი ალფრედ გუდემანი აღნიშნავს, რომ πᾶσις, როგორც ტერმინი, მანამდე არ დასტურდება. მისივე დასკვნით, არისტოტელესთან ამ ტერმინს უფრო ფართო მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე შემდგომში. ბტოხი არისტოტელესთან არის სიტყვის ყველა ის ფორმა, რომელიც გადახრილია „ნორმალური“ (საწყისი) ფორმებისაგან. ეს ეხება მეტყველების თითქმის ყველა ნაწილს. ეს ტერმინი სტოელებმა აიღეს არისტოტელესაგან და მას სხვა მნიშვნელობა მიანიჭეს. სტოელებთან πᾶσις გრამატიკული კატეგორიაა, რომელიც დამახასიათებელია მეტყველების ნაწილთაგან მხოლოდ ბრუნებადი სიტყვებისათვის, ე.ი. ამ ტერმინს მათ მისცეს ის მნიშვნელობა, რაც ღლესაც აქვს¹.

სტოელები ხუთ ბრუნვას გამოყოფდნენ: ცნობილია, რომ ქრისიპეს ერთ-ერთ ნაშრომს ერქვა „ხუთი ბრუნვის შესახებ“. ხუთწევრიანი ბრუნვათა სისტემა შედგებოდა „პირდაპირი ბრუნვისა“ (ὀρθή πᾶσις) და ოთხი „ირიბი ბრუნვისაგან“ (πλάγιαί πᾶσις). პირდაპირ ბრუნვას, როგორც მოგვიანებით, აქაც სახელობითი ბრუნვა (ὀνομαστικὴ πᾶσις) ერქვა. ირიბ ბრუნვათაგან სამის სახელწოდებას დიოგენე ლაერტელი გვაწვდის. ესენია: ნათესაობითი ბრუნვა (γενικὴ πᾶσις), მიცემითი ბრუნვა (δοτικὴ πᾶσις) და მიზეზობითი ბრუნვა (αἰτιατικὴ πᾶσις)². ჰქონდათ თუ არა გამოყოფილი მეხუთე ბრუნვა სტოელებს, იმ მასალების მიხედვით, რაც თანამედროვე მეცნიერებას გააჩნია მათ შესახებ, მკაფიოდ არ ჩანს.

გერმანელი მეცნიერი შტაინთალი ამტკიცებს, რომ არ შეიძლება სტოელებს მეხუთე ბრუნვად წოდებითი (κλιτικὴ) ჰქონოდათ,

¹ Alfred Gudeman, Grundriss zur Geschichte der klassische Philologie, 1909, გვ. 88.

² ტერმინ მიზეზობითის შესახებ იხ. მეორე თავი, გვ. 36-37.

რადგან ისინი წოდებითი ფორმას ცალკე განიხილავდნენ, როგორც მიმართვასო (προσθευσευκαός)¹.

დიონისიოსმა სტოელებისაგან აიღო ბრუნვათა სახელწოდებები, ბრუნვათა სისტემა, მხოლოდ იგი ამ ბრუნვათა სისტემას არ ჰყოფს „პირდაპირ“ და „ირიბ“ ბრუნვებად.

ბრუნვათა სახელწოდებების ჩამოთვლის შემდეგ დიონისიოსი ისევ სახეზე მსჯელობს და გამოყოფს ოცდაოთხ ჯგუფს, სადაც პირველად საკუთარ სახელებს (κῆρυον) ასახელებს და შემდეგ — საზოგადოს (προσθευσευκαός). სომეხი კომენტატორი, დავითი, ამ ადგილის კომენტარის დროს ეხება პლატონსა და არისტოტელეს მიმდევართა შორის არსებულ დავას. როგორც ცნობილია, ფილოსოფოსებს შორის დავა მიმდინარეობდა იმის თაობაზე, თუ რომელია პირველი: საზოგადო სახელი, როგორც პლატონი ამტკიცებდა, თუ — საკუთარი, არისტოტელეს შეხედულებით. დავითი აღნიშნავს, დიონისიოსი არისტოტელეს მოძღვრებას მიჰყვამ².

ზედსართავი (ἐπιθετον) ასეა განმარტებული: „ზედსართავი თანაბრად დაერთვის საკუთარსა და საზოგადო სახელებს და გამოხატავს ქებას ან გაკიცხვას.“

დიონისიოსი აქვე განმარტავს ზედსართავ სახელს, ასახელებს ზედსართავი სახელის სამ ჯგუფს და ამ დროს სიტყვის მნიშვნელობას, შინაარსს ითვალისწინებს მხოლოდ. „ზედსართავი სახელი არის სულისმიერი (ἀπὸ ψυχῆς), მაგალითად, კეთილგონიერი, ფიცხი; სხეულისმიერი (ἀπὸ σώματος), მაგალითად, სწრაფი, ნელი და მდგომარეობისმიერი (ἀπὸ τῆς ἑκτός), მაგალითად, მდიდარი, ღარიბი“.

ზედსართავი სახელი, თრაკიელის განმარტებით, გამოხატავს ქებას ან გაკიცხვას. ამ სიტყვათაგან გრამატიკული თვალსაზრისით რომელია „ქება“ და რომელი „გაკიცხვა“, ცხადია, ძნელი სათქმელია. კომენტატორები ამ ადგილს ვრცელ განმარტებებს ურთავენ. ამბობენ ჯგუფებს და არქმევენ შესაბამის სახელწოდებებს. თუმცა ცალკე მეტყველების ნაწილად არც ისინი გამოყოფენ.

ვფიქრობთ, „ქებასა“ და „გაკიცხვაში“ თრაკიელი გულისხმობს, დადებითი აზრითაა ნახმარი ზედსართავი, თუ უარყოფითით განსამარტავი სახელის მიმართ. მისთვის რომ ამოსავალი შინაარსია, ჩანს ზედსართავი სახელების ჯგუფებად დაყოფის პრინციპიდანაც.

¹ Steintal H., Geschichte der Sprachwissenschaft bei dem Griechen und Römern, Berlin, 1890, გვ. 23.

² Н. А д о н ц , Дионисий Θραкийский..., გვ. XVIII.

არა მარტო ზედსართავის, არამედ საერთოდ სახელების ჯგუფებად დაყოფის დროს დიონისიოს თრაკიელისათვის ამოსავალია სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობა. სახეთა გამოყოფის საფუძველია სიტყვების შინაარსობრივი დაპირისპირება. მაგალითად, მცენარე ერთ ჯგუფშია, ყურძენი — მეორეში, იმიტომ, რომ ყურძენი მცენარის ერთ-ერთი სახეობაა. ჯგუფს, რომელშიც დასახელებულია „მცენარე“, გვარეობითი (γενικόν) ეწოდება. მეორე ჯგუფს, სადაც „ყურძენს“ ასახელებს სხვა სახელებთან ერთად — სახეობითი (δικόν).

თრაკიელთან სახელი აღქმულია, როგორც ერთი მთლიანი ერთეული. მასში არაა გამოყოფილი ფუძე და ბრუნვის ნიშანი.

ზმნას რვა მღევარი აქვს: **კილო** (ἐγκλισας), **გვარო** (διεμεισας) **ხახე** (ἐιδως), **ნაკვეთი** (σχημα), **რიცხვი** (ἀριθμός) **პირო** (πρόσωπον), **დრო** (χρόνος), **უღლება** (συσυία).

თრაკიელი ხუთ **კილოს** გამოყოფს, არ განსაზღვრავს თითოეულს და არც მაგალითებს იმოწმებს კილოს ფორმების საილუსტრაციოდ.

გვარისათვის სტოელებს სხვა სახელწოდებები ჰქონდათ: 'იძმრ ("პირდაპირი" მოქმედებითი გვარისათვის), ἰπτία ("შებრუნებული" — ვნებითისათვის), μέση (საშუალოსათვის). ამ ცნობას ერთ-ერთი კომენტატორი, სტეფანეც, გვაწვდის¹. დიონისიოსი სამ **გვარს** ასახელებს: მოქმედება (ἐνέργεια), ვნება (πάθος), საშუალი (μεσότης). თითოეულის მაგალითსაც იმოწმებს.

მოგვიანებით თრაკიელის ორი ტერმინი ასე შეიცვალა: ἐνέργεια (მოქმედება) → ἐνεργητική (მოქმედებითი), ხოლო πάθος (ვნება) → παθητική (ვნებითი).

სტოელების მსგავსად თრაკიელი სამ **დროს** გამოყოფს, მხოლოდ განსხვავებული სახელწოდებებით: ახლანდელი (ἐνεστώς), წარსული (παρελθισμός), მომავალი (μέλλων). წარსულს აქვს ოთხი სახესხვაობა: ნამყო უსრული (παρὰτατικός), ნამყო სრული (παράκειμενος), ნამყო წინარეწარსული (ὑπερσυντέλικος), ნამყო განუსაზღვრელი (ἀόριστος).

თრაკიელისეული ტერმინი წარსული დროისა, παρελθισμός, როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, ჯერ კიდევ არისტოტელესთან გვხვდება². სტოელების ასეთი სახელწოდებები

¹ Scholia..., გვ.246.

² История лингвистических учений, Древний мир, გვ.44.

ქქონდათ: *ἐνεσθῆτα* (ახლანდელი), *παρὰχῆκόντα* (წარსული), *μέλλοντα* (მომავალი).

უღვლილებად დაყოფისას თრაკიელი იღებს თხრობითი კილოს დაბოლოებას. მე-14 თავში, რომელიც უღვლებას ეხება, განხილულია ბარიტონონი, პერისპომენონი და *μλ-ზე* დაბოლოებულ ზმნათა უღვლება.

მიმღეობა დიონისიოს თრაკიელმა გამოყო მეტყველების ნაწილად. სახელწოდება *μετοχή* მან სტოელებისაგან აიღო.

როგორც აღვნიშნეთ, სტოელები ართრონში ნაცვალსახელებსაც გულისხმობდნენ. **ართრონისა** და **ნაცვალსახელების** გამოცალცალკეება ალექსანდრიელ მეცნიერთა დამსახურებაა. თრაკიელი ართრონის შესახებ მე-16 თავში მსჯელობს, ნაცვალსახელის შესახებ კი — მე-17 თავში. მე-12 თავში, რომელიც სახელებსა და მის კატეგორიებს ეხება, განხილულია კითხვითი, განუსაზღვრელობითი და მიმართებითი ნაცვალსახელები, აქ კი მხოლოდ პირისა და კუთვნილებით ნაცვალსახელებს ეხება.

წინდებული სულ თვრამეცია, ამათგან ერთმარცვლიანია ექვსი, ორმარცვლიანი — თორმეტი.

სტოელები **ზმნიზედის** აღსანიშნავად ხმარობდნენ ტერმინს *μεσότης*. დიონისიოსმა იგი შეცვალა, ხოლო ეს ტერმინი დატოვა ზმნიზედის ერთ-ერთი ჯგუფის აღსანიშნავად. *Ἐπίρρημα* (ზმნიზედა) დიონისიოსის თრაკიელის ტერმინია. მე-19 თავში ჩამოთვლილია ზმნიზედის ოცდაექვსი ჯგუფი.

ბოლო, მეოცე, თავი **შემკვრელს ანუ კავშირს** ეხება.

შემკვრელის განსაზღვრების შემდეგ დიონისიოსი ჩამოთვლის მის სახეებს და განსაზღვრავს თითოეულს ცალ-ცალკე.

სწორად მოიქცა თრაკიელი, რომ შემკვრელი ბოლოს მოათავსაო, — წერს დავითი, — მას შემდეგ, რაც დიონისიოსმა განიხილა წინადადების სხვა ნაწილები: სახელი, ზმნა და ა. შ. საჭიროა მათი შეკვრა, შეერთება¹.

კომენტატორები მსჯელობენ, თუ რა მსგავსება-განსხვავებაა მაერთებელსა და პირობითს, პირობითსა და განპირობებითს შორის, რატომაა ἦτοι შემკვრელი ორ ჯგუფში და ა. შ.²

¹ Н. Адонц, Дионисий Тракийский..., გვ. CX.

² იხ. კომენტარები: §20, 2, 3, 4, 5.

∴

დასასრულს, აღვნიშნავთ, რომ ჩვენ არ გვიცდია დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნება“ განგვეხილა თანამედროვე ლინგვისტურ მიღწევათა შუქზე. ამაზე დიდძალი სამეცნიერო ლიტერატურა არსებობს. ჩვენი მიზანი იყო წარმოგვეჩინა ის ფონი, რომელზეც ვითარდებოდა ძველი ქართული გრამატიკული აზროვნება ბერძნულ-ელენისტურთან თუ ბერძნულ-ბიზანტიურთან ხანგრძლივი უშუალო კონტაქტებით. ამისთვის კი, უწინარესად, დიონისიოს თრაკიელისა და მისი განმმარტებლების ბერძნული წყაროების შესწავლა იყო აუცილებელი.

მეორე თავი

ქართული გრამატიკული აზროვნების ისტორიის სათავეებთან (XI-XII ს.ს.)

ქართული გრამატიკული აზროვნების ისტორიის სათავედ XI-XII საუკუნეების დასახელება, ცხადია, პირობითია და მხოლოდ იმას გულისხმობს, რომ ჩვენ ჯერჯერობით არ მოგვეპოვება ძველი ქართული რაიმე თეორიული ნაშრომი, რომელიც ამ თარიღს უფრო ადრეულ ხანაში გადაიტანდა. მანამდე არსებული და ჩვენამდე მოღწეული ქართული ლიტერატურული მემკვიდრეობა, ნათარგმნი თუ ორიგინალური, ნათლად მეტყველებს იმ დიდ გამოცდილებასა და ცოდნაზე, რომლის შემადგენელი ნაწილიც არ შეიძლებოდა არ ყოფილიყო გრამატიკა, როგორც მეცნიერება. მაგრამ ვიდრე ხელთ არ გვექნება ამის დამადასტურებელი უშუალო წყარო, ჩვენ ვერ ვიქნებით უფლებამოსილი, ისტორია ავაგოთ მხოლოდ ირიბ წყაროთა მონაცემებზე. დანამდვილებით ის შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მთელი ევროპული გრამატიკული აზროვნების საფუძვლად აღიარებული დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნება“, უშუალოდ თუ კომენტარების გზით, ძველ ქართულ მწერლობაშიც უნდა ყოფილიყო ცნობილი, თუმცა ჩვენამდე ტექსტის სრულ თარგმანს არ მოუღწევია და ისიც გასარკვევია, საზოგადოდ თუ არსებობდა ეს თარგმანი. მაგრამ ის კი მრავალი ფაქტით დასტურდება, რომ ბერძნული გრამატიკული თეორიები ქართველ მწიგნობართათვის უცხო არ იყო და რომ მათი ფილოლოგიური დახელოვნება მოიცავდა ყველა იმ აუცილებელ ცოდნას, რასაც იმდროინდელი ბიზანტიური განათლების სისტემა გულისხმობდა.

საქართველოს სკოლებში, ჩანს, იცნობდნენ დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნებას“, — ვარაუდობდა ს. ყაუხჩიშვილი იმ

ფაქტზე დაყრდნობით, რომ X საუკუნეში (ს. ყაუხჩიშვილის თანახმად, VIII საუკუნეში) შედგენილ შატბერდის სასწავლო წიგნში გამოყენებულია დიონისიოსის გრამატიკის სქოლიასტის ნაშრომი და მის მიხედვით დაწერილია თავი ბერძნული ანბანის შესახებ¹.

ბერძნული კლასიკური ფონეტიკური თეორიის გავლენას ხედავს ე. წ. „სპეციფიკურ“ ქართულ თანხმოვანთა დალაგებაში მკვლევარი ვ. ბედერი, რომლის ნაშრომსაც საგანგებოდ განიხილავს თ. გამყრელიძე წიგნში: „წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა“².

ეს იმას ნიშნავს, რომ დიონისოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნებას“ ჩვენში იცნობდნენ არამც თუ X (ან თუნდაც VIII) საუკუნეში, არამედ ჯერ კიდევ მაშინ, როდესაც ქართული ანბანის საბოლოო სახე ყალიბდებოდა.

XI-XII საუკუნეების ქართული მეცნიერებისა და კულტურის საერთო დონე განაპირობებდა ქართული გრამატიკული აზროვნების განვითარებასაც. როგორც ცნობილია, საქართველოს მჭიდრო ურთიერთობა აქვს ბიზანტიასთან X საუკუნიდან. სწორედ იმ პერიოდისაა, როცა ბიზანტიაში თავი იჩინა ძლიერმა კულტურულ-საგანმანათლებლო მოძრაობამ, XI საუკუნეში კი კონსტანტინე მონომახმა დააარსა მანგანის აკადემია, რომელიც იმ ეპოქის მსოფლიო მოაზროვნეთა სასწავლებელს წარმოადგენდა. როგორც კორნელი კეკელიძე აღნიშნავს: „კულტურულ-საგანმანათლებლო მოძრაობამ გადმოხეთქა კონსტანტინეპოლისა და საკუთრივ ბიზანტიის საზღვრები და ეგრეთ წოდებული ქრისტიანი „ბარბაროსებიც“ ჩაითრია და წარიტაცა „ბარბაროსთა“ ცოცხალი, შემოქმედი ძალები. აღმოსავლეთიდან და დასავლეთიდან მიიღტვიან ბიზანტიაში, აქ ეზიარებიან მის კულტურას და საკუთარი წვლილი შეაქვთ ამ კულტურის ზრდა-განვითარებაში. ამ საერთო და საყოველთაო მოძრაობასა და გატაცებას საქართველოც ვერ დააღწევდა თავს; თუ მეცხრე-მეათე საუკუნეებში ის ბერძნებს უმთავრესად იმპერიის პერიფერიებზე ხედებოდა, ახლა XI-XII საუკუნეებში, ათონის, პეტრი-

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, თბ., 1949, გვ. 252; მისივე, შატბერდის კრებულის სასწავლო წიგნი, თბ. საბ. უნივ. მოამბე, III, 1923, გვ. 178-184.

² W. Boeder, Zur Analyse des altgeorgischen Alphabets ("Forschung und Lehre". Festgruss Ioh. Schröpfer 1974. Hamburg. Slavisches Seminar: 17-34); თ. გამყრელიძე, წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა, თბ., 1989, გვ. 155-157.

წონის და სხვა მონასტერთა მეოხეობით, შეიკრა პირდაპირ ბიზანტიის კულტურის ცენტრში, სადაც მან საკუთარი თვლით დაინახა ყოველივე ის, რაც ყველა ქრისტიან ერს აინტერესებდა მაშინ¹.

საბერძნეთში მიღებული განათლება, რა თქმა უნდა, გრამატიკულ ცოდნასაც გულისხმობდა და სწორედ ბერძნული გრამატიკული აზროვნების ზედმიწევნითი ათვისება და ამ თვლით ქართულ ენაზე დაკვირვება იყო დამახასიათებელი XI-XII საუკუნეების ქართველ მეცნიერთათვის.

როგორც ცნობილია, ეფრემ მცირემ ბერძენ მწიგნობართა მიზიდვით შემოიღო ე. წ. „შეისწავეები“, რომელიც თვითონვე ასე განმარტა: „ხოლო შეისწავენი და განსაზღურებაჲ განჩინებითურთ და სამეცნიეროდ ესე არა ოდენ ამას წიგნსა, არამედ ყოველთავე წიგნსა ბერძულთა უწერიან კიდესა, რათა რაჟამს სამეცნიეროსა რასმე სიტყუასა ეძიებდეს ვინმე, ადვილად პოვოს და არა უკმდეს მიძყოვრებული ჟამი, ანუ ყოვლისავე გარდაკითხვად“². ეფრემის შემოღებულ სისტემას მისდევნ მისი მოწაფეები. „შეისწავეში“ განმარტავდნენ თითოეულ სიტყვას თუ გრამატიკულ ფორმას, რაც მათთვის, ბერძნული ენისა და ბერძნული გრამატიკული მოძღვრების მცოდნე ძველ ქართველ მთარგმნელთათვის, გასაგები იყო, მაგრამ ქართველი მკითხველისათვის მარტივად ახსნას საჭიროებდა.

1937 წელს გამოცემულ წიგნში „ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა“ ივანე ჯავახიშვილი წერდა: „მომავალში ხელნაწერების შესწავლამ შესაძლებელია ძველ ქართველ გრამატიკოსთა და მთარგმნელების დაკვირვება აღმოაჩინოს კიდევაც და მაშინ ამ საკითხზე მსჯელობა გაადვილდეს, მაგრამ ჭერჯერობით ზურაბ შანშოვანის 1737 წლისა და ანტონ კათალიკოსის 1753 და 1767 წლებზე უწინარესი არც ერთი ქართული გრამატიკული ნაშრომი აღმოჩენილი არ არის. თვით ის ცალკეული დაკვირვებანი, რომელნიც ეფთვიმე და გიორგი მთაწმიდლებს, ეფრემ მცირეს, არსენ იყალთოელსა და სხვებს სქოლიოებისა და კიდურწერილობის სახით მოეპოვებათ, ჭერ არავის ამოუკრეფია და გამოუქვეყნებია. ამიტომ საგულისხმო საკითხის გასათვალისწინებლად, თუ რა თვისებისა და ღირებულებისა იყო ძველ ქართველ

¹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1960, გვ. 61-62.

² ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი, ახსნილი და გამოცემული თ. ქორდანიას მიერ, ტფ., 1892, გვ. 217.

მეცნიერთა ქართული და ბერძნული ენების რაბამობის ცოდნა, ჯერ თითქმის არავითარი მასალები არ მოგვეპოვება¹.

მას შემდეგ, რა თქმა უნდა, ბევრი რამ შეიცვალა. ის ნაკლი, რაზეც ივანე ჯავახიშვილი მიუთითებდა, ნაწილობრივ შეესებულია. გრამატიკული ხასიათის „შეისწავებები“ ძველი ხელნაწერებიდან გამოკრიფა ზურაბ სარაჯველაძემ, თუმცა თვითონვე აღნიშნავს, რომ ეს მასალა ვერ ამოწურავს ძველ ქართველ მეცნიერთა და მთარგმნელთა ნააზრევს².

ეფრემ მცირის გრამატიკული სქოლიონი შეისწავლა დარეჯან თვალთვაძემ³.

რა თქმა უნდა, ჯერ კიდევ საძებნია და მისაკვლევი ჩვენს ლიტერატურულ ძეგლებში დადასტურებული ცალკეული გრამატიკული ხასიათის ცნობები, მაგრამ უკვე გამოძიებული მასალითაც შეიძლება იმის წარმოდგენა, „თუ რა თვისებისა და ღირებულების იყო ძველქართველ მეცნიერთა ქართული და ბერძნული ენების რაბამობის ცოდნა“.

2.1. პირველი სახელი, რომელიც ჩვენ უნდა მოვიხმოთ განსახილველად, არის დიდი მწიგნობარი და ფილოლოგოსი, მრავალი ბერძნული თხზულების ქართულ ენაზე მთარგმნელი და განმმარტებელი, XI საუკუნის ქართულ კულტურულ სამყაროში უდიდესი სახელის მქონე მოღვაწე — ეფრემ მცირე. ამთავითვე შევნიშნავთ, რომ ჩვენ მისი ნააზრევიდან ყურადღებას შევაჩერებთ მხოლოდ იმ მასალაზე, რომელსაც, ჩვენი ფიქრით, დიონისიოს თრაკიელის თხზულებასთან ან მის სქოლიოებთან აქვს გარკვეული მიმართება. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ეფრემ მცირის რამდენიმე შენიშვნა:

ა. „ხოლო სამრავლოდ იტყვს სახელსა ქალაქისასა, ვითარმედ ათინანი, რამეთუ ჩუეულებად არს ელლინთა ენისად, რადთა ოდესმე მასვე და ერთსა სამრავლოდ სახელ-სდებს არა ხოლო ადგილსა, გინა კაცსა, არამედ მასვე და ერთსა საქმესა სამრავლოდ თქუმი-თა“⁴.

¹ ი. ჯავახიშვილი, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, თბ., 1937, გვ. 3-4.

² ზ. სარაჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984, გვ. 251.

³ დ. თვალთვაძე, ეფრემ მცირის ლექსიკოგრაფიულ სქოლიოთა და სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის ურთიერთმიმართებისათვის, შაცე, №3, 1989; მი-სივე, ეფრემ მცირის გრამატიკული სქოლიონი — მოხსენება, წაკითხული ბ. ქორბენაძის სახელობის საენათმეცნიერო სემინარების სხდომაზე, 1995 (ხელნაწერი).

⁴ ზ. სარაჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, გვ. 248.

ეს შენიშვნა, გარდა იმისა, რომ მასში მოცემულია ქართული გრამატიკული ტერმინი — **სამრავლო** (ანუ მრავლობითი), საინტერესოა იმითაც, რომ იგი თავისი მაგალითით ჰგავს დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნების“ ერთ ადგილს, სადაც მსჯელობაა იმის შესახებ, რომ ფორმით მრავლობითი სიტყვა გადმოსცემს მხოლობითს. მაგალითად დასახელებულია სწორედ Ἄθῆναι, ἡμέραι. შესაძლოა, ბერძნულის მცოდნე ეფრემისათვის ისეც იყო ცნობილი ბერძნულის ეს თვისება, მაგრამ არც ისაა გამორიცხული, რომ ამ „შეისწავეს“ ბერძნული ენის გრამატიკულ კანონებზე დაყრდნობით წერდა.

ბ. „რამეთუ ესე ჩუეულებად არს ატიკელთად, რომელ არიან ათინელნი, რადთა იტყოდინ: „არისტოფანნი“ და „სოკრატნი“ ნაცვალად „არისტოფანისსა“ და „სოკრატისსა“, ზოლო არიან ვიეთნიმე, რომელნი გონებ იტყვან მათ, რამეთუ იონელთად არს სახელისდებად ესე“.

ეფრემ მცირის ამ „შეისწავზე“ ზ. სარჯველაძე შენიშნავს, აქ ბერძნულის მრავლობითი რიცხვის წარმოების თავისებურებებზეა საუბარიო¹.

ჩვენი აზრით, აქ სულ სხვა რამეზეა მსჯელობა: თრაკიელის გრამატიკაში არის სახელთა ერთი ჯგუფი, კუთვნილებითი სახელები (κτηνικός), რომელიც „კუთვნილებას (ფლობას) აღნიშნავს და მინიშნებას მფლობელზე“. აქ დასახელებულია ასეთი მაგალითი: Νηληϊὶς Ἴπποι და თუმცა იგი ქართულად ასე ითარგმნება: ნელევისის ცხენები (ნელევისისა), მაგრამ ბერძნულში მფლობელი რიცხვშიც და ბრუნვაშიც შეწყობილია კუთვნილ სახელთან; ასევე Πλατωνικὸν βιβλίον (პლატონის წიგნი). აქაც ერთ რიცხვსა და ერთ ბრუნვაშია ორივე სახელი. რიცხვს — არც მრავლობითს და არც მხოლობითს — აქ მნიშვნელობა არა აქვს. ამ თავისებურებაზე სქოლიოებშიც ამახვილებენ ყურადღებას. მაშასადამე, ეფრემი მიუთითებს, რომ ეს თავისებურება, კუთვნილებით სახელთა — მფლობელის აღმნიშვნელ სახელთა — შეთანხმება ფლობის ობიექტთან ბრუნვასა და რიცხვში, ატიკელთა ჩვეულებაა, ზოლო ზოგიერთნი ამას იონიელებს მიაწერენო.

ბ. ეფრემ მცირე მის მიერ თარგმნილი „დიალექტიკის“ (A-24) აშიაზე განმარტავს ტერმინს „ღრამმატიკოსი“: „ღრამმა „წერილად“ გადმოითარგმანების, ზოლო ტიკოსი — „დამადნობელად“, რადთა რა-

¹ ზ. სარჯველაძე. ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, გვ. 248.

უმს სიტყვა: „ღრამმატიკოსი“, უწყოდე, ვითარმედ დამადნობელსა იტყვ წერილთასა. ესე იგი არს, რომელი დაჰჳსნის სიმყვრტესა სიტყუათასა. სიღრმით შეყინებულთასა“. განმარტება ახლავს ტექსტში მოცემულ ფრაზას: „ღრამმატიკოსობად მეცნიერება არს, ხოლო ღრამმატიკოსი არს არსებად, რომელსა შინა არს მეცნიერებად“ (1vb)¹.

ეფრემის კომენტართან დაკავშირებით ზ. სარჯველაძე შენიშნავს: მიუხედავად იმისა, რომ ბერძნული სიტყვის ეფრემისეული ახსნა არაა სწორი, იგი სწორად განმარტავს გრამატიკოსის, მწიგნობრის მნიშვნელობას².

გრამატიკოსი იყო პირი, რომელსაც შეეძლო, აეხსნა წერილის, წიგნის (სალიტერატურო ენის) ძნელად გასაგები ადგილები.

საქმე ის არის, — აღნიშნავს ამასთან დაკავშირებით ნ. მაზარაძე, — რომ **გრამატიკოს** სიტყვის ეტიმოლოგიას თვით ეფრემი კი არ იძლევა, არამედ იმეორებს IX საუკუნის კომენტატორის ვარაუდს, რომელიც ემყარება γράμματικός ფორმის თავისებურ გაგებას, კერძოდ: იგი მას შლის სიტყვებად: τῆκεν (τῆκε „გალობა“, „გადნობა“) და γράμμα („ასო“). „გრამატიკას უწოდებენ მას ასოთა გამოწერობისა (გამოდნობისა) და განწმედის გამო, მსგავსად იმისა, როგორც ცეცხლში გამოდნობილი ოქრო, ანუ ჩამოსხმული, უფრო გაუმენდილია, ასევე ასონი დაშლილნი (დანაწევრებულნი), გაუმენდილნი და გამობრწყინებულნი გრამატიკის ცოდნით, უფრო ნათელი და კაშკაშა ჩანან“³.

აქედანაც ჩანს, თუ როგორ ზედმიწევნით კარგად იცნობდა ეფრემ მცირე თრაკიელის გრამატიკის სქოლიასტთა თხზულებებს.

დ. ეფრემ მცირის იმ „შეისწავეებში“, რაც უკვე გამოქვეყნებულია, დასტურდება შემდეგი გრამატიკული ტერმინები: **ერთობითი**, **განმრავლებითი**, **კითხვის ხაზე** (კითხვითი წინადადება), **არა კითხვის ხაზე** (არაკითხვითი, ე.ი. თხრობითი წინადადება), **ასოს მოკუშთა** (კვეცა)⁴.

¹ იოანე დამასკელი, დიალექტიკა, ქართული თარგმანების ტექსტი გამოსცა, გამოკლევა და ლექსიკონი დაურთო მ. რაფაევამ, თბ., 1976 წ., III, კა. I.

² ზ. სარჯველაძე, სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, გვ. 218.

³ Н. Махарадзе, Термин «грамматика» (этимология) и его древнегрузинские эквиваленты, Византиноведческие этюды, Тб., 1991, гв. 90-95.

⁴ კ. დანელია, ახალი მასალები ეფრემ მცირის მთარგმნელობითი მეთოდისა და მისი რედაქციის სამოციქულო ისტორიის შესწავლისათვის, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №4, თბ., 1974; დ. თვალთვაძე, დასაბ. შრომები.

აქვე შევნიშნავთ, რომ კუშთა||მოკუშთა ტერმინები, ამავე მნიშვნელობით, ანტონთანაც გვაქვს.

ეფრემ მცირეს მიეკუთვნება სასვენი ნიშნების შემოღება. იგი აღნიშნავს, რომ წინანდელ ქართველ ავტორებს „არარაჲ ელუაწა წერტილითა განკუთვითათჳს საკითხავთაჲსა“, ამის გამო „ზეპირად უჰმდა გაკუთვთაჲ ყოველთა სახელოვანთა მკითხველთა“. მხოლოდ გიორგი მთაწმიდელს შემოუღია პირველად განკვეთილობის ნიშნები. ამავე ხანაში კი ბერძნებს, ეფრემ მცირის მოწმობით, სასვენიცა და განკვეთილობის ნიშნებიც საყოველთაოდ შემოღებული ჰქონიათ. გიორგი მთაწმიდელის შემდგომ სასვენ-განკვეთილობის ნიშნების შემოღება ქართულ მწერლობაში ეფრემ მცირემ სცადა. მან საფუძვლად აიღო წერტილი და მთელი სისტემა შეიმუშავა¹.

თუმცა ხანმეტი პალიმფსესტების აღმოჩენის შემდეგ ივანე ჯავახიშვილმა შენიშნა, რომ სასვენი ნიშნები უფრო ადრეც არსებობდა. „სახარების ხანმეტი ტექსტები ცხად-ყოფენ, რომ როგორც განკვეთილობისა, ისევე სასვენი ნიშნები ქართულ მწერლობაში უკვე VI საუკუნეში უხმარიათ“². აქვე იმასაც დავუმატებთ, რომ ძველი ქართული ენის პუნქტუაციის შესწავლის თვალსაზრისით ლამარა ქაჯაიამ შეისწავლა ხანმეტი პალიმფსესტები VI-VII საუკუნეების, ხანმეტი ლექციონარი VII საუკუნისა და ყველა თარიღიანი ხელნაწერი IX-X საუკუნეებისა. ამ ხელნაწერებზე დაკვირვებისას აღმოჩნდა, რომ ძველად ქართველებს V-X საუკუნეებში შემოღებული ჰქონდათ გარკვეული სისტემა განკვეთილობისა და სასვენი ნიშნებისა, რომელსაც წმინდა პრაქტიკული დანიშნულებით იყენებდნენ: შინაარსი მართებულად წაეკითხა და გაეგო მკითხველს³.

მიუხედავად ამისა, რა თქმა უნდა, ეფრემის შრომა დასაფასებელია. მას, როგორც ჩანს, ან არ აკმაყოფილებდა მანამდე არსებული სისტემა ან ხელნაწერთა უმრავლესობაში ეს წესები სათანადოდ არ იყო დაცული.

2.2. ეფრემ მცირის ლიტერატურული სკოლიდან მომდინარედ მიიჩნია მზექალა შანიძემ რამდენიმე წლის წინათ მის მიერ გამოცემული უძველესი ქართული ორიგინალური გრამატიკული ტრაქტატი — „ხიტყუაჲ ართრონთათჳს“, რომელიც (მოღწეულია XII-

¹ იოანე დამასკელი, დიალექტიკა, გვ. 179-180.

² ი. ჯავახიშვილი, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1949, გვ. 144-145.

³ ლ. ქაჯაია, პუნქტუაცია V-XII საუკუნეების ქართულ ხელნაწერებში, საქ. მეცნ. აკად. ხელნაწერთა ინსტ. მოამბე, ტ. V, თბ., 1963, გვ. 69-83.

XIII და XIV საუკუნეების ხელნაწერებით: Ath-ბ, S-312). ეს არის უმნიშვნელოვანესი ძეგლი, რომელმაც ქართული გრამატიკული აზროვნების საწყისი 6-7 საუკუნით გადასწია წინ და, რაც მთავარია, უტყუარად დაასაბუთა, რომ ჩვენში XVII-XVIII საუკუნეების ენობრივი ძიებანი ემყარება XI-XII საუკუნეების საქართველოში არსებული კვლევის ტრადიციებს, რომლებიც, თავის მხრივ, ბერძნულს მიემართება.

„მართალია, ამ ტრაქტატის დაწერის მიზეზი ყოფილა ერთ-ერთი სასულიერო თხზულების თარგმნისას წამოჭრილი პრაქტიკული საკითხი,— წერს მ. შანიძე,— მაგრამ „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“ თავისთავად დამოუკიდებელ სამეცნიერო შრომას წარმოადგენს; ეს არის ქართველი ავტორის მიერ დაწერილი ორიგინალური ტრაქტატი, რომელშიც განხილულია გრამატიკის ერთი საკითხი და გარკვეული თვალსაზრისით ერთმანეთს არის შედარებული ქართული და ბერძნული ენები“¹.

ავტორის შესახებ მ. შანიძის აზრი ასეთია: თხზულება დაწერილი უნდა იყოს XI საუკუნის დამლევს ან XII საუკუნის დასაწყისში — ეფრემ მცირისა და არსენ იყალთოელის მოღვაწეობის ხანაში. მ. შანიძე გამოთქვამს ვარაუდს ამ პირთაგან ერთ-ერთის შესახებ ავტორობაზე, რადგან, როგორც თვითონვე აღნიშნავს: „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“ დაწერილია არა უბრალო მთარგმნელის, არამედ მეცნიერისა და მწიგნობრის მიერ; როგორც ცნობილია, ანტონ კათალიკოსი თავისი გრამატიკის პირველ რედაქციაში, იმ თავში, სადაც იგი მსჯელობს ე.წ. „სამი სტილის თეორიის“ შესახებ (ეს ნაწილი არ არის მეორე, გამოქვეყნებულ რედაქციაში), ძველ ქართველ მწიგნობართა შორის ასახელებს „იოანეს ფილასოფოსსა ქართუმლსა, მეფესა აფხაზთა და ქართუმლთა დავითს, ეფრემს და არსენის ღრამმატიკოსთა ღირსთა“. ამავე წიგნში მ. შანიძე ადარებს ერთმანეთს ეფრემისა და არსენის ნათარგმნ თხზულებებს, რის შედეგადაც ასკვნის: „საანალიზო თხზულებებში შეიმჩნევა ზოგიერთი ნიშანი, რომელსაც უდავოდ არსენის მიერ ნათარგმნ თხზულებებში ეძებნება პარალელი“². საბოლოოდ, ტრაქტატის ავტორობის შესახებ მ. შანიძე ასე ფიქრობს: „საჭიროა, მომავალში

¹ მ. შანიძე, „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“ — ძველი ქართული გრამატიკული ტრაქტატი, თბ., 1990.

² იქვე, გვ. 13-14.

³ იქვე, გვ. 123.

კიდევ დაიძებნოს სხვა უფრო დაწვრილებითი მონაცემები, რადგან ერთეული ფაქტების მოწმობა სარწმუნო საყრდენს ამ საკითხის გადასაწყვეტად ვერ მოგვცემს. ეფრემის ან არსენი იყალთოელის მიჩნევა გრამატიკული თხზულების ავტორად ჭერჭერობით მხოლოდ სავარაუდო შეიძლება იყოს¹.

ტრაქტატის ავტორის მიზანი თავიდანვე ნათელია: „რამთა გამოვანიხოთ, თუ რად არს ართრონი და ვითარ ვერ ეგების ენასა ზედა ქართულსა თარგმნად მისი და ვითარ იჭუმევენ ამას ართრონსა ბერძენნი, არა დავფაროთ ძალისაებრ და გულისწმისყოფისა ჩუენისა“².

ავტორი თანმიმდევრულად, გასაგები ენით განუმარტავს ქართველ მკითხველს ართრონის რაობას და დანიშნულებას ბერძნულში და იქვე აკეთებს მნიშვნელოვან დასკვნებს ქართული ენის მონაცემების გათვალისწინებით; საკითხის სიცხადისათვის მაგალითებსაც იმოწმებს: „რამეთუ ჩუენსა ენასა არა გუქონან სახელთა წინა დასასხმელნი ართრონი, ვინამცა, რაჟამს გეგულებოდის ბერძნულსა ართრონიანსა სახელსა თარგმანებაჲ, „ო თეოს“ [ὁ θεός] ესრეთ სთარგმნი, ვითარმედ: „დმერთი“, რამეთუ არა არს ართრონი ენასა ზედა ჩუენსა და ვერ შესაძლებელ არს თარგმნად მისი, ვინამთგან არა არს. რამეთუ ართრონი წინადასადებელი არს სახელისაჲ და შუენიერ-ჰყოფს სახელსა და რეცა პატივსა რასმე მიჰმადლებს“³.

ტრაქტატში მოცემულია სქესის, ბრუნვების, რიცხვისა თუ სხვა გრამატიკულ კატეგორიათა აღმნიშვნელი ტერმინები. რა თვალსაზრისით იქცევს ეს ნაშრომი ჩვენს ყურადღებას და რა შეგვიძლია გამოვყოთ იმ პრობლემათაგან, რომლებიც ამ თხზულების შესწავლის შედეგად დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკასთან მიმართებაში დაისმის?

ა. ართრონს სამი სქესი („ნათესაგე“) აქვს: **მამალი**, **დედალი** და **შუა**. ეს ქართული ტერმინები, რომლებიც მრავალჯერ არის ნახმარი, შესაბამება ბერძნულ ტერმინებს ἀρσενικόν (მამრობითი), θηλυκόν (მდედრობითი), οὐδέτερον (საშუალო).

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ავტორს ბერძნულისათვის მხოლოდ სამი სქესი დაუსახელებია, — აღნიშნავს მ. შანიძე, — როგორც ცნობილია, ბერძნული ტრადიციის მიხედვით, შესაძლებელია,

¹ მ. შანიძე, „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“..., გვ. 131.

² იქვე, გვ. 132.

³ იქვე, გვ. 134, 6.

ენაში გამოიყოს კიდეც საერთო (κοινον) და ზე-საერთო (ἐπικοινον) სქესი. ეს თვალსაზრისი ზოგჯერ სხვა ენის გრამატიკებშიც არის გატარებული.

აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკა-შიც სამი სქესია გამოყოფილი. სამივე სქესის ჩამოთვლისთანავე თრაკიელი იქვე დასძენს, ზოგიერთები კიდეც ორს გამოყოფენ: სა-ზიაროს და ზესაზიაროს, მაგრამ თვითონ თრაკიელი სამ სქესს განასხვავებს, ართრონებშიც სამ სქესზე მსჯელობს.

ბ. ბერძნულ ართრონთათვის დასახელებულია ხუთი ბრუნვა: **ადვილობითი, შობილობითი ანუ ნათესაობითი, მიცემითი, მი-ზეშობითი და წოდებითი**².

თანმიმდევრობა და სახელწოდებები ზუსტად თრაკიელისეუ-ლია. განვიხილოთ თითოეული ტერმინი.

ადვილობითი

ადვილობითი ნახსენებია ორჯერ: „ონ“-ი არს პირველი არ-თრონი, რაჟამს ადვილობითად იჭუმევდნენ ჳსენებასა სახელისასა“; „რაჟამს პირველად ადვილობითად და ერთსა პირსა აჳსენებდნენ“³.

„ეს ტერმინი ქართული გრამატიკული ტერმინოლოგიისათვის უჩვეულოა, — აღნიშნავს მ. შანიძე, — საიდან უნდა იყოს იგი წარმომდგარი?“⁴.

დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნებაში“ პირველი ბრუნვისათვის სამი სახელწოდებაა დასახელებული: ὁπιον, ὁπισμαστικῇ, ἐνθεν.

ძველ ქართულ წყაროებში პირველი ბრუნვისათვის დადასტუ-რებულია შემდეგი ტერმინები: **ადვილობითი** („სიტყუად ართრონ-თათჳს“), **ეგთია** და **ორთი** (ამონიოს ერმისის თხზულებათა ქარ-თულ თარგმანებში)⁵, **საწრფელო** (ზურაბ შანშოგანის გრამატიკა-ში)⁶, **წრფელობითი** და **სახელობითი** (ანტონთან)⁷.

¹ მ. შანიძე, „სიტყუად ართრონთათჳს“..., გვ. 60-61.

² იქვე, გვ. 136.

³ იქვე, გვ. გვ. 133,4; 134,6.

⁴ იქვე, გვ. 136.

⁵ ამონიოს ერმისის თხზულებები ქართულ მწერლობაში, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადეს ნ. კეკელიძემ და მ. რაფაევამ. გამოკლევა ლექსი-კონი და საძიებლები დაურთო მათა რაფაევამ, თბ., 1983, გვ. 01-06.

⁶ ილ. აბულაძე, ქართული გრამატიკული ლიტერატურის ადრინდელი ძე-გლები, შრომები, ტ. II, 1976, გვ. 179.

⁷ ქართული ლრამატიკა შედგენილი ანტონ I-ის მიერ, ტფ., 1885.

ამ ტერმინთაგან განმარტებას მოითხოვს სახელწოდება ადგილობრივი, რომელიც *εὐμεία*-ს შესატყვისად დასტურდება დიონისიოს თრაკიელის სომეხ კომენტატორთანა¹. „ეს იმას როდი გულისხმობს, რომ ქართული ადგილობრივი სომხური ტერმინის თარგმანია, — შენიშნავს ამასთან დაკავშირებით მ. შანიძე, — დასაშვებია ვარაუდი, რომ ქართველ ავტორსაც ამგვარადვე გაუგია ბერძნული და მისი შინაარსის შესაბამისი ტერმინი შეუქმნია².

მაშასადამე, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად სომეხმა კომენტატორმა და ქართული გრამატიკული ტრაქტატის ავტორმა ბერძნული ტერმინი *εὐμεία* გაიგეს, როგორც „მარტივი“, „ადვილი“. ბუნებრივია, ჩნდება კითხვა, თვით ბერძნულ ტერმინს ხომ არ უღევს საფუძვლად ეს მნიშვნელობა?

სპეციალურ ლიტერატურაში მიღებულია ბერძნული *εὐμεία*-ს თარგმნა „პირდაპირ“ ბრუნვად, ამასავე ნიშნავს *ὀρθή-ς* (პირდაპირი, წრფელი), ესე იგი, პირველი ბრუნვის სამი სახელწოდებიდან: *ὀρθή*, *εὐμεία*, *ὀνομαστική* — ორი ტერმინი ერთი და იმავე მნიშვნელობისაა, რაც მოულოდნელია, რადგან სხვა ტერმინის შემოღება, უმეტესად, იმ შემთხვევაში ხდება, როცა განსხვავებული ნიუანსი შეაქვთ ორიგინალურ თხზულებასა თუ თარგმანში.

εὐμεία-ს ძირითადი მნიშვნელობებია: „პირდაპირი“, „წრფელი“, „მართებითი“³. ამონიოს ერმისის თხზულებათა ქართულ თარგმანებში მას „სწორის“ მნიშვნელობა აქვს. მაგრამ იქვე, როგორც გრამატიკული ტერმინი, როგორც პირველი ბრუნვის სახელწოდება, მთარგმნელს უთარგმნელადაც მოჰყავს — ეგთთა. აღნიშნული სიტყვის ეს ძირითადი მნიშვნელობები დასტურდება ბიზანტიოლოგიის განყოფილების ბერძნულ-ქართული დოკუმენტირებული ლექსიკონის მასალებშიც, მაგრამ, ამას გარდა, ლუკას სახარების ერთი ადგილის მიხედვით, ბერძნული *εὐμεία* თარგმნილია „ადვილად“: *ἐστὶν τὰ σοφία εἰς εὐμείαν* იყვნენ ძნელოვანნი ადვილად (ლკ 3,5). „მარტივის“ მნიშვნელობა აქვს ამ ბერძნულ სიტყვას დიმიტრაქისის „დიდი ლექსიკონის“ თანახმად⁴.

დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნების“ იმ ადგილის კომენტირებისას, რომელიც ბრუნვებს ეხება, სქოლიასტები, ძირითა-

¹ Н. А. Дониц Н., Дионисий Θραкийский..., გვ. CLXVII.

² მ. შანიძე, „სიტყვათა ართრონათაჲს“, გვ. 68.

³ И. К. Дворецкий, Древнегреческо-русский словарь, т. I. М., 1958, გვ. 691.

⁴ Δημητράκου Δ., Μέγα λεξικὸν ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, III, 1936.

დად, იმ დავის შესახებ მსჯელობენ, რაც არსებობდა პირველი ბრუნვის ირგვლივ პერიპატეტიკოსებსა (არისტოტელეს მიმდევრებსა) და სტოელებს შორის¹. რაც შეეხება *εἰς* ტერმინის წარმომავლობას, სტეფანე ამბობს, რომ იგი წარმომდგარია სიტყვისაგან *εἰσπτατος*, ეს ზედსართავის *εἰς* || *εἰς*-ს აღმატებითი ხარისხია, რომელსაც, როგორც ვნახეთ, განსხვავებული მნიშვნელობები აქვს.

სქოლიასტებთან ყურადღებას იქცევს რამდენიმე ადგილი, რომლის მიხედვით შესაძლებელია, ვივარაუდოთ, რომ ამ ბერძნულ სიტყვაში სწორედ ქართულ და სომხურ წყაროებში ასახული მნიშვნელობა იგულისხმება (*„მარტივი“*, *„ადვილი“*):

I *εἰς* პირველი ბრუნვაა იმიტომ, რომ მას გრამატიკული ფორმა არ გააჩნია, ხოლო მისგან ნაწარმოებ მომდევნო ბრუნვას გრამატიკული ფორმა აქვსო, — მსჯელობს ჰელიოდორე².

II სტეფანე განმარტავს: *εἰς* პირველი ბრუნვაა იმიტომ, რომ იგი წრფელად (ῥαμῆ) აღნიშნავს სახელსო. თუკი ამ ბრუნვის — *εἰς* — სახელწოდებაში იგულისხმება *εἰς* სიტყვის მნიშვნელობა „პირდაპირი“, მაშინ რატომ დასჭირდა სტეფანეს სხვა სიტყვის ῥαμῆ-ს გამოყენება?³

III სტეფანე იქვე განაგრძობს, რომ *εἰς* ბრუნვაში სახელი განუფრცობელია⁴.

აქ უნდა გავიხსენოთ ანტონის განმარტება წრფელობითი ბრუნვისათვის: „წრფელობითი ესე პირველსა მდგომებასა შინა არს უტუალებელად და დაჰნიშნავს რომლისამე მყოფისა არსებასა მარტივად. მაგალითად, ცხოველი, კაცი, ფარნავაზ და სხუანი⁵. ესე იგი, როდესაც სახელი ამ ბრუნვაშია, იგი საგანს წარმოადგენს თავის პირვანდელ მდგომარეობაში სწორად, უშუალოდ და მარტივადო. თითქმის ასევე განმარტავს პირველ ბრუნვას გაიოზ რექტორი: „ოდეს ლექსი მარტივად და წრფელად წარმოადგენს ნივთსა, ლექსი იგი წოდებულ წრფელობითად...“⁶.

კომენტატორთა მსჯელობებიდან და ქართველ გრამატიკოსთა ამ განმარტებებიდან იმ დასკვნის გაკეთება შეიძლება, რომ *εἰς*

¹ Scholia..., გვ. 545-546.

² იქვე, გვ. 546-547.

³ იქვე, გვ. 548.

⁴ იქვე, გვ. 549.

⁵ ანტონ ს. ქართული ლრამატიკა, გვ. 134.

⁶ გაიოზ რექტორი, „ქართული ლრამატიკა“. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ელენე ნიკოლაიშვილმა, თბ., 1970, გვ. 157.

ბრუნვაში სახელი მარტივია, განუვრცობელია. რას თვლიდნენ მარტივად, განუვრცობელად?

როგორც უკვე ვნახეთ, ოთიქეოს-ი, ბერძნული სქოლიოების მიხედვით, ასოებს ეწოდა იმის გამო, რომ მათ აქვთ რიგი (οτιχον) და წყობა (τᾶξις) და თუ ისინი წყობის გარეშე არიან (μη κατά τᾶξις), მაშინ მათ γράμματα ეწოდებათ და არა ოთიქეოს-ი.

მსგავსი მსჯელობა უნდა გვქონდეს პირველი ბრუნვის შესახებაც: პირველ ბრუნვაში სახელი წრფელად და ადვილად, ანუ მარტივად არის წარმოდგენილი. ამ ბრუნვაში სახელი თავისთავადია, დამოუკიდებელია სხვა სიტყვებისაგან და არც იმ გრამატიკულ წესებს ემორჩილება, რომელსაც მისი შეცვლა შეუძლია. აქ ისევ ანტონის გრამატიკა უნდა მოვიხმოთ: ანტონმა სწორად შენიშნა შემასმენლობითი ბრუნვის „არ საჭირო ყოფა ჩუშნისა ენისამებრ“, მაგრამ ის მაინც დატოვა ბრუნვათა სისტემაში. „დატოვა იმიტომ, — წერს ელენე ბაბუნაშვილი, — რომ წრფელობითი, მისი აზრით, დამოუკიდებლად არსებულ საგანს აღნიშნავს ჩვეულებრივ, მაშინ კი, როცა მას ზმნის მიერ მართული სახელის აღსანიშნავად ვიხმართ, იგი უკვე დამოუკიდებლად არსებულ სახელს ველარ აღნიშნავს, სხვა ფუნქცია ექნება. ანტონმა ზმნის მიერ მართული სახელის აღმნიშვნელ წრფელობითს ნამდვილი წრფელობითისაგან განსასხვავებლად შემასმენლობითი დაარქვა იმის გამო, რომ ამისთანა წრფელობითს ჩვეულებრივი წრფელობითისაგან არავითარი განმასხვავებელი ნიშანი არ მოეპოვება“¹.

„ვინაიდან წრფელობითი ხშირად აარებს თავს თქსსა სიტყუასა შინა ნათესავისა მიერ საძიებოდ, თხოვილად ზმნისაგან შემოქმედებითისა, ესე არღარა მარტივად დაჰნიშნავს თუთ მდგომარესა არსებასა, არამედ ქჷმმდებარედ“, — წერს ანტონი².

ესე იგი, როცა ვამბობთ, პირველ ბრუნვაში სახელი მარტივია, ადვილია, ნიშნავს დამოუკიდებელია, „არსისა არსებისა“ აღმნიშვნელია, რასაც უკვე სხვა ბრუნვები ველარ აღნიშნავენ („მეორედ წოდებულ ნათესავობითი... არღარა მნიშვნელი არსისა არსებისა“; „მერმედ წოდებულ მიცემითი... არა დაჰნიშნავს თავადსა არსებასა მყოფისასა...“; „მეოთხედ წოდებულ შემასმენლობითი, რამეთუ სახე-

¹ ე. ბაბუნაშვილი, თ. უთუ რგაიძე, ზურაბ შანშოვანის „მოკლე ლრამბატიკა ქართული ენისა“, იბეროლუკაქასიური ენათმეცნიერების წელიწადი, თბ., 1992, გვ. 89

² ანტონ I, ქართული ლრამბატიკა, გვ. 142.

ლი იგი, რა წრფელობითი იკანკლედების ეს-გუარ, ვითარმედ არღა წრფელობითად დაჰნიშნავს არსისა არსებასა...¹).

ეს ყოველივე გვაფიქრებინებს, რომ ბერძნულ ტერმინს εἰςθεῖα საფუძვლად უდევს სწორედ ეს მნიშვნელობა: მარტივი, ადვილი და რომ ძველი ქართული გრამატიკული ტერმინი ადვილობითი ბერძნული εἰςθεῖα-ს ზუსტი თარგმანია, რომელიც აშკარად აზრობრივი დატვირთვისა უნდა იყოს ძველი ქართული გრამატიკული ტრაქტატის მთარგმნელისათვის.

შობილობითი

ძველ ქართულ გრამატიკულ ტრაქტატში მეორე ბრუნვის სახელწოდების, ნათესაობითის, სინონიმად შობილობითი დასტურდება². ორივესათვის ამოსავალი, ცხადია, არის ბერძნული ტერმინი γένεικ. ქართული ტერმინის, შობილობითის, წარმოქმნაში, ვფიქრობთ, არეკლილია დიონისიოს თრაკიელის კომენტატორთა მსჯელობა ბერძნული γένεικ-ს ეტიმოლოგიის შესახებ: γένεικ (ნათესაობითი) ჰქვია იმიტომ, რომ იგი წარმოშობია, დედა ირიბი ბრუნვების — ...ὅτι γένεσις ἔστι ταῖς ἀλλαῖς πᾶσθεσι καὶ τῶν λοιπῶν παλγῶν μητρ³ (შდრ. რუსულ ტერმინს родительный). ამ განმარტებას ვხვდებით ჰელიოდორეს კომენტარებში, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ ქართველი მწიგნობრები ზედმიწევნით კარგად იცნობდნენ იმდროინდელ ბიზანტიაში აღიარებულ გრამატიკულ თეორიებს.

მიცემითი

მესამე ბრუნვის სახელწოდება თითქმის ყველა ენაში „მიცემა“ ზმნასთან არის დაკავშირებული: διπικῆ (δίδωμαι „მიცემა“), ლათ. *dativus* (*dare* „მიცემა“), რუს. *Дательный* (*давать* „მიცემა“). თრაკიელის კომენტატორთა განმარტებებში ასეთ ახსნას ვპოულობთ: „διπικῆ წარმოდგარია δίδωμαι („მიცემა“) ზმნისაგან, რადგან „δίδωμαι τῷ ფილῷ“ („ვაძლევ მეგობარს“), ამ წინადადებაში τῷ ფილῷ მიცემით ბრუნვაშია“⁴.

ქართული გრამატიკული ტრაქტატის ავტორიც, რა თქმა უნდა, ასევე განმარტავს ბერძნული ტერმინის ზუსტ ქართულ შესა-

¹ ანტონ I, ქართული ლამშატიკა, გვ. 134-136.

² მ. შანიძე, „სიტყუაჲ ართრონათჳს“, გვ. 134,7.

³ *Scholia...*, გვ.384.

⁴ იქვე.

ტყვის: „მიცემითი ამისთვის ეწოდების ლექსსა მას, რაჟამს ეტყოდი ვისმე, ვითარმედ: „ვის მისცემ ამას რასამე?“ და მან გრქუას, ვითარმედ „ღმერთსა“¹.

მიზეზობითი

განსხვავებული აზრი არსებობს ამ ბრუნვის სახელწოდების წარმომავლობის შესახებ. ტერმინს αἰτιατική უკავშირებდნენ, ერთი მხრივ, ზმნას αἰτιόμαι „ბრალდება“ (ასეთი გაგება აისახა ამ ბრუნვის ლათინურ სახელწოდებაში, შდრ. ლათ. accusare „ბრალდება“, accusativus, რუსული Винительный падеж) და, მეორე მხრივ, αἰτιαν „მიზეზი“ (დადასტურებული გრამატიკულ ტრაქტატში „სიტყუაჲ ართრონათჳს“ და, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ამონიოს ერმისის თხზულების „მოსაჯსენებელი ათთა კატილორიათადმი“ ქართულ თარგმანში).

თანამედროვე მეცნიერებაში უფრო მიღებული თვალსაზრისით, αἰτιατική უნდა დაუკავშირდეს αἰτιανს-ს „მიზეზი“: 1909 წელს გამოცემულ ნაშრომში „კლასიკური ფილოლოგიის ისტორიის ნარკვევები“ ალფრედ გუდემანი ბერძნულ და ლათინურ ტერმინთა ისტორიას გადმოგვცემს და ბერძნულ ტერმინთა ლათინურ შესატყვისობებზე მსჯელობს. ალფრედ გუდემანი მიუთითებს αἰτιατική ბრუნვის ლათინურ თარგმანზე accusativus-ზე, რომ იგი მცდარი თარგმანია და რომ უნდა იყოს causativus, რომელიც ასევე გამოიყენება². ამასვე მიუთითებს დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნების“ გამომცემელი გუსტავ ულიგი³.

ამასადამე, ალფრედ გუდემანისა და გუსტავ ულიგის თვალსაზრისის მიხედვით, შეიძლება, დავასკვნათ, რომ ქართული ტერმინი მიზეზობითი უფრო ზუსტი შესატყვისია ბერძნული ტერმინისათვის. ამ მეცნიერთათვის ეს ქართული სახელწოდება ცნობილი რომ ყოფილიყო, უთუოდ გამოიყენებდნენ, როგორც ერთ-ერთ უძველეს თარგმანს თავიანთი აზრის განსამტკიცებლად.

აქვე ისიც აღვნიშნოთ, რომ გრამატიკული ტრაქტატის ავტორს შეუმჩნევია ფორმობრივი სხვაობა ბერძნულ აიტიატიკესა (ანუ ლათ. accusativus) და მიცემითს შორის და ყურადღება მიუქცევია, რომ მათ გადმოსაცემად ნახმარ ქართულ ფორმათა შორის

¹ მ. შანიძე, „სიტყუაჲ ართრონათჳს“, გვ. 135-136, 10.

² Alfred Gudeman, Grundriss zur Geschichte der klassischen Philologie, გვ. 230-232..

³ Dionysii Thracis Ars Grammatica, გვ. 32.

ასეთი სხვაობა არ არის: „რამეთუ ბერძულად განყოფილებამ აქუს მიცემითსა და მიზეზობითსა, ვითარცა ზემო თვთ იგი ლექსნი გჳჩენიან, გარნა ქართულად ერთ ლექსად ითქუმის, დაღაცათუ ძალი ორი აქუს“¹.

წოდებითი

მეხუთე ბრუნვის სახელწოდებაც — წოდებითი — ბერძნული ტერმინის κληρικ-ს შესატყვისია.

წოდებით ბრუნვაში დასახელებული ართრონი [ა] ყველა სქესისათვის ერთნაირია. „ავტორი განსხვავებას ართრონსა და შორისდებულს შორის ვერ ზედავს,— წერს მ. შანიძე,— იგი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ წოდებითი არის ერთადერთი ბრუნვა, რომელიც ართრონს შეიძლება ჰქონდეს ქართულში: „ამათ ათცამეტთა ართრონთაგან ერთი მხოლოდ შესაძლებელ არს ენისა ჩუენისაგან თქმად, რომელ არს წოდებითისა თავით კერძო, ოდ“².

იმავე საყვედურს იმსახურებს დიონისიოს თრაკიელი კომენტატორებისაგან. თრაკიელიც ართრონის წოდებით ბრუნვად ასახელებს ა-ს, რომელიც, თანამედროვე გრამატიკის თვალსაზრისით, შორისდებულია. „ა არ არის ართრონიო“,— ამტკიცებენ სტეფანე და ჰელიოდორე³. „ართრონი რომ იყოს, რიცხვში განსხვავებული ფორმები ექნებოდაო“,— განმარტავს სტეფანე⁴.

ესე იგი, ქართულად გადმოიკა შორისდებული. ა-ს ქართულად მ გამოხატავს.

მაშასადამე, საინტერესოა, რომ ქართველმა ავტორმა ბერძნული ა გადმოიტანა სწორედ „ოდ“ შორისდებულით და არა სხვა რამით.

ბ. გრამატიკულ ტრაქტატში ნათქვამია, რომ სახელთა ფორმის ცვლილება ზდება თითოეული სქესისათვის განსხვავებული წესით: „არა გარდაერწყუმის ერთი მეორისასა სახელთა ცვალებულებად, არამედ თითოეულისა ნათესავისასა სცავს თითოეულ ღრეკასა სახელთასა“⁵.

¹ მ. შანიძე, „სიტყუად ართრონთათჳს“..., გვ.73.

² იქვე, გვ.74.

³ Scholia..., გვ. 257, 419.

⁴ იქვე, გვ. 297.

⁵ მ. შანიძე, „სიტყუად ართრონთათჳს“..., გვ.133,2.

დრეკა

ქართულ გრამატიკულ ტრაქტატში როგორც ბრუნების, ისე ბრუნვის აღსანიშნავად იხმარება ტერმინი **დრეკა**. ბრუნვის მნიშვნელობით ერთგან ნახმარია **სახელის-დრეკა**¹. ამასთან დაკავშირებით მ. შანიძე აღნიშნავს: „დრეკა შეესაბამება ბერძნულ *πᾶσις*-ს. მთლად ნათელი არ ჩანს ქართული გრამატიკული ტერმინის წარმომავლობა. იქნება იგი ავტორმა დაუკავშირა არა *πᾶσις* ზმნას, რომელიც „ვარდნას“ აღნიშნავს და რომლისაგანაც ტრადიციას გამოჰყავს ბრუნების აღმნიშვნელი ტერმინები მრავალ ენაზე (შდრ. რუს. *падеж*), არამედ *πᾶσις*-ს, რომლის ძირითადი მნიშვნელობაა „მოღუენვა, დრეკა“².

ჩვენი ვარაუდით, ეს ასე არ უნდა იყოს.

დრეკა ფუძისაგან ნაწარმოები ტერმინი გვხვდება იოანე ქართველიშვილის გრამატიკაშიც: „თვისებანი ან მღევარნი სახელისანი არიან ექვსნი: ნათესავი, სახე, რიცხვი, ბრუნვა, კანკლედობა ანუ მიღრეკილება“. ა. ფოცხიშვილი ამასთან დაკავშირებით შენიშნავს, „კანკლედობა ანტონთან გვკონდა და აქ იგი ჩვეულებრივია, მაგრამ მიღრეკილება საიდან გაჩნდა, გაურკვეველია“³.

უეჭველია, რომ ძველი ქართული გრამატიკული ტერმინი **დრეკა** შეესაბამება არა ბერძნულ *πᾶσις*-ს, არამედ იგი ბერძნული *κλίσις*-ის თარგმანია. *κλίσις* სიტყვათა ფლექსიურ ცვლილებას ნიშნავს ზოგადად (ბრუნებასაც და უღლებასაც). ასეა დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნებაშიც“⁴: მეცამეტე თავში, რომელიც ზმნას ეხება, *κλίσις* ზმნათა მორფოლოგიურ ცვლილებას აღნიშნავს: *Σύγκρις ἐστὶν ἀκόλουθος ρημάτων κλίσις* — უღლება არის ზმნათათვის დამახასიათებელი ფორმაცვალება; ხოლო მეექვსე თავში, რომელიც ბერძნული ბგერების შესახებაა, ბგერათა გარკვეულ ჯგუფზე მსჯელობისას წერია: *ὅτι οὐ μεταβάλλει... ἐν τοῖς κλίσεισι τῶν ὀνομάτων* — [რომ ეს ბგერები] არ იცვლებიან სახელთა ფლექსიის დროს. *κλίσις* ასევეა განმარტებული ბერძნულ ლექსიკონებშიც: *κλίσις* „მიმოხრა“, „გადახრა“, „ფლექსიური ცვლილება“ (შდრ. ლათ. *declinatio*, რუს. *склонение*, ქართ. კანკლედობა). **დრეკა** კი ძველ ქართულში „მიხრას“, „მიქცევას“ ნიშნავდა.

¹ მ. შანიძე, „სიტყვაჲ ართრონთათჳს“..., გვ. 137-138, 66.

² იქვე, ვ. 66.

³ ა. ფოცხიშვილი, ქართული გრამატიკული აზრის ისტორიიდან თბ., 1979, გვ. 280.

ტერმინ მიმოხრახ ფლექსიური ცვლილების მნიშვნელობა აქვს ანტონის გრამატიკაშიც: „თუკ მეშვდისა ზმნათა უღლულებისა და მიმოხრათა მათთა“¹, „ბრუნუა არს ცჳალება მიმოხრითი სხესა და სხესა მიმართ მდგმოებისა“².

დ. რაც შეეხება რიცხვს, ტრაქტატში სახელთა და ართრონთათვის დასახელებულია სამი რიცხვი: ერთობითი, ორობითი და განმრავლებითი. ეს ტერმინებიც ბერძნულის მიხედვით არის შექმნილი: ἑνικὸς, δῆλικὸς, πλῆθυντικὸς.

ორობითის განსაზღვრებისას ავტორი მიუთითებს, რომ მსგავსი რამ ქართულში არ არსებობს: „ხოლო ორობითთათუკ ვითარლა ცხად-ვყოთ, რამეთუ არცა იგინი არიან ენასა ზედა ქართულსა გარნა ითქუმოდვე, რამეთუ ორობითნი მათ ეწოდებიან, რომელნი მხოლოდ ორთა პირთა საცნაურ-ჰყოფენ: რამეთუ თქუმითა, ვითარმედ: „ტო თეო“ [τὸ θεῶν] ორნი პირნი საცნაურ ექმნენს მსმენელსა. ხოლო ტჳნ თეჳნ [τοῦν θεῶν]. ესე იგი არს, ვითარმედ „ლმერთანი“, გარნა ორთასა საცნაურ-ჰყოფს და არა მრავალთასა, რამეთუ „ლმერთი“ ერთსა პირსა, ხოლო „ლმერთნი“ მრავალთა პირთა დაჰსახვენ და არა ორთა ამისთუკ, ვინამთგან ორთა პირთა დამსახველნი არა გუქონან სახელნი და წოდებითი ორობითთად: „ო თეო“ [ὁ θεῶν]³.

ეს არის ქართველი ავტორის ერთ-ერთი მეცნიერული დასკვნა, რომლითაც კიდევ ერთხელ დასტურდება ის, რომ ქართველ მწიგნობარს მექანიკურად კი არ გადმოაქვს ის გრამატიკული ნორმები, კანონები (κανόνες), რაც მის მოღვაწეობამდე მრავალი საუკუნით ადრე შექმნეს ალექსანდრიელმა მეცნიერებმა, არამედ ქართული ენის ბუნებიდან გამომდინარე ცვლის და ავსებს მას.

საბოლოოდ, კიდევ ერთხელ რომ გავიაზროთ ამ პატარა მოცულობის გრამატიკული თხზულების მნიშვნელობა ქართული გრამატიკული აზროვნების ისტორიისათვის, ჩამოვთვლით ავტორის დაკვირვებებს ქართული ენის შესახებ:

1. ქართულს არა აქვს ართრონი;
2. ქართულს არა აქვს ორობითი რიცხვი;
3. ბერძნული მიცემითისა და აიტიატიკე ბრუნვების ფორმები „ქართულად ერთ ლექსად ითქუმის“.

¹ ანტონ I, ქართული ლრამატიკა, გვ.81.

² იქვე, გვ. 134.

³ ბ. შანიძე, „სიტყუამ ართრონთათუკ“..., გვ.135.

ყველაზე მნიშვნელოვანი კი ისაა, რომ მისმა ნაშრომმა შემოგვინახა ძველი ქართული გრამატიკული ტერმინოლოგია, რომელიც ხშირად მრავალი საუკუნის შემდგომ იჩენს თავს, როგორც დასტური მისი დიდი მეცნიერული სიცოცხლისუნარიანობისა.

“თვნიერ ტყვილისა შეუძლებელ არს ყოველი საქმე მოღუაწებად”, — ამ სიტყვებით ამთავრებს ავტორი თავის მცირე მოცულობისა და ძალზედ მნიშვნელოვან გრამატიკულ თხზულებას, რომელშიც წარმოჩნდება არა მხოლოდ მისი ფართო და ღრმა განათლება, არა მხოლოდ ის, რომ იგი კარგად იცნობს ღიონისიოს თრაკიელის გრამატიკას და, საერთოდ, ბერძნულ გრამატიკულ სისტემას, არამედ ნათლად ჩანს ყველა დროის მეცნიერთათვის შესაშური ნიჭი — მარტივად და გასაგებად გადმოგვცეს თავისი ცოდნა.

2.3. ეფრემ მცირეს არეოპაგიტული წიგნების გადმოღებაში, როგორც თვითონვე აღნიშნავს ანდერძში, დახმარებია იოანე „საღმრთო ფილოსოფოსი და ჯორციელად ღრამმატიკოსი“¹.

ცნობილია, რომ იოანე პეტრიწი ხშირად მოიხსენიებენ „ღრამატიკოსის“ სახელით და მას გრამატიკის ავტორობასაც მიაწერენ. ანტონ კათალიკოსს შეუსწავლია პეტრიწის ლიტერატურული მემკვიდრეობა და დაუწერია მისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ზოგადი მიმოხილვა, რომელშიც თავმოყრილია ცნობები, თუ ვინ იყო პეტრიწი, სად მოღვაწეობდა და რა შრომები ეკუთვნის მას. ეს მიმოხილვა ჩართულია „სპეკალში“ სათაურით: „იოანესთვის პეტრიწისა ფილოსოფოსისა მოკლედ მოვსენებად, თუ ვინ იყო იგი, ანუ ვითარ იყო“². ამ მიმოხილვის თანახმად, იოანე პეტრიწმა „ყოველი ფილოსოფიად, ესე იგი ღრამატიკად და რიტორიკად და გეომეტრიად და ასტრონომიად და მუსიკად და ფიზიკად და მეთეფისიკად, ვითა მზემან ზოდნი, ერთბამად შემოვლო, და ყოველსა ელლინთა ენამზეობითსა სიტყუთსა ჯელოვნებასა ზედმიწევნით იქმნა“³.

XVII საუკუნის მიწურულს პეტრიწის ვინაობით დაინტერესებულა ცნობილი მწიგნობარი და კალიგრაფი დავით რექტორი. მას დაუწერია ბიოგრაფიული მიმოხილვაც, სადაც გვაწვდის ასეთ ცნობას: „...ამანვე იოანემ ქართველთა შორის შემოიღო უღლვილება

¹ იოანე პეტრიწი, სათნოებათა კიბე, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო ივ. ლოლაშვილმა, თბ. 1968, გვ. 36-37.

² კ. ქეკელიძე, სპეკალი, ახლად აღმოჩენილი ფილოსოფიური შრომა ანტონ პირველისა, ეტიუდები, I, თბ., 1956, გვ. 270-282.

³ იქვე, გვ. 279.

ზმნისა, ამანვე — მავითარებელი ზმნისა, სახელზმნისა და მიმღეობისანი. ესევე არს ქართველთა ენასა ზედა ლექსთა დამკვეცისა შემომღებელი¹.

იოანე პეტრიწს გრამატიკის ავტორობას მიაწერენ ასევე ა. შეგერენი, მ. ბროსე და ალ. ცაგარელი. მ. ბროსე პირდაპირ ამბობს, რომ ანტონზე უწინ ქართული გრამატიკა დაწერაო ფილოსოფოსმა პეტრიწმა. ამასვე იმეორებს შეგერენი².

ალ. ცაგარელი ეყრდნობა ანტონის გრამატიკის ერთ ადგილს, სადაც მსჯელობს ვნებითი გვარის განუსაზღვრელ კილოზე. რომ ასეთი კილო „ჯერ არს განრჩევად უქმოდსა ამის მიერ, რომელა ვ. რამეთუ ესე იოანე ფილოსოფოსისგან ქმნილი კანონი არს, მაგალითებრ: ჰამვად, წერვად, შეწირვად“³. ალ. ცაგარელი ანტონის მსჯელობას ასეთ კომენტარს უკეთებს: „მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი ვნებითის ფორმა არ იცის ქართულმა ენამ, ჩვენთვის მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომელიც მცდარობის მიუხედავად, გვიჩვენებს, რომ პეტრიწის შრომა იყო საგანგებო დანიშნულების გონებათმცოდნეობითი გრამატიკული ტრაქტატი“⁴.

მოსე ჯანაშვილი პეტრიწის „ნამუშავეში“ გრამატიკასაც თვლის⁵.

1909 წელს გამოცემულ წიგნში — „Иоанн Петрицкий — грузинский неоплатоник XI-XII века“ — ნიკო მარმა გამოთქვა მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ცნობილი მოაზროვნის იოანე იტალოსის ერთ-ერთი ტრაქტატის ადრესატი ქართველი (აფხაზი) ფილოსოფოსი და გრამატიკოსი იოანე პეტრიწია⁶.

ნიკო მარი, ძირითადად, ემყარებოდა ბიოგრაფიულ ცნობებს.

ცნობილია, რომ იოანე პეტრიწი XI საუკუნის II ნახევრისა და XII საუკუნის დასაწყისის მოღვაწეა. განათლება მას ბიზანტიაში მიუღია, სადაც უმუშავნია იმ ფილოსოფიურ წრეში, რომლის მეთაურები იყვნენ ჯერ მიქელ პსელოსი, შემდეგ იოანე იტალოსი. ამ ფილოსოფიური სკოლის მუშაობა მიმართული იყო ზოგიერთი ძველი

¹ იოანე პეტრიწი, სათნოებათა კიბე, იმ. ივ. ლოლაშვილის წინასიტყვაობა, გვ. 16.

² А. Цагарели, О грамматической литературе грузинского языка, СПб, 1873, გვ. 106.

³ ანტონ I, ქართული ლრამატიკა, გვ. 169.

⁴ იქვე, გვ. 12.

⁵ მ. ჯანაშვილი, ქართული მწერლობა, წიგნი მეორე, ტფ., 1909, გვ. VIII.

⁶ Н. Марр, Иоанн Петрицкий, грузинский неоплатоник XI-XII в.-в. СПб, 1909, გვ. 54.

ბერძნული წარმართული აზრების განახლებისაკენ, რისთვისაც მას (სკოლას) ბიზანტიაში დევნიდნენ. პსელოსმა დათმო თავისი პოზიციები, ზოლო იოანე იტალოსი და მისი მიმდევრები ალექსი კომნენოსის წამოწყებით 1082-84 წლებში ეკლესიამ გაასამართლა და შეაჩვენა. 1083 წლამდე იოანე პეტრიწი, ჩანს, კონსტანტინეპოლში იყო იტალოსის მოწაფედ. სასამართლოს შემდეგ იტალოსი კონსტანტინეპოლიდან გააძევეს. 1083 წელს დევნა დაუწყეს მის მოწაფეებს. სასამართლო ოქმებში შემონახულია ერთი პუნქტი, რომელიც კრძალავს იტალოსის მოწაფეებისა და მიმდევრების შინ მიღებას, ემუქრება მათთვის თანაგრძნობის გამწევთ. 1083 წლის შემდეგ იოანე პეტრიწონის მონასტერში უნდა მისულიყო. ზედწოდება „პეტრიწი“ მას, როგორც ალ. ცაგარელი ვარაუდობს, ამ ადგილის სახელწოდებიდან უნდა ჰქონდეს მიღებული¹.

კონსტანტინეპოლის უმაღლესი სკოლის პროფესორის, იოანე იტალოსის 97 ტრაქტატიდან, რომელთა ძირითადი მასალა წარმოადგენს სტუდენტებისათვის წაკითხული ლექციების კურსებს, არაერთია შექმნილი პასუხის სახით ვინმეს მიერ დასმულ შეკითხვაზე. ზოგჯერ ის კიდევ ასახელებს პირს, რომელსაც უწერს განმარტებას. მაგალითად, ერთ თხზულებას ჰქვია „იმპერატორ ანდრონიკე კომნენოსს „დიალექტიკის შესახებ“. 43-ე ტრაქტატის სათაურია: „იმპერატორ ანდრონიკეს მიმართ, რომელმაც წამოჭრა „საკითხი ჰომეროსის აზრზე სიზმრების შესახებ“, 50-ე ტრაქტატის — „მიქელ დუკას მიმართ საკითხზე: განიცდიან თუ არა სულები განვითარებას სხეულის დაღუპვის შემდეგ“².

64-ე ტრაქტატი აბაზგი გრამატიკოსისადმი გაგზავნილი პასუხია: „წერილი აბაზგი გრამატიკოსისადმი გრამატიკის ზოგიერთი საკითხის სიძნელეთა შესახებ“ (Πρὸς τὸν Ἀβασγὸν γραμματικὸν διπορεῖται περὶ τῶν αὐτῶν γράμματων). პასუხი საკმაოდ ვრცელია. ტრაქტატის დასაწყისში აბაზგ გრამატიკოსს იტალოსი მიმართავს ქება-დიდებათ და მისდამი დიდი მოწიწებითა და მეგობრული გრძნობების მტკიცებით.

¹ Н. Марр, Иоанн Петрицкий..., гл. 54-60; А. Цагарели, О грамматической литературе грузинского языка, гл. 105-106. ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, გვ. 464-465; ნ. კეჭელაძე, იოანე პეტრიწის ენის საკითხისათვის, თსუ შრომები, ტ., 61, 1953.

² ს. ყაუხჩიშვილი, ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1969, გვ. 263-264; ნ. კეჭელაძე, იოანე იტალოსის წერილი აბაზგი გრამატიკოსისადმი და წერილის ადრესატი, აღმოსავლური ფილოლოგია, I, თბ., 1969 გვ. 247.

წერილის შემდგომ ნაწილში იოანე იტალოსს ვრცელი საუბარი აქვს თავის მეგობართან, აბაზ გრამატიკოსთან, სახელზე (δισμα), რომელიც მეტყველების ბრუნებადი ნაწილია (μέριος λόγιον πατωκόν), ბრუნებაზე, ზმნაზე და მის დროებსა და უღლებაზე (ἡμέματος χρόνους τε καὶ συζύας)¹.

იოანე იტალოსს მეტად საყურადღებო დაკვირვებები და შენიშვნები აქვს გამოთქმული თრაკიელისეული მეტყველების ნაწილების შესახებ.

„თანამედროვე ენათმეცნიერების მიერ ერთი საკლასიფიკაციო ნიშნის უქონლობის გამო ყბადაღებული კლასიფიკაცია მეტყველების ნაწილებისა დაწუნებულია ჭერ კიდევ იტალოსთან“, — შენიშნავს ნ. კეპალმაძე².

იტალოსი ილაშქრებს მიმღეობის ცალკე მეტყველების ნაწილად გამოყოფის წინააღმდეგ. მას, ამავე დროს, კარგად შეუშინევია თრაკიელისა და სხვათა შეცდომა, რომელთაც ართრონი და ნაცვალსახელები ვერ განურჩევიათ ერთმანეთისაგან და ერთ წყებაში აქცევდნენ ბ ნაწევარს და მს ნაცვალსახელს. მს ხომ ნაცვალსახელიაო, — კითხულობს იტალოსი, — და თუ ერთი და იგივეა ართრონი და ნაცვალსახელი, რატომ უნდა ჩავთვალოთ მეტყველების ორ ნაწილად და არა ერთად? მაშინ რვა ნაწილის ნაცვლად შვიდი იქნება. თუ სხვადასხვაა? თუ არაა განსხვავება, როგორ იქნება სხვადასხვა. მაშ, ერთსა და იმავე დროს იგივეც ყოფილა და სხვადასხვაც, რაც შეუძლებელია³.

„შუა საუკუნეებში შეამჩნიეს, რომ ზმნიზედის განსაზღვრება არაა ზუსტი და საკმარისი, რადგან ზმნიზედის ხმარება შეიძლება არა მარტო ზმნებთან, არამედ ზედსართავ სახელებთან და ზმნიზედებთანაც. ამას ამბობს იტალოსიც“, — წერს ნ. კეპალმაძე⁴.

იტალოსი იწუნებს აგრეთვე მეტყველების ბოლო, მერვე ნაწილის, შემკვრელის — σὺνδεσμος (ანუ თანამედროვე ქართული ტერმინოლოგიით, კავშირის) ერთ-ერთი ჯგუფის აღმნიშვნელ ტერმინს διὰδευκτικὸς — მაღალკეცებელს. შემკვრელი თუ განცალკევებულით კრავს, როგორაა მაცალკევებელად, გამთიშველად წოდებულიო⁵.

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, გვ. 465.

² ნ. კეპალმაძე, იოანე იტალოსის წერილი..., გვ. 236.

³ იქვე, გვ. 230.

⁴ იქვე, გვ. 238.

⁵ იქვე, გვ. 240.

ასევე უარყოფს ტერმინს — **წინდებული** (πρόθετος), ის ხომ ყოველთვის არ ემატება წინ სხვა სიტყვებსო (იქვე ნ. კეჭალაძე იმოწმებს ამის დამამტკიცებელ მაგალითებს: λόγιον ἔνεκα, περι)¹.

იტალოსი თავის გრამატიკულ საუბარში ხშირად ემყარება სოკრატეს და არისტოტელეს.

ნ. კეჭალაძე, რომელიც საფუძვლიანად იცნობს პეტრიწის ენას, მის თხზულებებს, პოულობს დამატებით არგუმენტებს და დამატებით მასალას დასამტკიცებლად ნ. მარის მიერ წამოყენებული ჰიპოთეზისა, იოანე პეტრიწისა და იოანე იტალოსის 64-ე ტრაქტატის აღრესატის იგივეობის შესახებ.

წერილის შინაარსით ცხადია, რომ იოანე იტალოსის წერილის აღრესატი კარგადაა გარკვეული ამ საკითხებში, კარგად იცნობს ბერძნულ ფილოსოფიასა და ბერძნულ გრამატიკულ მოძღვრებას, კერძოდ, დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკას.

იოანე პეტრიწი რომ დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკაში არსებულ დებულებებს იყენებს თავისი მსჯელობის დროს და, ამავე დროს, სარგებლობს ამ გრამატიკის კომენტატორთა თხზულებებით, ეს ნათლად წარმოაჩინა ს. ყაუხჩიშვილმა ჟერ კიდეც 1943 წელს თავის წერილში „მასალები იოანე პეტრიწის „განმარტების“ წყაროთა შესწავლისათვის“.

„იოანე პეტრიწს თავისი „განმარტების“ ბოლოსიტყვაობაში, ბასილ დიდზე მსჯელობისას, მოჰყავს გრიგოლ ნაზიანზელის აზრი ბასილის გრამატიკული განსწავლულობისა და მისი დამსახურების შესახებ მეტყველების განვითარების საქმეში და იქვე განსაზღვრავს გრამატიკის ცნებას, რომელიც მთლიანად იმეორებს დიონისე² თრაკიელს, ხოლო გრამატიკის ნაწილთა ჩამოთვლაში და მათ განმარტებაში იგი კვალდაკვალ მიჰყვება დიონისეს, — წერს ს. ყაუხჩიშვილი და იქვე იმოწმებს ამ განსაზღვრებას დიონისიოს თრაკიელის ტექსტის პარალელურად.

დიონისიოს თრაკიელი

იოანე პეტრიწი

Περὶ Γραμματικῆς

Γραμματικῇ ἔστιν ἐμπει-
ρία τὴν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ
συγγραφεῖσιν ὥς ἐπὶ τὸ πᾶν

ღრამმატიკოსობაჲ არს
გამომცდელი მოქმედთაჲ ანუ
აღმწერელთაჲ, ვითარცა მრ-

¹ ნ. კეჭალაძე, იოანე იტალოსის წერილი..., გვ. 239-240.

² ამ წერილში ს. ყაუხჩიშვილი „დიონისე“ ფორმას ხმარობს, ხოლო „ბერძნული ლიტერატურის ისტორიის“ II ტომში — „დიონისიოსის“.

λεγομένων.

Μέρη δὲ αὐτῆς ἔστιν ἕξ·
πρῶτον ἀνάγνωσις ἐντρίβης
κατὰ προσῳδίαν,
δεύτερον ἐξήγησις κατὰ τοὺς
ἐνυπάρχοντας ποιητικοὺς τρό-
πους,
τρίτον γλῶσσῶν τε καὶ ἱστο-
ρίων πρόχειρος ἀπόδοσις, τέ-
ταρτον ἔτυμολογίας εὗρεσις,

πέμπτον ἀναλογίας ἐκλογι-
σμός, ἕκτον κρίσις ποιημάτων,
ὃ δὲ κάλλιστόν ἐστι πάντων
τῶν ἐν τῇ τέχνῃ.

ვალთა რათმე ზედა გამო-
მთქუმელობისა.

და გამოაჩინებს მოქმედებით-
თა სახეთა, თუ ვითარ ჯერ
არს გამოთქემა,
და ენათმეცუეულებათა და
მატიანთა მთქმელობასა გარ-
დასცემს, და მზა-მეტყველბა-
თა, ესე იგი არს სახელისა-
გან თარგმანებათა მოიპოებს,
და შესატყვსობათა გარდმოს-
ცემს, და უმჯობესი არს ნაქ-
მართა განმრჩეველობად.

როგორც ვხედავთ, არ ჩანს მხოლოდ ერთი ნაწილი, „კითხვის შესახებ“; „ძნელი საფიქრებელია, რომ პეტრიწს გამოეტოვებინოს ამ ნაწილის განსაზღვრა, — შენიშნავს ამასთან დაკავშირებით ს. ყაუხჩიშვილი, — ჩვენ ვფიქრობთ, რომ აქ გადამწერის შეცდომა უნდა იყოს. რომ პეტრიწი კარგად იცნობს გრამატიკის ამ ნაწილს და თვლის მას გრამატიკის განუყოფელ ნაწილად, ჩანს იქიდან, რომ თავისი „განმარტების“ წინასიტყვაობაში (გვ.6,7-20) დაწვრილებით და საგანგებოდ ჩერდება „კითხვაზე“¹

მოგვყავს ადგილი პეტრიწის შრომებიდან, რომელზეც ს. ყაუხჩიშვილი მიუთითებს: „გარნა დავსძინოთ მცირედ და კითხვისათვისცა, თუ ვითარ ჯერ არს ამათ სასწავლოდსა წიგნთა კითხვა, ვითარცა თვთ სოკრატისთვის იტყვან, ვითარმედ იკითხვიდისო სოკრატ, ვითარ იკითხვიდიან ყრმანი მცირენი, და კუალად შეექცის მასვე წარკითხულსა, რამეთუ არა თუ გუარსა ჯერ არს საკითხავისასა მიცემაჲ, არამედ ცნობისა და აღუწყებისათვის არს სათანადოდ. და გაკუეთისა და შედგმისა და უკუწკევეისა და უკანადთ პირთა აღებისა და წერტილთა და სხუთ ყოველთა მძლუართა, ვითარ მახვლსა ოქსიასა, და ვარიასა, რომელ არს მძიმე, და პერისპომე-

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, მასალები იოანე პეტრიწის „განმარტების“ წყაროთა შესწავლისათვის, საქ. მეცნ. აკად. შოამბე, ტ. II, №8, 1941, გვ. 756.

ნონსა, რომელ არს გარემორთხმული, და სხუასა ყოველსავე სათანადო არს რადთა ვიჴმარებდეთ ჴმასავე თანა და პირსა სიტყჴსასა, რადთა გონებაჲ უცთომელი აღვიუწყოთ¹.

როგორც ცნობილია, ბერძნულში მართლკითხვისათვის ერთ-ერთი აუცილებელი პირობაა მახვილის სწორად დასმა, ვინაიდან ხშირად გრამატიკული მახვილის შეცვლით სიტყვის მნიშვნელობაც იცვლება.

დიონისიოს თრაკიელთან გრამატიკის ექვსი ნაწილიდან პირველი სწორედ კითხვაა, პროსოდიის თანახმად — Ἀνάγνωσις ἐντροπῆς κατὰ προσηδῖαν — ამ ნაწილის პირველობას პელიოლორე ასე ხსნის: „ნაწილთა რიგი შექმნილია პედაგოგიური საჭიროების თანახმად, რადგან, πρῶτον γὰρ ἀναγνῶναι δεῖ τὸν νῆον უპირველესად აუცილებელია კითხვა იცოდეს ახალგაზრდამ². ბერძნული ტერმინი ἀνάγνωσις, რომლის ზუსტი ქართული ექვივალენტი ანტონის გრამატიკაში გვაქვს — აღმოცნობა, სწორედ ამას უნდა გულისხმობდეს νῆον ბრᾶμεν — გონებით რომ დავინახოთ, ანუ, როგორც პეტრიწი ამბობს, „გონებაჲ უცთომელი აღვიუწყოთ“.

ს. ყუბჩიშვილმა ამავე წერილში გვიჩვენა პეტრიწის შრომებში გამოვლენილი დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკის სხვა ადგილიც. კერძოდ,

დიონისიოს თრაკიელი

იოანე პეტრიწი

Τῖνι διαφέρει σιγμῇ
ὑποσιγμῆς; Χρόνῳ· ἐν μὲν
γὰρ τῇ σιγμῇ πᾶν τὸ
διᾶσθημα, ἐν δὲ τῇ ὑπο-
σιγμῇ παντελὴς ὀλίγον.

(ვპოდიასტოლი, რომელ არს ქუეშე გამომყოფი), ანუ თუ წენტილი, ვით ესე — ხოლო ქუეშეწენტილი, აჰა რომელი უმცირესრე მოიღებს ჟამსა ქუეშეწენტილი წენტილისასა.

ეს არის „გრამატიკის ხელოვნების“ მეოთხე თავი, რომელიც წერტილისა და მძიმის (სტიგმისა და იპოსტიგმის) შესახებაა.

ქართული ტექსტი ღროთა განმავლობაში შერყვნილა, მაგრამ იმ სახითაც კი, როგორითაც ის მოღწეულია, კვალდაკვალ მისდევს დიონისიოს თრაკიელის განსაზღვრებას. ქართულ ტექსტში დაცულია ცალკეული გამოთქმებიც: χρόνῳ „ჟამსა“, παντελὴς ὀλίγον „უმცირესრე“.

¹ იოანე პეტრიწი, შრომები, ტ. II, 1937, გვ. 44.

² Scholia..., გვ. 53.

³ იქვე, გვ. 757.

„იოანე პეტრიწის „განმარტებაში“ არსებული გრამატიკული მსჯელობა როდი განისაზღვრება მარტოოდენ დიონისე თრაკიელის „გრამატიკიდან“ მოყვანილი ადგილებით, — წერს ს. ყაუხჩიშვილი, — ეს ადგილები პეტრიწს სჭირდება თავისი ფილოსოფიური კონცეფციის გასაშლელად, თავისი აზრების განსამტკიცებლად შესახებ „გონიერი არსებისა“, „გონებისა“, „სიტყვიერისა“ და სხვათა. ამით აიხსნება ის, რომ პეტრიწი შლის თავის გრამატიკულ მსჯელობას; ჩვენ გვხვდება, ერთი მხრით, ისეთი ადგილები, სადაც პეტრიწი დიონისე თრაკიელის უკვე მოყვანილი განსაზღვრის შესახებ იძლევა განმარტებას, ზოლო, მეორე მხრით, გვაქვს ისეთი ადგილები, სადაც მსჯელობაა (თუმცა მოუყვანელ, მაგრამ) დიონისეს გრამატიკაში არსებულ დებულებათა საფუძველზე, ასეთი მსჯელობის დროს იოანე პეტრიწი სარგებლობს ძველი და გვიანი ავტორების კომენტატორების თხზულებებით“¹.

ტექსტის იმ ადგილის გასწვრივ, სადაც პეტრიწის განმარტებითი ხასიათის მსჯელობაა პროსოდიის შესახებ, აშიაზე მთლიანადაა მოცემული თრაკიელის ერთ-ერთი კომენტატორის, თეოდოსის პატარა თხზულების „პროსოდიის შესახებ“ პირველი პარაგრაფი.

თეოდოსი

Προσάδειαι εἶσι δέκα·

ბჯεία, βαρεῖα, περισσᾶμένη,
μακρά, βραχεῖα, δασεῖα, ψιλῇ,
ἀπόστροφος, ἰσθέν, ὑποδιαστολή.

იოანე პეტრიწი

პროსოდიანი ათნი:

ოქსია, ვარია, პერისპო-
მენი, მაკრა, ვრაქია, დანია
(დასია), ფსილი, აპოსტრო-
ფოს, ჯფენ, კპოდიასტოლი.

ს. ყაუხჩიშვილის ამ წერილმა, რა თქმა უნდა, განამტკიცა ის მოსაზრება, რაც სხვადასხვა დროს გამოუთქვამთ პეტრიწის გრამატიკოსობის შესახებ, მაგრამ ჰქონდა თუ არა მას დამოუკიდებელი გრამატიკული ნაშრომი, ეს ჯერ კიდევ დაუდასტურებელია.

როგორც ცნობილია, ბოლოს პეტრიწი დავით აღმაშენებლის მიწვევით გელათის აკადემიაში მოღვაწეობდა. გელათის აკადემიაში იოანე პეტრიწის ხელმძღვანელობით წარიმართა მიზანდასახული მეცნიერული მუშაობა. „იოანე პეტრიწი და მისი თანამოღვაწენი დიდ შემოქმედებით სითამამეს იჩენენ, ფართო გასაქანს აძლევენ ქართული სიტყვათწარმოების მრავალფეროვან ხერხებსა და საშუალებებს და მათი განზოგადებით ქმნიან ახალ ცნებათა შესატყვის

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, მასალები..., გვ.758.

ქართულ ტერმინებს, ამკვიდრებენ ახალ პროდუქტიულ ყალიბებს, რომლებიც დღესაც ქართული მეცნიერული ტერმინოლოგიის განვითარების საფუძვლად წარმოადგენენ¹, — წერს დ. მელიქიშვილი¹.

იოანე პეტრიწის მიერ შექმნილი რამდენიმე გრამატიკული ტერმინი დღესაც გამოიყენება ქართულ გრამატიკულ ტერმინოლოგიაში.

ა. ბერძნული ტერმინის ბῆξις-ს (მახვილის ერთ-ერთი სახეობა) პეტრიწისეული ქართული შესატყვისი — **მახვილი** დღესაც არსებობს, მხოლოდ მისი მნიშვნელობა გაფართოვდა და ბერძნული τῶσις-ის შესატყვისად იქცა. **მახვილის** მნიშვნელობის გაფართოება, ალბათ, განაპირობა იმან, რომ ქართულში მხოლოდ ამ სახეობას იყენებდნენ, რომელსაც ბერძნულად ბῆξις ერქვა. მას ხმარობდნენ სხვადასხვა მიზნით, მაგალითად, ანტონმა წარფელობითისაგან განსასხვავებლად ეს ნიშანი დაუსვა შემასმენლობითს. ქართულში მახვილის არსებობაზე მსჯელობის დროს ქართულ სიტყვებს ამ ნიშანს (') უკეთებდნენ. მაშასადამე, ბერძნული ტერმინის ბῆξις-ს თარგმანი **მახვილი**, რომელიც მკვეთრ მახვილს აღნიშნავდა და განსხვავდებოდა მძიმე მახვილისა (') და შემოსილი მახვილისაგან (˘), დღეს ზოგადი მნიშვნელობით დამკვიდრდა ქართულში.

ბ. იოანე პეტრიწთან ანალოგიის (Ἀναλογία) ქართული კორელატია **შესატყვისობა**. გრამატიკის მეხუთე ნაწილი „Ἀναλογίας ἐκλογισμός“ (ანალოგიათა ჩამოთვლა) პეტრიწმა, როგორც ვნახეთ, ასე თარგმნა: „[გრამატიკა] შესატყვისობათა გარდასცემს“. იოანე პეტრიწის მიერ შექმნილი ეს ლექსიკური კალკი დღემდე შემორჩა ქართულ ენას². თრაქიელის გრამატიკის ქართულ თარგმანში ანალოგიის ნაცვლად პეტრიწისეულ **შესატყვისობას** ვიყენებთ.

გ. „ახალი ცნების შესატყვისი ქართული ტერმინის წარმოებისას გელათის სკოლის მოღვაწენი ამოდიოდნენ ბერძნული ლექსემის როგორც ძირეული, ამოსავალი მნიშვნელობიდან, ისე — ზოგჯერ მისი კონტექსტუალური მნიშვნელობიდანაც, ამასთან, ისინი შეპყრობილნი იყვნენ იმ მთავარი მიზნით, რომ შეექმნათ სპეციალურ ტერმინთა ისეთი სისტემა, რომლის ყველა რგოლი ქართული ძირე-

¹ დ. მელიქიშვილი, გელათის სკოლა და ქართული მეცნიერული ენის განვითარების საკითხები, თსუ შრომები, ენათმეცნიერება, №10, 1986, გვ. 231.

² М. Пичадазе, О некоторых вопросах грамматики древнегрузинской филологии, Кавказ и Средиземноморье, 1980, гв. 251-263.

ული და აფიქსური მასალით იქნებოდა ერთმანეთთან დაკავშირებული“ — აღნიშნავს დ. მელიქიშვილი.

ქართულ გრამატიკულ ტერმინოლოგიასაც ძველი მთარგმნელები ბერძნულ გრამატიკულ დებულებებზე დაყრდნობით ქმნიან და ამიტომ ხშირად ამ დებულებათა გაუთვალისწინებლად ძნელია ამ ტერმინთა ახსნა. ამის თვალსაჩინო მაგალითს წარმოადგენს ბერძნული ტერმინის — ἔτυμολογία-ს ქართული შესატყვისები: **მზაბა-ხუზობა** (ეფრემ მცირე) და **მზამეტყუშლება** (იოანე პეტრიწი). ცნობილია, რომ ბერძნულ ტერმინში იგულისხმება სიტყვის ჰემმარიტი მნიშვნელობის, ანუ თავდაპირველი მნიშვნელობის — ეტიმო-ნის (ἔτυμον) დადგენა. ქართული ტერმინ-კომპოზიტის პირველი ნაწილი „მზა“ კი ბერძნულ ἔτιμος-ს შესატყვისება.

შეცდომის სათავედ ს. ყაუხჩიშვილი, იოანე პეტრიწის შრომებისათვის წამძღვარებულ შესავალში მიიჩნევდა ἔτυμον „ნამდვილი“, „ჰემმარიტი“ და ἔτιμος „მზა“ სიტყვების აღრევას იმ მიზეზით, რომ საშუალო ბერძნულში οι კომპლექსი და υ ერთნაირად იკითხება და ორივე სიტყვა წარმოითქმის, როგორც *etimon*. აღმოჩნდა, რომ ძველი ქართული ტერმინები „მზამეტყუშლება“ და „მზაბახუზობა“ მომდინარეობს დიონისიოს თრაკიელის კომენტატორების, კერძოდ, ბიზანტიელი კომენტატორის განმარტებებიდან: ეტიმოლოგია არისო ἔτιμος ἐρμενεία λέξεως ანუ „სიტყვის **მზა** განმარტება“ და ἐρ-ωτᾶμενον ἔτιμας ἀποκρινέσθαι „შეკითხვაზე **მზა** პასუხის გაცემა“.

ამ ფაქტს ყურადღება მიაქცია და განიხილა ნ. მახარაძემ წერილში: „Термин ἔτυμολογία (этимология) и его древнегрузинские эквиваленты“².

ამდენად, ვფიქრობთ, ძველ ქართულ მწერლობაში დადასტურებულ გრამატიკულ ტერმინებზე მსჯელობისას შემთხვევითობა ან ქართველი მთარგმნელის მიერ ბერძნული სიტყვის არასწორი გაგება ნაკლებადაა საყარაუდებელი. მით უფრო, როცა საქმე გვაქვს ისეთ მწიგნობრებთან და ბერძნულ სამყაროს უშუალოდ ნაზიარებ მოღვაწეებთან, როგორებიც არიან ეფრემ მცირე და იოანე პეტრიწი.

2.4. ამავე პერიოდის ქართული გრამატიკული აზროვნების დახასიათება შეგვიძლია, განავრცოთ გელათის სკოლის წარმომადგენლის მიერ თარგმნილი თხზულებების მონაცემებით. ესაა ალექსანდრიული სკოლის მამამთავრის, ამონიოს ერმისის კომენტარები

¹ დ. მელიქიშვილი, გელათის სკოლა..., გვ. 231.

² Византиноведческие этюды, 1991, გვ. 90-95.

პორფირიოსის ცნობილ ნაშრომზე „შესავალი არისტოტელეს კატეგორიათაღმძი“ და არისტოტელეს შრომაზე „კატეგორიები“: „მოსაჯსენებელი ზუთთა კმათაღმძი პორფირი ფილოსოფოსისათა“ და „მოსაჯსენებელი ათთა კატილორიათაღმძი არისტოტელისათა“.

ამონიოს ერმისის თზულებათა ქართველი მთარგმნელის ვინაობის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა. მკვლევართა ერთი ნაწილი მთარგმნელად XII საუკუნის მოღვაწეს, იოანე ტარიჰისძეს, აღიარებს (კ. კეკელიძე), მეორე ნაწილი მათ თარგმნას იოანე პეტრიწს მიაწერს (ს. გორგაძე, ი. ლოლაშვილი), ზოლო ზოგიერთთა შეხედულებით, მთარგმნელის ვინაობა დაუდგენელია (ნ. კეჰალაძე)¹. რიგი ტექსტოლოგიური და ენობრივი მონაცემების მიხედვით მ. რაფავა ასკვნის, რომ იოანე პეტრიწი არ უნდა იყოს მთარგმნელი, ზოლო იოანე ტარიჰისძის მთარგმნელად აღიარების სასარგებლოდ არავითარი წერილობითი ცნობა არ არსებობს და, ამდენად, საკითხი ლიად რჩება².

მ. რაფავამ შეისწავლა ერმისის თზულებათა ქართულ თარგმანებში გამოყენებული მეცნიერული ტერმინოლოგია, მათ შორის, გრამატიკულიც³.

თრაკიელისეული განსაზღვრება გრამატიკისა, რომელიც, როგორც ვნახეთ, იოანე პეტრიწის შრომებშია დადასტურებული, ამონიოს ერმისის თზულების „მოსაჯსენებელი „ზუთთა კმათაღმძი“ პორფირი ფილოსოფოსისათა“ ქართულ თარგმანშიც გვხვდება, მხოლოდ პეტრიწისეულისაგან განსხვავებული რედაქციით: „ღრამატიკოსობაჲ არს გამოცდილებაჲ სიტყვსმოქმედთა და აღმწერელთამიერი ვითარ სამრავლოდ სათქუმელ არს“⁴.

ჩვენთვის, ბუნებრივია, მნიშვნელოვანია დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკულ ტერმინთა ქართული შესატყვისების რაობა და არა თავისთავად ის, რომ ამონიოსი იცნობს თრაკიელის გრამატიკულ სისტემას, რაც ალექსანდრიული სკოლის ფილოსოფოსისთვის სავესებით გასაგები და ბუნებრივი მოვლენაა.

გამოვეოფთ რამდენიმე მომენტს, რომელსაც, სრულიად აშკარად, დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკასთან მივეყვართ:

¹ ამონიოს ერმისის თზულებები..., გვ. 046.

² იქვე, გვ. 057.

³ მ. რაფავა, ამონიოს ერმისის თზულებებში დადასტურებული გრამატიკული ზუსიოთის ცნობები, მაცნე. ენისა და ლიტერატურის სერია, №4, 1981.

⁴ ამონიოს ერმისის თზულებები..., გვ. 0103.

თანსახელი, მრავალსახელი

ცნობილია, რომ პერიპატეტიკოსები პოლიონიმს (πολυσημιον), ანუ სიტყვასიტყვით, მრავალსახელს უწოდებდნენ იმას, რასაც დიონისიოსი სინონიმს (συνσημιον) უწოდებს¹:

„Συνσημιον δὲ ἔστι τὸ ἐν διαφόροις ὀνόμασι τὸ αὐτὸν δηλοῦν, οἷον ἄορ ξίφος μάχαιρα σπάθη φάσγανον — სინონიმი სხვადასხვა სახელით გამოხატავს ერთსა და იმავეს, მაგალითად, ἄορ, ξίφος, μάχαιρα, σπάθη, φάσγανον“.

ამონიოს ერმისის თხზულების „მოსაქსენებელი „ათთა კატილო-რიათადმი“ ქართულ თარგმანში დადასტურებულია ტერმინების „სინონიმი“ და „პოლიონიმი“ ქართული კორელატები: სინონიმი — თანსახელი, ერთსახელი, პოლიონიმი — მრავალსახელი. აქვეა მოცემული მრავალსახელის განსაზღვრება: „ხოლო უკუეთუ სიტყვსაებრ ვიდრემე ეზიარებოდინ და სახელისაებრ განიყოფვიან, სახელ-ილებიან მრავალსახელად, ვითარ-იგი აქუს, ვითარმედ: აორ, ქსიფოს, მაჭერა, ფასლანონ, სპათი“, ესე იგი, ერთისა და იმავე საგნის გამომხატველ სხვადასხვა სახელს მრავალსახელი ეწოდებაო. ამ შემთხვევაში ცივი იარაღის — მახვილის — სხვადასხვა სახეობაა ჩამოთვლილი, რაზედაც მითითებას ვხვდებით აგრეთვე „დიალექტიკის“ 19,1 თავში განმეორებულ ამავე ფრაზაში², მხოლოდ აქ ერთვის მთარგმნელების — ეფრემისა და არსენ იყალთოელის განმარტებები, რომ აქ ჩამოთვლილი მაგალითები, „ენითა ბერძენთაჲთა“ ხმალს ეწოდება. ეფრემისა და არსენის თარგმანი თითქმის მისდევს ერთმანეთს, ამიტომ მხოლოდ ერთს დავიმოწმებთ, ეფრემისეულს: „მრავალ-სახელ არიან, რომელნი იგი განსაზღვრებითა ზიარ იყვნენ, ხოლო სახელითა განიყოფებოდინ, ესე იგი არს, ოდენ ერთი და იგივე საქმე მრავლითა სახელ-ილების სახელებითა, ვითარ-იგი ვრმალსა ენითა ბერძენთაჲთა ეწოდების ფასლანონ, აორ, სპათინ, მაჭერა, ქსიფოს, არამედ ყოველნი ესე სახელნი ვრმლისანი ერთსა განსაზღვრებასა მიითუალვენ, რომელ არს რკინაჲ ორ-პირი, ესე იგი არს, მახვლი რკინისაჲ, ორ-კერძოვე აღმახული. ხოლო წარიწერებიან მრავალსახელნი ესრეთ, ვითარმედ: მრავალნი სახელნი, ერთისათჳს საქმისა საკუთრად სახელ-დებულნი“³.

¹ იხ. კომენტარი: §12, 11.

² იო ა ნ ე დ ა მ ა ს კ ე ლ ი, დიალექტიკა..., გვ. 110.

³ ამონიოს ერმისის თხზულებები..., გვ. 10.

როგორც ვხედავთ, მრავალსახელის მაგალითები ემთხვევა თრაკიელისეულ სინონიმის მაგალითებს: აორ (ἀορ), ქსიფოს (κσιφος), მაქერა (μαχηρα), ფასლანონ (φασλανον), სპათი (σπαθι).

ამ მაგალითებს ასახელებს ასევე არისტოტელეს კომენტატორი ელიასი „კატეგორიების“ განმარტებებში, რასთან დაკავშირებითაც სომეხი მეცნიერი ნ. აღონცი აღნიშნავს, რომ ისინი აღებულია თრაკიელის გრამატიკიდან¹.

თანამოსახელე

ამონიოს ერმისის თხზულების „მოსაჯსენებელი ათთა კატილორიათადმი“ ქართულ თარგმანში **ომონიმის** შესატყვისია **თანამოსახელე**. აქვე მოყვანილია თრაკიელის გრამატიკიდან მაგალითი: „ხოლო უკუეთუ სახელისაებრ ვიდრემე ეზიარებოდიან და სიტყვსაებრ განიყოფვიან, თანამოსახელედ ითქუმიან. ვითარ იგი აქუს ორთა ესთა, რამეთუ ერთითა უკუე სახელითა ზიარებაჲ აქუს, ვითარმედ ეს, ხოლო საზღვარი არა იგივე, რამეთუ ტელამონოდს განსაზღვრებულნი ვიტყვთ, ვითარმედ: სალამონოდსგანი, რომელი ემართოდმბრძოლა ეკტორსა, ხოლო ილეოს არა ესრეთ“², ესე იგი, ერთის მხრივ, აიანტი (=ეასი Αἴας) ტელამონის ძე და, მეორე მხრივ, აიანტი (=ეასი Αἴας) ილეოსის ძე. სახელი ერთია, პიროვნებები — სხვადასხვა.

თრაკიელთან ომონიმი ასეა განსაზღვრული: „ომონიმია ისეთი სახელი, რომლითაც შეიძლება მრავალი აღინიშნოს, მაგალითად, საკუთარ სახელებში აიანტი — ტელამონის შვილი და აიანტი — ილეოსის შვილი ...“

როგორც ვხედავთ, ამონიოს ერმისის ტექსტის ეს პასაჟი ჰგავს თრაკიელისეულ ტექსტს.

ხიტყვა, ლექსი

ქართული ენათმეცნიერული აზრის ისტორიისათვის მეტად მნიშვნელოვანია ერმისის თხზულების „მოსაჯსენებელი „ხუთთა ჳმათადმი პორფირი ფილოსოფოსისათა“ ქართულ თარგმანში დადასტურებული ის ტერმინოლოგიაც, რომელიც უკვე გავრცელებული ჩანს და საერთოა ქართველ მთარგმნელთათვის.

¹ Н. А д о н ц, Дионисий Фракийский..., გვ. CXVII.

² ამონიოს ერმისის თხზულებები..., გვ. 108.

სიტყვა ნიშნავს „წინადადებას“, **ხახელი** და **მარცვალი** დღევანდელი მნიშვნელობით იხმარება. **ლექსი** უთარგმნელადაა გადმოტანილი — **ლექსი**, რომელიც ბერძნულში „სიტყვას“ ნიშნავს.

საგანგებოდ უნდა შევჩერდეთ ტერმინზე — **სიტყვა**, რომელიც ბერძნულ **λόγος**-ს შეესატყვისება. ბერძნულ **λόγος**-ს მრავალი მნიშვნელობა აქვს: „დებულება“, „დასკვნა“, „აზრი“, „მნიშვნელობა“, „წინადადება“, „რიცხვი“ და, პირველ რიგში, „მეტყველება“. ამონიოს ერმისის თხზულების ქართულ თარგმანში დადასტურებული ტერმინი — **სიტყვა** „წინადადებას“ აღნიშნავს: ამონიოსის განმარტებით, გრამატიკა სწავლობს წინადადებას და მის შემადგენელ ნაწილებს: „სიტყვსაჲ სახელთა მიმართ და თქუძათა, და ამათი მარცულთა მიმართ, და მათი ასოთა მიმართ. და ამას უკუე [ასწავებენ] ღრამმატიკოსნი შდრ. Οἷον τὸν λόγον εἰς ὀνόματον καὶ ῥήματα καὶ ταῦτα εἰς τὰς συλλαβὰς καὶ ταύτας εἰς τὰ στοιχεῖα καὶ ταῦτα μὲν οἱ γραμματικοί¹.

ამ ფრაზაში შემდეგი გრამატიკული ცნებები გვხვდება: **სიტყვა** იხმარება დღევანდელი „წინადადების“ შინაარსით; **ხახელი** უდრის დღევანდელ „სახელს“; **თქუმა** ცნებით გადმოცემულია დღევანდელი „ზმნა“. გვხვდება **მარცვალი** და **ახო**, **στοιχεῖον**, რომელიც დღევანდელ „ბგერას“ გამოხატავს².

„მეორეჯერ ნახმარ სიტყვას სხვა მნიშვნელობა აქვს, — წერს მ. რაფავა, — ეს არის „მეტყველება“. იგი შესატყვისია ბერძნული **λόγος**-ისა, როცა სიტყვის რვა ნაწილზეა საუბარი, იგულისხმება მეტყველების რვა ნაწილი³.

ეს დასკვნა ეხება შემდეგ ადგილს ამონიოსთან: „ხოლო რომელნიმე ეგევითარისა ზიარობისა რაღსმე მიმართ სიტყვასაჲსა და ესრეთ ყვნეს რვა მათმიერნი ნაწილნი სიტყვასანი, რომელთა მიმართ აღვლენ ყოველნი თითოეულად ნიშნოვნობითნი ჳმანი⁴.

ჩვენი აზრით, ტერმინი **სიტყვა** აქაც „წინადადებას“ აღნიშნავს და არა „მეტყველებას“. ცნობილია, რომ ალექსანდრიის სკოლის გრამატიკოსებისათვის მეტყველების ნაწილი იგივე იყო, რაც წინადადების ნაწილი (დღევანდელი მნიშვნელობით), ე.ი. წინადადების ნაწილი (წევრი) ამავე დროს იყო მეტყველების ნაწილი.

როგორც არნ. ჩიქობავა მიუთითებს, **სიტყვა** „წინადადების“

¹ ამონიოს ერმისის თხზულებები..., გვ. 0103.

² იქვე, გვ. 0103-0104.

³ იქვე, გვ. 0104.

⁴ იქვე, გვ. 20,20.

მნიშვნელობით და ლექსი (ლექსი) „სიტყვის“ მნიშვნელობით მე-18 საუკუნის გრამატიკოსებთან გამოიყენებოდა¹.

მ. რაფაეა ერთგან წერს: „მეტყველების“ მნიშვნელობით ჩვენს ტექსტში სხვა ტერმინიც იხმარება. ეს არის ლექსი. იგი შესატყვისება ბერძნულ ლექს-ს. „ღრამატიკოსნი“ ლექსთა ყოველთა რვათა რათმე ზოგადობასა ქუეშე აღიყვანებენ“². აქ ლაპარაკია სიტყვათა რვა ჯგუფზე, „რვათა ზოგადობათა“ შესახებ, რომლის ქვეშ გაერთიანებულია ყველა სიტყვა და არა რვა „მეტყველებაზე“ ან რაიმე ამგვარზე, რაც სრულიად გაუგებარი იქნებოდა. ამდენად, უდავოდ ლექსი აქ „სიტყვას“ ნიშნავს და არა „მეტყველებას“, თუმცა ბერძნულ ლექს-ს ეს უკანასკნელი მნიშვნელობაც აქვს (ρῆμα). მაშასადამე, ლექსი „სიტყვის“ მნიშვნელობით მე-18 საუკუნეზე გაცილებით ადრე დამკვიდრებულა³.

დაკუთხვა || ბტოხი || გარდანაკუთხლება

გრამატიკული ტერმინოლოგიის თვალსაზრისით საინტერესოა ბრუნებასა და ბრუნვებთან დაკავშირებული ცნებები. „მთარგმნელი თანმიმდევრული არ ჩანს, იგი ერთი და იმავე ცნების აღსანიშნავად ხან ბერძნულ სიტყვას იყენებს, ხან ქართულ შესატყვისს უძებნის მას“⁴.

ფლექსია გადმოცემულია ორი ტერმინით: დაკუთხვა და ბტოხი (παῖσις): „სთქუა რად განყოფილთაო ბტოხითა, ცხად-ყო გარდანაკუთხლებად დასასრულისა მარცხულისად“⁵.

თრაქიელის ერთ-ერთი კომენტატორი, სტეფანე, παῖσις ტერმინს ასე განმარტავს: „παῖσις δὲ ἐστὶ πατακτῆς λέξεως μετασχηματισμός τῆς τελευταίας συλλαβῆς ἄλλοτε εἰς ἄλλο πρῆπομένους — ბრუნვა არის ბრუნებადი სიტყვის ფორმაცვალება ბოლო მარცვლის სხვა მარცვლით შეცვლის გზით“⁶.

ამონიოსის ზემოთ მოცემულ განსაზღვრებაში გარდანაკუთხლება ბერძნული μετασχηματισμός სემანტიკური კალკი უნდა

¹ ა. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952წ; გვ.256-257.

² ამონიოს ერმისის თხზულებები..., გვ. 0104.

³ Nelly Makharadze, From the History of the Ancient Georgian Verse Terminology („წყობილი სიტყვა“ — Tskobili sitkva, ლექსი — lexi) აკად. ს. ყაუხჩიშვილისიძეში მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1995.

⁴ ამონიოს ერმისის თხზულებები..., გვ. 0106.

⁵ იქვე, გვ. 70.

⁶ Scholia..., გვ. 230.

იყოს: *μετα* — გარდა, *σχηματισμός* — ნაკეთულება. ბერძნული სიტყვა *σχημα*, *άτος τός* პეტრიწმა თარგმნა *ნაკუთებით*¹. გარდანაკუთულება, მაშასადამე, სიტყვის ფორმის შეცვლას გულისხმობს ბოლო მარცვლის შეცვლით.

ძალიან საინტერესოა ტერმინი *დაკუთება*. მ. რაფაეა ამასთან დაკავშირებით მხოლოდ იმას მიუთითებს, რომ იგი ქართული ძირიდანაა ნაწარმოები². რას ნიშნავს *დაკუთება* და რატომ გამოიყენა იგი მთარგმნელმა ბერძნული *παύσις*-ის სინონიმად?

როგორც ცნობილია, ბერძნული ტერმინი *παύσις* უკავშირდება ზმნას *παύω* „ვარდნა“: სახელი ვარდება ერთი ბრუნვიდან მეორეში და ფორმას იცვლის. სტოელების მიერ შემოღებული ბრუნვათა სისტემა „პირდაპირი ბრუნვისა“ და „ირიბი ბრუნვებისაგან“ შედგებოდა. მათ პირდაპირი ანუ წრფელობითი ბრუნვად მიიჩნიეს. პერიპატეტიკოსები ამტკიცებდნენ, რომ წრფელობითი არ არის ბრუნვა, რადგან იგი არაფრისაგან არ ვარდებაო, ხოლო სხვა ბრუნვები კი ერთმანეთში „ვარდებოდნენ“ (*μετα-παύει*) ანუ იცვლებოდნენ უკანასკნელი მარცვლის მორფოლოგიური ცვლილებით ანუ დრეკით. სტოელები უარყოფდნენ ამ აზრს და ამტკიცებდნენ: წრფელობითი ბრუნვაც ვარდება (*παύει*), მხოლოდ — ჩვენი წარმოდგენებისაგანო. სომეხ კომენტატორთან, დავითთან, ამ საკითხს ქრისტიანული ფორმულირება აქვს: დავითის აზრით, ყველა არსებას, ყველა ნივთს სახელი ღვთისაგან აქვს მინიჭებული, ან იმათგან, ვისაც თავად ღმერთმა მისცა ძალა. ამდენად, ასკვნის დავითი, სახელი არის ვარდნა (*παύσις*), ის არის წრფელი (*ἰσθμι*), მსგავსად კალმისა, რომელიც წრფელად (პირდაპირ) არის დაშვებული წერისას³.

ამ დროს ჩნდება ამ ბრუნვისათვის ახალი სახელწოდება სახელობითი. ანტონის განმარტებაში, „დასაბამ ბრუნვათა არს წრფელობითი, რომელი უფრორე სამართალ არს ეწოდებოდესმცა სახელობითი“, ამ დისკუსიის გამოძახილი უნდა იყოს⁴.

ბერძნული *παύσις*-ის ზუსტი კალკირებაა ლათინური *caesa* „ვარდნა“, რუსული *падеж* (падение). ამ ტერმინის ექვივალენტი უნდა იყოს ქართული ტერმინიც *დაკუთება*, რომელსაც „დაცემის“

¹ იხ. შესაბამე თავი, გვ. 76-77.

² ამონიოს ერმისის თხზულებები..., გვ. 0106.

³ Н. А д о н и ц, Дионисий Праксийский..., გვ. CLXVII.

⁴ ანტონ I, ქართული ლრამატიკა, გვ. 134.

მნიშვნელობა აქვს ძველ ქართულში: „დაჰყუთა იგი ეშმაკმან“ ლკ 9,42 C; ბერძნულში ἔρριξεν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον, бес поверг его. ἔρριξεν ← ρήγνυμι „დაცემა“, „დამსხვრევა“, сокрушать.

„სადაცა დააჰყრის იგი, დაჰყუეთის“ მარკ. 9,18, ὅπου ἂν αὐτὸν κατελθῇ, ῥήσσει αὐτόν; где ни схватывается его, повергает его на землю.

თუმცა ბერძნულ ტექსტებში შესაბამის ადგილას სხვა ზმნაა დასახელებული (ρήγνυμι), მაგრამ მასაც, როგორც ვნახეთ, იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც πίπτα-ს ან ἔπι-πίπτα-ს. ეს ნათლად ჩანს ბიბლიის ერთი ადგილის თარგმანიდანაც, სადაც ქართული **დაჰყუეთვა** | **დაკვეთვა** სწორედ ბერძნულ ἔπι-πίπτα-ს გადმოსცემს: φάβας σκοτείνους μέγας ἐπιπίπτει αὐτῷ — „შიში ბნელი დიდი დაეკვეთა მას“¹.

მაშასადამე, ძველი ქართული გრამატიკული ტერმინი **დაკვეთა** ბერძნული ტერმინის **παῦσις**-ის შესატყვისია.

ამონიოს ერმისის თხზულებათა ქართულ თარგმანებში ბრუნვათა შემდეგი სახელწოდებებია დასახელებული:

სახელობითისათვის — **ევთია**, **კატევთია**, **ორთი**.

ნათესაობითისათვის — **ნათესაობითი**, **გენიკი**.

მიცემითისათვის — **მიცემითი**, **დოტიკი**.

აიტიტიკესათვის (ლათ. აკუზატივისათვის) — **მიზეზობითი**.

ამავე ტექსტებში „პირდაპირი“ და „ირიბი“ ბრუნვების აღმნიშვნელი ტერმინებიც გვხვდება. ამასთან დაკავშირებით მ. რაფაჟა შენიშნავს: **მართლისაებრ ბტობი** არის **κἀτ' ὁρμῆς παῦσις**-ის ადგილას და ნიშნავს „პირდაპირ ბრუნვას“, ხოლო **იგურდიობის ბტობი** (πλαγίως παῦσις) „ირიბ ბრუნვას“ აღნიშნავს².

გაუგებარია ტერმინი **კატევთია**. ევთიას შესახებ მსჯელობა უკვე გვქონდა, მაგრამ რას ნიშნავს **კატევთია**? როგორც მ. რაფაჟა შენიშნავს, „ამ ტერმინში „ბერძნული **κατα** წინდებულიანი **ἐνθῆα** სიტყვა არის გადმოტანილი“³. როგორც აქედანაც ჩანს, ბერძნულში ეს ტერმინი, **κἀτ' ἐνθῆα** ასე გადმოითარგმნება: „ევთიას თანახმად“, ესე იგი, „ამ ბრუნვის თანახმად“, ან „ამ ბრუნვაში“ და რატომ აკეთებს მთარგმნელი ტერმინს, გაუგებარია. აქ შეიძლება შევნიშნოთ,

¹ მცხეთური ხელნაწერი (მოსეს ხუთწიგნეული, ისო ნავე, მსაქულთა, რუთი), ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო ელ. დოჩანაშვილ-მ., თბ., 1881, გვ. 69.

² ამონიოს ერმისის თხზულებები..., გვ. 0106.

³ იქვე, გვ. 0106.

რომ კომენტატორები €მ€-ზე მსჯელობისას, განსამარტავად იღებენ გამოთქმას კატ' €მ€-ს. იქნებ, მთარგმნელისათვის ეს ცნობილი და ჩვეულებრივი მოვლენაა.

ბრუნვათა სხვა სახელწოდებები დადასტურებულია ქართულ გრამატიკულ ტრაქტატშიც. მაშასადამე, აქ იმის თქმა შეიძლება, რომ XI-XII საუკუნეებში ლიტერატურულ წრეებში გამოიყენებოდა ქართველ მთარგმნელთა მიერ შემუშავებული და გარკვეულად უკვე ტრადიციად ქცეული გრამატიკული ტერმინოლოგია, რომელიც თანდათან იხვეწებოდა და იცვებოდა.

„ბერძნების შვილის შვილსა, ნუჟუჟე და არა უეჭუელსა, თვთუჟვი და საკუთარი შვილი აღვირჩიო“, — უთქვამს ეფრემ მცირეს და XI-XII საუკუნეების ქართული მთარგმნელობითი საქმიანობის მთავარი პრინციპის გამომხატველი ეს სიტყვები ძველი ქართული გრამატიკული აზროვნების ხასიათის განმსაზღვრელიცაა. სწორედ ამ პრინციპით ქართველმა მეცნიერებმა შექმნეს ის უმნიშვნელოვანესი ქართული გრამატიკული ტერმინოლოგია, რომელიც „თვთუჟვია“, ანუ უშუალოდ მიემართება ბერძნულს და რომელიც ევროპამ მხოლოდ ლათინიზებული ფორმებით აითვისა.

მესამე თავი

დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნება“ და
ევროპული ტენდეციები XVII-XVIII საუკუნეების
ქართულ გრამატიკულ აზროვნებაში
(პირველი ქართული გრამატიკული თხზულებანი)

როგორც ცნობილია, საქართველოს ურთიერთობა ბიზანტიასთან შეწყვეტა მონღოლთა შემოსევამ. მათ სხვა დამპყრობლებიც მოჰყვნენ და XIII-XVI საუკუნეების საქართველოში ბევრი რამ განადგურდა. ამ პერიოდში XI-XII საუკუნეების ქართული მეცნიერებისა და ხელოვნების განვითარება შეფერხდა. ეს შეეხო მეცნიერებისა და ხელოვნების მრავალ სფეროს და, მათ შორის, ენისმცოდნეობასაც, რომლის აღდგენა-აღორძინებაც XVII საუკუნიდან დაიწყო, მაგრამ ამ ორი პერიოდის ქართული გრამატიკული აზროვნების ხასიათი შესამჩნევად განსხვავდება ერთმანეთისაგან, რამდენადაც განსხვავებულია ისტორიული ვითარება, ისტორიული გარემო, ისტორიული კავშირები; თუ XI-XII საუკუნეების ქართული გრამატიკული აზრი უშუალოდ ბერძნულს მიემართება, რაც განპირობებულია ამ საუკუნეების საქართველოს ურთიერთობით ბიზანტიასთან, XVII-XVIII საუკუნეების ქართულ გრამატიკულ აზროვნებაში შესამჩნევ კვალს ტოვებს ამ პერიოდის საქართველოზე დასავლეთ-ევროპის კულტურულ-ლიტერატურული გავლენა. ეს არ იყო მხოლოდ ქართული ვითარების ამსახველი. მას შემდეგ, რაც ბოსფორზე დაეცა კონსტანტინეს დიდი ქალაქი და არსებობა შეწყვიტა ბიზანტიის იმპერიამ, ცივილიზებულ მსოფლიოს კულტურის მედროშედ ლათინიზებული ევროპული სამყარო მოევლინა.

ცნობილია, რომ შუასაუკუნეების დასავლეთ ევროპაში წამყვანი როლი კათოლიკურ ეკლესიას ეკავა. ეკლესია ხელმძღვანელობდა სწავლა-განათლებლასაც. ეკლესიისა და მეცნიერების ენა ლათინური

იყო, ხოლო ლათინური ენის ძირითად სახელმძღვანელოებად აღიარებული იყო რომაელი გრამატიკოსების — დონატუსისა (IV ს.) და პრისციანეს (VI ს.) შრომები.

3.1. დონატუსის გრამატიკა ორი ნაწილისაგან შედგება: *Ars minor* („მცირე ხელოვნება“) და *Ars maior* („დიდი ხელოვნება“). პირველი დაწყებითი სწავლებისათვის იყო: აქ შემოკლებით და მარტივად არის გადმოცემული მოძღვრება მეტყველების ნაწილთა შესახებ. საკითხები კითხვა-პასუხის სახითაა მოწოდებული, ხოლო *Ars maior*-ში განხილულია ფონეტიკა და უფრო ვრცელი მსჯელობა მეტყველების ნაწილთა შესახებ.

VI საუკუნის დასაწყისში პრისციანე წერს ლათინური ენის ასევე ძალზედ მნიშვნელოვან სახელმძღვანელოს — *Institutio de arte grammatica* ანუ, როგორც მოგვიანებით მოიხსენიებდნენ, *Institutiones grammaticae* (გრამატიკის კურსი)¹.

პრისციანე თავის შრომებში ბერძენ მეცნიერთა, განსაკუთრებით, აპოლონიოს დისკოლოსის, ავტორიტეტსა და აზრებს ეყრდნობა და ლათინური ენის აღწერის დროს მნიშვნელოვანწილად ეფუძნებოდა ბერძნულ გრამატიკულ სისტემას, რაც აპოლონიოსს, თავის მხრივ, დიონისიოს თრაკიელისაგან ჰქონდა ნასესხები.

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია შენიშნული, ვერც დონატუსი და ვერც პრისციანე, ადრე შუასაუკუნეების მასწავლებლებად რომ იქცნენ, ვერ გასცდნენ თავიანთი ბერძენი და რომაელი მასწავლებლების უბრალო კომპილაციური შრომების დონეს, მაგრამ ვინაიდან შუასაუკუნეების მეცნიერთაგან მხოლოდ მცირე ნაწილმა იცოდა ბერძნული ენა, სწორედ პრისციანესა და დონატუსის მეშვეობით გაიცნო მთელმა ევროპამ ბერძნული ლინგვისტური აზროვნება, ამ სახელმძღვანელოების საფუძველზე ჩამოყალიბდა ევროპული ენების გრამატიკული ტერმინოლოგია².

რომაელ გრამატიკოსთა შრომების გავლენა მომდევნო საუკუნეებში კიდევ უფრო გაიზარდა და დასავლეთთან ერთად აღმოსავლეთშიც შეიღწია. ამაზე ნათლად მეტყველებს ის ფაქტი, რომ XVII საუკუნიდან ლათინიზებული გრამატიკის სახელმძღვანელოები იწერება სომხურ ენაზეც კი, რომელზეც ჯერ კიდევ V საუკუნიდან არ-

¹ История лингвистических учений. Средневековая Европа, Л., 1985, გვ. 255.

² იქვე.

სებობდა თრაკიელის თხზულების თარგმანი, გადმოღებული უშუალოდ ბერძნულიდან¹.

ლათინური ენის სახელმძღვანელოებს საქართველოშიც XVII საუკუნიდან ეცნობიან. ცნობილია, რომ 1628 წლიდან საქართველოში შემოვიდნენ კათოლიკე მისიონერები. მათ დააარსეს სკოლები, სადაც ასწავლიდნენ ლათინურ, იტალიურ და ქართულ ენებს. ცხადია, რომ ლათინური ენის სახელმძღვანელო ან დონატუსისა იყო, ან პრისციანესი და ქართული ენის გრამატიკაც, რომელსაც თვითონვე ადგენდნენ, რა თქმა უნდა, რომაული გრამატიკის ყაიდაზე იყო აგებული.

1643 წელს რომში გამოიცა ლათინურ ენაზე დაწერილი ქართული ენის გრამატიკა (მეორედ ეს წიგნი 1670 წელს გამოუციათ), რომლის ავტორია გურიაში მოღვაწე მისიონერი ფრანჩესკო მარია მაჯო. მან 22 წელიწადი მოანდომა ქართულ გრამატიკაზე მუშაობას². ეს გრამატიკა ეძღვნება რომის პაპს ურბან მერვეს. მაჯო სწორედ ურბან მერვეს გაუგზავნია იბერიასა და კოლხეთში, რათა შეხვედროდა თანამემამულე მისიონერებს, რომლებიც იქ არგონავტების საოცნებო ოქროს საძებრად კი არ იმყოფებოდნენ, არამედ ემორჩილებოდნენ პაპის ბრძანებას. მაჯოს ელჩობის მთავარი მიზანი ყოფილა ქართული ენის მოქცევა სასწავლო სისტემაში. მაჯო, ანუ „მუსა მაჯო“ (მუსიე მაჯო), როგორც მას ქართველები უწოდებდნენ, ჩვენში ცნობილი ყოფილა როგორც ფრანგი ვაჭარი. საერთოდ, ცნობილია, რომ კათოლიკე მისიონერები ისე ინიღბებოდნენ, ხალხი მათ მხოლოდ ექიმებად და ვაჭრებად იცნობდა³.

1724 წელს კი გორში შეუდგენიათ იტალიურ-ქართული ლექსიკონი, რომელსაც წინ უძღვის ქართული ენის გრამატიკული დახასიათებაც. ვინაიდან ავტორი უცნობია, მას „გორულ გრამატიკას“ უწოდებენ⁴.

¹ Г. Джаукян, Общее и армянское языкознание, Ереван, 1978; მისივე, Языкознание в Армении в V-XVIII вв. წიგნში: История лингвистических учений. Средневековая Европа, გვ. 258-267.

² А. Цагарели, О грамматической литературе грузинского языка, გვ. 110.

³ ლათინური პროპაგანდის მოკლე ისტორია, კათოლიკე მისიონერების მოღვაწეობა საინტერესოადა მოთხრობილი თედო ჟორდანისა წერია „Антоний I, Католикос Грузии и архиепископ Владимирский и Яропольский, რომლის ქარული თარგმანი დაიბეჭდა საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის საღვთისმეტყველო და სამეცნიერო ორგანოში. „საღვთისმეტყველო კრებული“, 1, თბ., 1991, გვ. 69-74.

⁴ ე. ბაბუნაშვილი, თ. უთურაგიძე, ანტონ პირველის „ქართული ლექსიკონი...“, გვ. 24.

„ამ ორ გრამატიკას რვა ათეული წელი უზის შუაში, — წერენ ე. ბაბუნაშვილი და თ.უთურგაიძე, — „გორულ გრამატიკაში“ საილუსტრაციო მასალა თითქმის უშეცდომოდ არის მოყვანილი, მაჯოს გრამატიკაში კი ქართული ფორმები ძალიან ხშირად არის დამახინჯებული“.

ნ. ორლოვსკაიამ, რომელმაც შეისწავლა იტალიურ ენაზე შექმნილი ეს უცნობი გრამატიკა XVIII საუკუნისა, აღნიშნა, რომ „გორული გრამატიკის“ პარადიგმები კარგად ყოფილა ცნობილი ქართველთათვის და მას კიდევ იყენებდნენო. საინტერესოა, რომ ექვსი ძირითადი ბრუნვა, რომლებიც ნასესხებია ევროპული გრამატიკიდან, გვხვდება იმ დროის ქართველი ავტორების ნაშრომებშიც. სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის ზოგიერთ ნუსხაში წარმოდგენილია ექვსივე ბრუნვა იტალიური სახელდებით: ნომენატიო, ქენეტო, დატიო, აკუსატიო, აბლატიო, ვოკატიო¹

მაშასადამე, XVII საუკუნიდან ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში თავს იჩენს ლათინიზებული ტერმინოლოგია და რომაულ გრამატიკოსთა მიერ შეცვლილი გრამატიკული პარადიგმები.

3.2. ქართული სახელი მაჯოს გრამატიკაში განხილულია ექვს ბრუნვაში; ბრუნვათა რიგი და სახელწოდებები ასეთია: *Nominativus* (სახელობითი), *Genetivus* (ნათესაობითი), *Dativus* (მიცემითი), *Accusativus* (შემასმენლობითი), *Ablativus* (დაწყებითი).

ძველ ქართულში, როგორც ვნახეთ, თრაკიელისეული ტერმინებია:

- 1) ორთი, ევთია, ადვილობითი
- 2) გენიკი, ნათესაობითი, შობილობითი
- 3) დოტიკი, მიცემითი
- 4) მიზეზობითი
- 5) წოდებითი

XI-XII საუკუნეების ქართულ გრამატიკულ ტერმინოლოგიაში ჯერჯერობით არაა დადასტურებული ტერმინი — **სახელობითი**, არც მისი ბერძნული ვარიანტი — *Ὄνομαστική*, მაჯოს გრამატიკაში კი გამოჩნდა მისი ზუსტი ლათინური შესატყვისი — *Nominativus*-ი.

აქ კიდევ ერთხელ უნდა შევხვით ძველ ქართულ ტერმინს — **ადვილობითი**. იგი უკვე აღარ ჩანს XVII-XVIII საუკუნეების ქარ-

¹ И. К. Орловская, Грузия в литературах Западной Европы XVII-XVIII веков, Тб., 1966, გვ. 150.

თულ გრამატიკულ ტერმინოლოგიაში და არ იხმარება არც დღევანდელ ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში: პირველი ბრუნვისათვის, მიუხედავად იმისა, რომ ბერძნულში სამი სახელწოდებაა: Ὀνομαστική, ὀρθή, εἰμένη, რომაელებთან ორი ტერმინია: Nominativus (სახელობითი) და Rectus (პირდაპირი). მათ ან არ თარგმნეს ბერძნული εἰμένη, ან იგი გაიგეს უფრო ფართო მნიშვნელობით „პირდაპირი“ და ბერძნულის ორი ტერმინისათვის გააკეთეს ერთი — rectus. თუკი აღფრედ გუდემანის თვალსაზრისით, რომაელებმა არასწორად თარგმნეს ბერძნული ὀρθή, მაშინ აქაც იმავე დასკვნის გაკეთება შეიძლება, რომ რომაელებმა არც εἰμένη-ს მნიშვნელობა გადაიტანეს სწორად და მაშინ, ამ შემთხვევაში, ქართულ და სომხურ ტერმინებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება არა მარტო ქართული და სომხური ენათმეცნიერებისათვის, არამედ საერთოდ გრამატიკული აზრის ისტორიისათვისაც.

ლათინური ტერმინები Genetivus-ი და Dativus-ი ბერძნულის ზუსტი კალკირებაა და არცერთ ენაში მისი თარგმნა განსხვავებულ ვარიანტს არ მოგვცემდა, ხოლო რაც შეეხება Accusativus-ს, როგორც უკვე ვთქვით, ლათინურში იგი „ბრალდება“ ზმნას უკავშირდება და მიუხედავად იმისა, რომ ძველ ქართულ გრამატიკულ ტერმინოლოგიაში არსებობდა ბერძნულის ზუსტი შესატყვისი — მიწეზობითო, ლათინური ენის გავლენით და, ცხადია, მისიონერთა შრომების საშუალებით, XVII საუკუნიდან ჩნდება ლათინური სახელწოდება ამ ბრუნვისა Accusativus-ი, სულხან-საბასთან — იტალიური აკუზატოო.

სამეცნიერო ლიტერატურაში, როცა ამ ბრუნვის შესახებაა მსჯელობა, ხმარობენ ტერმინს — ბრალდებითო, რა თქმა უნდა, ევროპული გრამატიკების გავლენით, როცა არსებობს „თვთ უეჭვი“ ძველი ქართული გრამატიკული ტერმინი — მიწეზობითო.

მეექვსე ბრუნვა Ablativus-ი ლათინურში ცნობილმა რომაელმა მოაზროვნემ — ვარონმა შემოიღო. მაქოსთან, „გორულ გრამატიკასა“ და სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის ხელნაწერში ეს ბრუნვა უკვე ფიგურირებს, ხოლო მისი ქართული ვარიანტი ანტონთან დასტურდება — დაწეებითო.

საბოლოოდ ვიტყვით, რომ ამ პერიოდის ქართული გრამატიკული აზროვნების კვლევისას გასათვალისწინებელია არა მარტო ბერძნული, არამედ ლათინური ენისა და მასზე გაწყობილი ევროპული გრამატიკული თხზულებანი.

3.3. ლათინური ენის გავლენით შეიქცალა მეტყველების ნაწილთა რიგიც. მაქოსთან ცხრა მეტყველების ნაწილია: სახელი, ნაცვალსახელი, ზმნა, მიმღობა, ზმნიზედა, წინდებული, თანდებული, შორისდებული და კავშირი¹.

თრაკიელთან სხვა რიგი და თანმიმდევრობაა და ამას თავისი ახსნაც აქვს კომენტატორებთან².

სახელის შემდეგ ნაცვალსახელი რომაელმა გრამატიკოსებმა გადმოსვეს და ლათინურში განუსაზღვრელი არტიკლის უქონლობა შორისდებულების ცალკეულ სიტყვათა კლასით აანაზღაურეს, ანტონთან რიგი ასეთივეა, მხოლოდ რვა მეტყველების ნაწილია, მაქოს გრამატიკისაგან განსხვავებით, ანტონთან არ არის წინდებული.

როგორც ვხედავთ, XVII საუკუნიდან ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ლათინიზებული ტერმინოლოგიასთან ერთად იჭრება ლათინური გრამატიკული დებულებები. ამ პერიოდს ასე ახასიათებენ ე. ბაბუნაშვილი და თ. უთურგაიძე წიგნში „ანტონ პირველის „ქართული ღრამმატიკა“ და მისი ეროვნულ-ისტორიული მნიშვნელობა“: „1687 წლის 15 აგვისტოს სულხან-საბა ორბელიანმა მიიღო კათოლიკური სარწმუნოება. მან აღზარდა მომავალი მეფე ვახტანგ მეექვსე, რომელიც აგრეთვე ფარულად მოიქცა კათოლიკურ რჯულზე და საიდუმლო მიწერ-მოწერა ჰქონდა კათოლიკურ სამყაროსთან. აქ ჩამოთვლილ პირთაგან თვითეული დიდად იყო დაინტერესებული ფილოლოგიური საქმიანობით და, ბუნებრივია, მისიონერთა საეკლესიო, სასკოლო და ფილოლოგიურ მოღვაწეობას გულდასმით ადევნებდა თვალყურს. ზურაბ შანშოვანი, ავტორი 1737 წელს დაწერილი მოკლე ქართული გრამატიკისა, ვახტანგ მეექვსის სამეფო კარის მსახური იყო; ანტონ კათალიკოსი ქართული ენის გრამატიკის შემქმნელმა, გორის მისიონის წარმომადგენელმა ჭიროლიძე და ნორჩიამ (იგივე იერონიმე ნორჩელი) მოაქცია კათოლიკურ რწმენაზე, რაც ოფიციალურად ეცნობა კიდეც რომს. ასეთ ვითარებაში გაუმართლებელი იქნება იმის ვარაუდი, რომ ზურაბ შანშოვანმა და ანტონ კათალიკოსმა, იტალიელთა საგრამატიკო მოღვაწეობის შესახებ არაფერი იცოდნენ და მხოლოდ სომხური გრამატიკები ჰქონდათ სახელმძღვანელოდ, მხოლოდ მის მიხედვით ქმნიდნენ თარგმანის ტიპის ნაშრომებს ქარ-

¹ არნ. ჩიქობავა, პირველი ქართული ლექსიკოგრაფიული და გრამატიკული ნაშრომების შესახებ, იბ. წიგნში: არნ. ჩიქობავა, ჟ. ვათეიშვილი, პირველი ქართული ნაბეჭდი გამოცემები, თბ., 1983, გვ. 30.

² იბ. კომენტარი: §11, 4.

თული ენის შესახებ¹. ასეთია იმდროინდელი რეალური ვითარება საქართველოში.

3.4. ხულხან-ხაბა ორბელიანის ლექსიკონის შექმნა წინ უსწრებდა ზურაბ შანშოგანის გრამატიკას. ხულხან-საბას „ქართულ ლექსიკონში“ ბევრი საგულისხმო გრამატიკული ტერმინია, საგულისხმოა იმით, რომ ბევრი მათგანი ძველ ქართულ მწერლობაში, ჩვენს ხელთ არსებული ძეგლების მიხედვით, დადასტურებული არ არის, ესე იგი საბა იყენებდა იმ ტერმინოლოგიას, რასაც ჩვენამდე არ მოუღწევია, ან თვითონ ქმნიდა მათ.

საბას „ქართული ლექსიკონის“ ზოგიერთ ნუსხაში დაცულია „ღრამატიკათა რომელობანი“. იგი ლათინური ტერმინების იტალიური გადმოცემაა და როგორც ნ. ორლოვსკაია აღნიშნავს, „გორული გრამატიკის“ პარადიგმების მიხედვითაა შექმნილი².

საბას ლექსიკონში ბრუნვათა ბერძნული სახელწოდებებიცაა შეტანილი. ეს უკვე XI-XII საუკუნეების ქართული გრამატიკის ტერმინოლოგიის ანარეკლია. საბას ეს ტერმინები ამონიოს ერმისის თხზულებათა ქართული თარგმანებიდან აქვს ამოღებული: ორთო (ὀρθή), ეგთია II კატეგთია (ἐκθετία), გენკო (γενική), დოტიკა II დოტიკო (δοτική).

გაუგებარია, რატომ არ მოხვდა საბას ლექსიკონში ბრუნვათა ის ქართული სახელწოდებები, რაც იმავე ამონიოს ერმისის თხზულებათა ქართულ თარგმანებშია დადასტურებული: ნათესაობითი, მიცემითი, მიზეზობითი.

ხულხან-საბა ორბელიანის „ქართული ლექსიკონი“ არის იმ ფაქტის ამსახველი, თუ როგორ მკვიდრდებოდა XVII საუკუნის ქართულ გრამატიკულ აზროვნებაში ლათინური ტერმინოლოგია ძველი ქართული გრამატიკული ტერმინების გვერდით.

3.5. „მოკლე ღრამატიკა ქართული ენისა, ქმნული ზურაბ შანშოგანისაგან. 1737 წელსა“ ალექსანდრე ცაგარელმა გამოსცა 1881 წელს.

ილ. აბულაძემ ამ შრომის პირველწყაროდ მიიჩნია სიმეონ ჯუღაეცის სომხური ენის გრამატიკა. მანვე აღნიშნა, რომ თვით სიმე-

¹ ე. ბაბუნაშვილი, თ. უთურგაიძე, ანტონ პირველის „ქართული ღრამატიკა“..., გვ. 26.

² И. К. Орловская, Анонимная грузинская грамматика XVIII века на итальянском языке, თსუ შრომები, ტ. 75, 1959, გვ. 142.

ონის გრამატიკა „...დიონისე თრაკიელის გრამატიკული ტრაქტატის სომხურ თარგმანსა და მის კომენტარებზეა დამოკიდებული, ეს ჩანს აღნაგობის, ტერმინების ხმარებისა და კატეგორიების განსაზღვრებათა მხრივ“¹.

ე. ბაბუნაშვილისა და თ. უთურგაიძის სპეციალურ წერილში „ზურაბ შანშოვანის „მოკლე ღრამატიკა ქართული ენისა“, გვითხულობთ: „ქართული ენის ფონეტიკასა და მორფოლოგიაში ზოგადი დებულებები ზ. შანშოვანს მართლაც გადმოთარგმნილი აქვს ს. ჭულაეცის გრამატიკიდან, მაგრამ ეს ზურაბ შანშოვანს სრულებითაც არ აყენებს ჩრდილს, რადგან საშუალო საუკუნეების გრამატიკები ზოგად ნაწილში (და არა მარტო ზოგადში!) ბერძნულ-ლათინური გრამატიკების თარგმანებს წარმოადგენენ შორს რომ არ წავიდეთ, როგორც ზემოთ ვთქვით, გარეგინ ზარბანალიანზე დამყარებით ილია აბულაძე აცხადებს, რომ თვით ს. ჭულაეცის გრამატიკა თარგმანია დიონისე თრაკიელის გრამატიკისა და მისი განმმარტებლების ტრაქტატებისა“².

ამ წერილშივე ნათქვამია, რომ ზ. შანშოვანს, გარდა ილ. აბულაძის მიერ მითითებული სიმეონ ჭულაეცის სომხური გრამატიკისა, გამოუყენებია ჰოვანეს ჭულაეცის გრამატიკაც; ზ. შანშოვანს გაუთვალისწინებია სულხან-საბა ორბელიანის ზოგი დაკვირვება, რომლებიც წარმოდგენილია „სიტყვის კონაში“. ზურაბის „ქართული ღრამატიკა“ კომპილაციური ნაშრომია, სადაც ზოგი რამ ზედმეტია ქართული ენის თვალსაზრისით, მაგრამ საყურადღებოც მრავალია, რასაც გულდასმით უნდა გამოიჩევა ქართული ენის შესწავლის ისტორიაში“³.

ჩვენს ამოცანას არ შეადგენდა ზ. შანშოვანის გრამატიკის შედარება დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკასთან, რაც თავისთავად საინტერესო იქნებოდა, მიუხედავად იმისა, რომ შანშოვანის გრამატიკა ბერძნული დედნის საფუძველზე არაა შექმნილი. მაგრამ აქ სომხური წყაროების ცოდნაც საჭიროა და მათი მიმართების დადგენა ბერძნულ პირველწყაროსთან, რაც, ალბათ, მომავლის საქმეა და რომლის განხორციელებაშიც ყველა დაინტერესებულ პირს გა-

¹ ილ. აბულაძე, ქართული გრამატიკული ლიტერატურის ადრინდელი ძეგლები, შრომები, ტ. II, 1976, გვ. 170, 174.

² ე. ბაბუნაშვილი, თ. უთურგაიძე, ზურაბ შანშოვანის „მოკლე ღრამატიკა ქართული ენისა“, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეული, თბ., 1992, გვ. 25.

³ იქვე, გვ. 25-26.

რკვეულ სამსახურს გაუწევს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნების“ ჩვენს მიერ შესრულებული თარგმანი. გარკვეული დაკვირვებანი ამ თვალსაზრისით ე. ბაბუნაშვილისა და თ. უთურგაიძის ზემოთდასახელებულ წერილშიც გვაქვს. მათ აჩვენეს, რომ შანშოვანთან ისეთი ადგილებიცაა, რაც არ არის სიმეონ ჭულაეცის გრამატიკაში და არის თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნებაში“. მაგალითად, შანშოვანთან, როგორც თრაკიელთან, ერთი თავი ეხება „გრძელ მარცვალს“, რომელიც შეიძლება იყოს ბუნებითი და მდებარეობითი (მღრ. თრაკიელის $\chi\sigma\epsilon\iota$ „ბუნებით“ და $\mu\epsilon\sigma\epsilon\iota$ „მდებარეობით“)¹.

ბუნებით გრძელი მარცვალი, თავის მხრივ, შეიძლება მივიღოთ ორი გზით. ბუნებითი გრძელი ანუ მაღალი არის დიფთონგი, როგორიცაა: აჲ, ია, იო. მაგალითად, რაჲ, ბია, გიო. ბუნებით გრძელ მარცვალს ვიღებთ ხმოვანთა შემადლების შემთხვევაში. ხმოვანთა შემადლება ხდება მაშინ, როდესაც ხმოვანს ნახევარხმოვანი მოსდევს, მაგალითად: არ-ეს. „ზ. შანშოვანის გრამატიკის ეს ადგილი მთლიანად ემთხვევა სიმეონ ჭულაეცის გრამატიკის სათანადო ადგილს, ოღონდ ერთი განსხვავებით, სიმეონს მაგალითად არა აქვს დამოწმებული არ-ეს, მაშინ როცა ეს მაგალითი (Ἀρης) არის დიონისე თრაკიელის გრამატიკაში. უნდა ვიფიქროთ, რომ ან ზ. შანშოვანს ეს მაგალითი აღებული აქვს დიონისე თრაკიელის გრამატიკიდან, ან იგი სარგებლობდა კიდეც რაღაც გრამატიკით, რომელიც აგრეთვე დიონისე თრაკიელის გრამატიკას ემყარებოდა“, — შენიშნავენ წერილის ავტორები².

შანშოვანის გრამატიკას ეტყობა ლათინურისა თუ ლათინიზებული გრამატიკის კვალი. მაგალითად, იგი სახელის ექვს კატეგორიას ასახელებს: რაოდენი, სქესი, ნაკვეთი, სახე, რიცხვი, სრბოლი.

რაოდენი არის კატეგორია, რომელიც ქმნის საზოგადო და საკუთარ სახელთა დაპირისპირებას. სახელის ცალკე კატეგორიად **რაოდენის** (qualitas) გამოყოფა ლათინური ენის გრამატიკული შრომებიდან მოდის. იგი მაჯოს გრამატიკაშიც გამოყოფილია³.

სამწუხაროდ, ზურაბ შანშოვანის გრამატიკა შეუმჩნეველი დარჩა მთელი საუკუნენახევრის განმავლობაში, ალ. ცაგარელის მიერ მის გამოკვეყნებამდე. ზურაბ შანშოვანის გრამატიკას დაწერის

¹ ე. ბაბუნაშვილი, თ. უთურგაიძე, ზურაბ შანშოვანის „მოკლე ლრამ-მატიკა ქართული ენისა“, გვ. 33.

² იქვე.

³ არნ. ჩიქობავა, პირველი ქართული ლექსიკოგრაფიული და გრამატიკული ნაშრომების შესახებ, გვ. 31.

დღიდანვე შეეძლო დადებითი როლი ეთამაშა ქართული გრამატიკული აზრის განვითარებაში¹.

3.6. გრამატიკა — „კარი სიბრძნისა“

გრამატიკა „თუნიერ იქცა, არს კარი სიბრძნისა, ხოლო თუ სადამე კარი სიბრძნისა არა შევკლემცა სადამთმცა იქმნა მისლჳად ჩჳმნი სიბრძნისა მიმართ“, — წერს ძველი ქართული ენის პირველი ორიგინალური გრამატიკის ავტორი ანტონ კათალიკოსი.

ამ „სიბრძნის კარის“ შესაღებად ანტონი საგანგებოდ მომზადებულია: „როსიასა ყოფასა ჩემსა ვიკითხვდი ელინურისა და ლათინურისა, და ძრანციულისა, და იტალიანურისა, და გერმანიულისა, და რუსულისა ენათა მეცნიერთად. კუალად ვითარიმე იყო გუარი ჳმარებად ნაწილთა სიტყჳსათა და სახეთა მათთა ენათა მათ შორის თქმულთა და მომიგებდიან და საცნაურ ჩემდა ჰყჳან. ესრეთ დახელოვნებულ-იქმნა უმეტეს გონება ჳელოვნების ამის მიმართ“².

და თუ სრულყოფილი არ არის, მომიტევეთო, — სთხოვს მკითხველს ანტონი: „ამისთჳს მოქენე თქჳმნდამი ვითხოვ, რათა ლოცუჳდ ჰყოთ ჩემდა და მოტეგებად უმეტერებისა ძლითნი ქმნილნი“³.

ანტონმა ორჯერ დაწერა გრამატიკის სახელმძღვანელო. პირველი 1753 წელს და მეორე — 1767 წელს. მეორე გრამატიკა გამოცემულია რაფიელ ერისთავის რედაქტორობითა და ალექსანდრე ეპისკოპოსის საფასით 1885 წელს.

მიუხედავად იმ ნაკლისა, რაც თანამედროვე ქართველ მეცნიერთათვის ადვილი შესამჩნევია, დიდია ანტონ კათალიკოსის გრამატიკის მნიშვნელობა: ეს არის პირველი ქართული გრამატიკა, რომელშიც გამოყენებულია ქართველ მეცნიერთა მიერ უშუალოდ ბერძნულ გრამატიკულ მოძღვრებაზე დაყრდნობით შემუშავებული გრამატიკული დაკვირვებები და გრამატიკული ტერმინოლოგია და ბერძნულ-ლათინურ გრამატიკულ სისტემაზე დაფუძნებული ევროპული აზროვნების მონაპოვარი. ანტონის „ქართულმა ღრამმატიკამ“ განსაზღვრა ქართული გრამატიკული აზროვნების შემდგომი განვითარება.

იმის გამო, რომ ანტონი „ქართული ღრამმატიკის“ არაერთ ადგილას უთითებს მხითარ სებასტაციის სომხურ გრამატიკაზე, ე.

¹ ე. ბაბუნაშვილი, თ. უთურგაიძე, ზურაბ შანშოვანის „მოკლე ღრამმატიკა ქართული ენისა“, გვ.49.

² ანტონ I, „ქართული ღრამმატიკა“, გვ.1.

³ იქვე, გვ.2.

ბაბუნაშვილი ანტონის გრამატიკას, სხვა მკვლევართა კვალდაკვალ, მხოლოდ მხითარ სებასტაციის გრამატიკას უღარებს¹.

ე. ბაბუნაშვილი თავის გამოკვლევის წინასიტყვაობაში წერს: „ამთავითვე უნდა აღინიშნოს ერთი გარემოება, თვითონ ანტონი დაუინებით უარყოფს თავისი გრამატიკის დაწერისას მხოლოდ სომხური გრამატიკის გამოყენებას არა მარტო მეორე, არამედ პირველი რედაქციის წინასიტყვაობაშიც. პირველ რედაქციაში ის ამბობს, რომ ამ მიზნით მან ლათინური ენის გრამატიკოსები მოიშველია (1,5r), მეორეში კი ასახელებს ბერძნული, ლათინური, ფრანგული, იტალიური, გერმანული და რუსული ენის გრამატიკოსებს (II,1v). ამ ასპექტში, ბუნებრივია, საკითხი ისმის ანტონის გრამატიკის მიმართებისა არა მარტო მხითარის გრამატიკასთან, არამედ ბერძნულ და ლათინურ გრამატიკებთანაც. მიუხედავად ამისა, ნაშრომში ანტონის გრამატიკის შედარება ბერძნულ-ლათინურ გრამატიკებთან ზედმეტად ჩავთვალეთ შემდეგი მიზეზების გამო. ცნობილია, რომ ბერძნულ-ლათინური ფილოლოგიური გრამატიკის სისტემას ემყარებოდა ევროპული ენების ყველა გრამატიკა და არ შეიძლებოდა ამ გავლენას ასცდენოდა მხითარიც, რომელიც გენეციაში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა“².

ანტონის გრამატიკის კვლევისას, რა თქმა უნდა, მხითარის გრამატიკის გათვალისწინებაც აუცილებელია, მაგრამ აქ ერთი საკითხი წარმოჩინდება: როცა საუბარია იმაზე, ანტონმა თავისი გრამატიკა სომხებისაგან გადმოიღო, გადმოიღო თუ არა ის, რაც სომხების მიერაა შეცვლილი და კვალიფიცირებული ბერძნულთან შედარებით? ანტონი, როგორც ამ გრამატიკიდან ჩანს, გულდასმით ეძიებდა სხვა ენათა გრამატიკულ კანონებს, რომელთა საფუძველიც თავისთავად ალექსანდრიული სკოლის კანონებია და ამდენად, იმის გასარკვევად, თუ რომელი ენის გრამატიკიდან რა აიღო ანტონმა, პირველ რიგში, ამ გრამატიკათა მთავარი წყაროს — დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნების“ — გათვალისწინებაა საჭირო და მასთან მიმართებაში მთელი ევროპული გრამატიკული აზროვნებისა. წინააღმდეგ შემთხვევაში, შესაძლოა მცდარი დასკვნების გაკეთება; ამ აზრის საილუსტრაციოდ დავიმოწმებთ შემდეგ მაგალითებს:

¹ ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ., 1970.

² ე ი ქ ვ ე . გვ. 11.

ა. ანტონი ზმნას ასე განმარტავს: „ზმნად ვიდრევე არს ნაწი-
ლი სიტყვსა, რომელი ქმნასა და ენებასა ჰნიშნავს ქუშუე ჟამისა
პირითურთ“ (1.87)¹.

ამ განსაზღვრებასთან დაკავშირებით ე. ბაბუნაშვილი შენიშნავს: „როგორც ჩანს, ანტონისათვის, პირის კატეგორია ქართული ზმნის დასახასიათებლად, სრულიად სამართლიანად, იმდენად არსებითი და მნიშვნელოვანია, რომ ის ზმნის განსაზღვრაშიც კი შეაქვს (მხოლოდ პირველი რედაქციის „სიმეტრეში“). ანტონი ამ შემთხვევაშიც დამოუკიდებელი ჩანს, რადგან მხითარის გრამატიკის შესაბამის ნაწილში პირის შესახებ არაფერია ნათქვამი“².

მართალია, ანტონის მსჯელობა ხშირად დამოუკიდებელია იმ გრამატიკებისაგან, რომლებსაც, თავისივე თქმით, ის იყენებდა, მაგრამ ზმნის განსაზღვრაში პირის კატეგორიის შეტანა თრაკიელის გრამატიკიდან მოდის: „Ῥῆμα ἔστι λέξις ἁπλῶς, ἑπιδεκτική χρίσας τε καὶ ποιῶν καὶ ἀρῶν, ἐνέργειαν ἢ ἀπόθεσιν παριστάνσα — ზმნა არის უბრუნველი სიტყვა, რომელსაც შეუძლია გამოხატოს დრო, პირი და რიცხვი, მოქმედება ან ვნება“.

ზმნას ასევე განსაზღვრავს ზურაბ შანშოგანიძე: „ზმნა არს ლექსი სასრბოლო, რომელი მყოფსა რადმეს ანუ ქმნასა ანუ ვნება-სა დანიშნავს ქამითურთ და პირითურთ“.

როგორც ჩანს, მხითარმა შეცვალა ბერძნულის განსაზღვრება, ანტონმა კი — არა.

ბ. ე. ბაბუნაშვილისა და თ. უთურგაიძის წიგნში „ანტონ პიკ-ველის „ქართული ღრამბატია“ და მისი ეროვნულ-ისტორიული მნიშვნელობა“ გვითხულობთ: „რადგან უდავოა, რომ მხითარის გრამბატია ბერძნულ-ლათინური ფილოლოგიური გრამბატიკის მიხედვით არის გაწყობილი, შეიძლებოდა იმის დაშვებაც, რომ ანტონს ეს საკითხები ლათინური გრამბატიკიდან აქვს აღებული და მხითარი აქ არაფერ შუაშია, მაგრამ მოსაზრების საწინააღმდეგოდ მეტყველებს ის ფაქტი, რომ ანტონს (ან, ალბათ, უფრო ფილიპეს) მხითარის ზოგი ტერმინი სიტყვასიტყვით აქვს ნათარგმნი, ზოგი კი (განსაკუთრებით ეს ეხება კომპოზიტებს) არასწორად გაუგია და გადმოუთარგმნია“¹³.

¹ ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი..., გვ.40.

² 0.139, 23.28.

3 ე. ბაბუნაშვილი, თ. უთურგაძე, ანტონ პირველის „ქართული ლამაზბერძენი“..., გვ. 27.

აქ ჩამოთვლილ ტერმინთაგან ერთ-ერთია **აღმოცნობა** („კითხვა“). ანტონის გრამატიკაში არის თავი, რომელსაც ეწოდება „თეს აღმოცნობისა“: „ვინაჲთგან აღმოცნობა თანა-აჲს ღრამმატიკოსსა და უწყით ესე გამოცდილებით, მაშასადამე, სათანადო არს და შესაბამ წესიერ აღმოცნობად, რომლისა მიმართ საჟმარ არს გამოცდილებით განჰსჯა სიტყუათა და ნაწილთა მისთა, რომლითა შესაძლებელ არს უნაკლულად გამოღებად ლექსნი და სიტყუანი“¹.

თრაქიელის გრამატიკაშიც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მეორე თავს ეწოდება Περὶ Ἀναγνώσεως („კითხვის შესახებ“). აქაც კითხვის წესებზეა საუბარი.

ანტონის ტერმინი **აღმოცნობა** ბერძნული ტერმინის ἀναγνώσις-ის სემანტიკური კალკია. ἀνα წინდებული ითარგმნებოდა აღ, აღმო ზმნისწინებით, γνῶσις — ცნობა, გონება. ამ ბერძნულ ტერმინში სწორედ ეს აზრი დევს: კითხვა აღმოცნობაა, ანუ თხზულების ისე წაკითხვა, რომ სწორად აღვიმეცნოთ, გონებით აღვიკვათ.

ბ. ანტონის გრამატიკაში პირველი ბრუნვისათვის ორი სახელწოდებაა დასახელებული: **წარფელობითი** და **სახელობითი**.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში განმტკიცებულია აზრი, თითქოს „პირველი ბრუნვის სახელი „სახელობითი“ რომელიც გრამატიკოსებიდან მომდინარეობს. ბერძნულში მის ნაცვლად იხმარებოდა ორთე „წარფელობითი“, ე. ი. „პირდაპირი“².

ალ. ფოცხიშვილიც იმავეს აღნიშნავს: „ანტონი ქართულში პირველი ბრუნვის სახელად ხმარობს წარფელობითსაც და სახელობითსაც. პირველი („წარფელობითი“) ბერძნულ ტრადიციას უწევს ანგარიშს, იგი ბერძნული „ორთე“-ს თარგმანია, ხოლო მეორე — „სახელობითი“ — ლათინურის კალკს წარმოადგენს (ნომინატივუს — „ნომენ“ სახელი)³. ზუსტად იმავე აზრისაა ე. ბაბუნაშვილიც⁴.

თრაქიელის გრამატიკაში, როგორც ვნახეთ, პირველ ბრუნვას სამი სახელწოდება აქვს, ერთ-ერთია სახელობითი (ὀνομαστική). ტექსტის ის პასაჟი, სადაც ბრუნვათა სახელწოდებებზეა საუბარი, მეორდება თითქმის ყველა სქოლიასთან, ამდენად, ცხადია, რომ რომაელებმა, თავის მხრივ, ბერძნულ გრამატიკაზე დაყრდნობით,

¹ ანტონ I, ქართული ღრამმატიკა... გვ. 292.

² ა. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952, გვ. 269.

³ ა. ფოცხიშვილი, ნარკვევები მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაციის ისტორიიდან, თბ., 1960, გვ. 7.

⁴ ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი..., გვ. 85.

შეიმუშავეს ეს ტერმინი და ევროპულ გრამატიკებში იგი სწორედ ლათინურით გავრცელდა.

∴

დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკა საკმაოდ სახეცვლილი იყო იმ დროისათვის, როცა დაიწერა ძველი ქართული ენის პირველი გრამატიკა, მაგრამ ანტონ პირველისა და დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკების შედარება უთუოდ საინტერესო შედეგებს მოგვცემდა და უფრო ნათლად წარმოაჩენდა იმ ცალკეულ ცვლილებებს, რაც დროთა განმავლობაში განიცადა დიონისიოს თრაკიელის ფილოლოგიურმა გრამატიკამ და რა სახით მოაღწია მან ძველი ქართული ენის პირველ გრამატიკამდე. ჩვენს მიერ უკვე ჩატარებული კვლევის შედეგი კი ასეთია: სახელის კატეგორიათა რაოდენობის განსაზღვრისა და თანმიმდევრობის, ასევე შესაბამის ტერმინთა შერჩევის ხასიათის მიხედვით, ანტონ პირველის გრამატიკა უდავო მსგავსებაშიმართებას ავლენს დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკასთან და, მეტიც, თითქმის მისდევს მას, რა თქმა უნდა, იმ შემთხვევების გარდა, სადაც ანტონი თავისი ენის ბუნებიდან გამომდინარე მსჯელობს.

ეს მსჯელობა რომ უფრო დამაჯერებელი იყოს, დავიმოწმებთ შესაბამის ადგილებს ანტონის „ქართული ღრამმატიკის“ და თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნებიდან“.

1) სახელს, როგორც თრაკიელის გრამატიკაში, ძველი ქართული ენის პირველ გრამატიკაშიც ხუთი კატეგორია, ანუ მღევარი აქვს. ანტონისეული ტერმინი მღევარი ზუსტი ექვივალენტია ბერძნული παρρημεσιον-ისა, რაც ზმნის παρρησιαι „თან მიყვები“, „მივდევ“ მიმღეობას წარმოადგენს: παρρησται δὲ τῷ ὁσίματι πάντε — თრაკიელისეული ეს ფრაზა სიტყვა-სიტყვით ასე ითარგმნება: „სახელს მისდევს, ახლავს ხუთი რამ“. ანტონი ამ ტერმინს ასე განმარტავს: „ამისთვის ზედ-წოდებულ ვჰყავთ ამათ მღევარად სახელისა, მით რომელ ემღევრებიან და ეგარემობიან იგურდივ, რომელ-ნიცა არიან რიცხვთ ხუთ“¹.

მაშასადამე, სახელს ხუთი მღევარი აქვს:

Τέχνη γραμματικῇ
γένος (სქესი)
εἶδος (სახე)

ქართული ღრამმატიკა
ნათესავი (სქესი)
ნაკრძთი (ნაკვეთი)

¹ ანტონ I, „ქართული ღრამმატიკა“, გვ. 126.

σχημα (ნაკვეთი)

ἀριθμός (რიცხვი)

πάθος (ბრუნვა)

სახე (სახე)

რიცხვ (რიცხვი)

ბრუნვა (ბრუნვა)

როგორც ვხედავთ, სახელის კატეგორიათა ჩამონათვალში განსხვავება მხოლოდ ისაა, რომ „გრამატიკის ხელოვნებაში“ სახე (είδος) უსწრებს ნაკვეთს (σχημα).

2) Γένεσις

ნათესავი (სქესი) ოთხია:

(სქესი სამია)

ἀρσενικόν (მამრობითი)

მამრობითი

θηλυκόν (მდედრობითი)

მდედრობითი

οὐδέτερον (საშუალო —

უმეშუჭობითი

სიტყვა-სიტყვით: არც

საზოგადო

ისეთი, არც ასეთი)

თრაქიელი იმასაც დასძენს, რომ ἔνιοι δὲ προσημείασι τοῦτοις ἄλλα δὲσ κοινόν τε καὶ ἐπὶ κοινόν — ზოგიერთები კიდევ ორს გამოჰყოფენ: საზიაროსა და ზესაზიაროს. დონატუსის გრამატიკაში ოთხი სქესია გარჩეული: masculinum (მამრობითი), femininum (მდედრობითი), neutrum (საშუალო) და commune — ეს უკანასკნელი ზუსტი ექვივალენტია ბერძნული κοινόν-ისა და საერთოს (საზოგადოს) ნიშნავს; ოთხი სქესი თავიდანვე იყო გატარებული ასევე სომხურ გრამატიკებშიც¹. რომელი გრამატიკიდან აიღო ეს ანტონმა, ლათინურიდან თუ სომხურიდან, ძნელი სათქმელია.

როგორც ვნახეთ, ანტონი თანამედროვე გრამატიკული ტერმინის **ხქესი**ს აღსანიშნავად იყენებს ტერმინს **ნათესავი**: „მდედარი ესე რომელა ნათესავი ოთხთა მიმართ სახელთა აქუს წუალეზაჲ, რამეთუ სახელი ენისამებრ ჩუენისა ანუ არს მამრობითი, ანუ მდედრობითი, ანუ უმეშუჭობითი და ანუ საზოგადო“².

ძველ ქართულ გრამატიკულ ტრაქტატში „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“ სქესის აღსანიშნავად იხმარება აგრეთვე **ნათესავი** (ბერძნული ტერმინის γένος-ის თარგმანი)³, რომელიც გამოყენებულია ასევე ზურაბ შანშოვანის გრამატიკაშიც: „ნათესავი ოთხი: სამამო,

¹ Н. Адонц, Дионисий Θραкийский..., გვ. CLXV; Г. Джаукян, Языкознание в Армении..., გვ. 245.

² ანტონ I, „ქართული ლრამატიკა“, გვ. 127.

³ ზ. შანიძე, „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“..., გვ. 60.

სადედაო, ზიარი, არავინი¹. ნათესავი შანშოვანის გრამატიკაში, რომელიც, ძირითადად, სომხურ მასალებს ეყრდნობა, ილ. აბულაძის ვარაუდით, XIX სიტყვის თარგმანს წარმოადგენს².

ისმის კითხვა: როდის შემოვიდა გრამატიკულ ტერმინოლოგიაში სიტყვა **ხქეხი** და როდის შეცვალა მან ტერმინი **ნათესავი**?

ხქეხი ბერძნული სიტყვაა — ἡ τῆξις. ბერძნულში მას მრავალი მნიშვნელობა აქვს: „ფორმა“, „ტიპი“, „სახეობა“, „აღნაგობა“, „აგებულება“, „თვისება“, „მსგავსება“, „კავშირი“ (მრავალგვარი), მაგრამ თითქმის არცერთ ბერძნულ ლექსიკონში ამ სიტყვას ის მნიშვნელობა არა აქვს, რა მნიშვნელობითაც დღევანდელ ქართულ გრამატიკულ ტერმინოლოგიაშია დამკვიდრებული.

ძველი მთარგმნელები ამ სიტყვას სწორედ იმ მნიშვნელობებით ხმარობდნენ, რაც აქვს ბერძნულში. პეტრიწი **ხქეხს** „ტიპის“ გაგებით იყენებს³. განსხვავებული მნიშვნელობები აქვს ამ სიტყვას ამონიოს ერმისის თხზულებათა ქართულ თარგმანებში: **ხქეხი** — „მიმართება“, „კავშირი“, „ფუნქცია“, „დანიშნულება“, „ტიპი“⁴.

„ტიპის“ მნიშვნელობა აქვს **ხქეხს** ზურაბ შანშოვანისა და ანტონ კათალიკოსის გრამატიკებშიც. ისინი განასხვავებენ ბრუნვათა სქესს (ანუ სახეობებს).

ხოლო რაც შეეხება ამ ტერმინს, ანტონის გრამატიკის II რედაქციაში გამოყენებულს კილოს მნიშვნელობით⁵, სავარაუდოა, იგი ლათინურის გავლენა იყოს: ღიონისიოს თრაკიელის გრამატიკაში კილოს აღნიშნავს ἔγκλισις „კილო“. (შდრ. რუს. склонение და наклонение). ლათინურში კილო (ἐγκλισις) modus-ით თარგმნეს, რაც „ფორმას“, „ტიპს“ ნიშნავს და შესაძლოა, ამ ტერმინის გავლენით გამოეყენებინა ანტონს ბერძნული სიტყვა **ხქეხი**, რომელიც ქართულ ენაში უკვე დამკვიდრებული იყო „ფორმის“, „სახეობის“ მნიშვნელობით (ისევე, როგორც დღესაა დამკვიდრებული ბერძნულივე სიტყვა **ტიპი** — ὁ τύπος).

დავით ჩუბინაშვილი **ხქეხს** ასე განმარტავს: „მსგავსება“, „რამდსა მიმართობა“, (ლრამმ.) „სქესი ზმნათა“ და სხვ.⁶ **რამდსა მიმართობა**

¹ ზ. შანშოვანი, მოკლე ლამბატიკა ქართულისა ენისა, გვ. 9-10.

² ილ. აბულაძე, ქართული გრამატიკული ლიტერატურის აღრიხეული ძეგლები, შრომები, გვ.170,171..

³ იოანე პეტრიწი, შრომები, ტ. II, გვ. 75-76.

⁴ ამონიოს ერმისის თხზულებები..., გვ.219.

⁵ ანტონ I, „ქართული ლამბატიკა“, გვ.

⁶ დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ., 1996.

ბერძნული პრὸς τὴν ἔχου-ის თარგმანია, რაც დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკაში სახელის ერთ-ერთი სახეობაა. პრὸς τὴν ἔχου — რაიმეს-თან მიმართების მქონე სახელები ოთხი სახისაა: *φύσει, τύχη, τέχνη καὶ προαιρέσει*. *φύσει μὲν ὥς πατὴρ* პრὸς ἄνδρα, *τύχη δέ, ὥς διῆλος* პრὸς δεσπότην, *τέχνη δέ, ὥς μαθητὴς* პრὸς διδάσκαλον, *προαιρέσει δέ, ὥς φίλος* პრὸς φίλον — ბუნებითი, ბედითი, ხელობითი და არჩევითი. ბუნებითი, მაგალითად, მამა შვილის მიმართ; ბედითი — მონა ბატონის მიმართ; ხელობითი — მოსწავლე მასწავლებლის მიმართ; არჩევითი — მეგობარი მეგობრის მიმართ.

სქესი ასევეა განმარტებული საბას ლექსიკონში: „რომელ არს თანამინახეთქი, ანუ თანა-მიეგრობა. სქესი არს, ვითარცა კიბე რამე, გინა ნიშანი რამ განმყოფელი, ვითარცა განეყოფვის აღსავალი შთასავალსა სქესითა, უკეთუ ველოვნებისა მიერ, ვითარ იგი მოძღურისაჲ მოწაფისა მიმართ, ანუ ბელისა მიერ, ვითარ იგი მეფისაჲ მონისა მიმართ, ანუ წინააღრჩევისა² მიერ, ვითარ იგი მოყუსისაჲ მოყუსისა მიმართ, ანუ ბუნებით, ვითარ იგი მამისაჲ ძისა მიმართ. ზოლო აწ თქმულთა ამათ სქესი ბუნება არს“³.

როგორც ე. ბაბუნაშვილი და თ. უთურგაიძე მიუთითებენ, ეს განმარტება უნდა მომდინარეობდეს ამონიოს ერმისის თხზულებათა ქართული თარგმანიდან⁴. უნდა შევნიშნოთ, რომ საბას განმარტება, რომელიც თითქმის სიტყვასიტყვით მიჰყვება სქოლიასტის ბერძნულ ტექსტს, ამავე დროს ნაწილობრივ ემთხვევა ერმისის თხზულებაში დადასტურებულ მონაკვეთს. მიუხედავად ამისა, არა გვგონია, რომ საბა უშუალოდ იცნობდეს ბერძნულ სქოლიოს, განმარტება მაინც, ალბათ, ერმისის რომელიმე სხვა ქართულ თარგმანშია საძიებელი.

სქესის უარყოფითი ფორმა **უსქესო** ანუ **უსქეტო**, უსქეტო (ბერძ. *ἀσχετος*) პეტრიწთანაა დადასტურებული. თრაკიელთან სახელთა ერთ-ერთ ჯგუფს ეწოდება *Ἀποελέσμενον* — თავისთავადი (აბსოლუტური); აქ ორი მაგალითია დასახელებული: ღმერთი და ლოგოსი; სახელები, რომელთაც არა აქვთ მიმართება (*σχεσις*), ისინი თავისთავადები არიან, ანუ უსქესოები (*ἀσχετος*), ანუ, როგორც

¹ Scholia..., გვ. 388.

² წინააღრჩევაჲ ბერძნული სიტყვის *προ-αἰρέσει*-ის კალკია.

³ ს უ ლ ბ ა ნ - სა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ლექსიკონი ქართული, II ავტორგაფილი ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკლევა და განმარტებითი ლექსიკის საძიებლები დაურთო ილ. აბულაძემ, თბ., 1993.

⁴ ე. ბაბუნაშვილი, თ. უთურგაიძე, ზურაბ შანშოვანის „მოკლე ლრამ-მატიკა ქართულისა ენისა“, გვ. 21-22..

პეტრიწს გადმოაქვს უსქეტო¹. (ბერძნული α აქ უარყოფითის მაწარმოებელია და უდრის ქართულ უ-ს).

XVII-XVIII საუკუნეებში სიტყვა **სქეხი** ისევ პოლისემიურია: აღნიშნავს „სახეობასაც“, „სქესს“ (თანამედროვე მნიშვნელობით), „წარმომავლობას“; ამ უკანასკნელის მნიშვნელობით ასეთი კომპოზიტიც გვხვდება: **ტომ-სქეხი** (XVIII ს. საქართვ. სიძვ. II).

XIX საუკუნის ქართულ ლიტერატურაში და, რა თქმა უნდა, მეტყველებაშიც ეს ბერძნული სიტყვა სხვა მნიშვნელობითაც ჩანს უკვე დამკვიდრებული. მაგალითად, „დედათა სქესმა... უკვე დაიმტკიცა უფლება უმაღლესი სწავლისა და განათლების მიღებისა“ (ილია); „[რაქაში] მართო მამრობითი სქესი არ მუშაობს“ (ი. გოგებაშვილი) და სხვ.²

არნ. ჩიქობავას აზრით, „ქართული გრამატიკული ტერმინი **სქეხი** უმართებულო თარგმანია რუსული ტერმინისა род (შდრ. род „სქესი“). რუსული род კი, თავის მხრივ, გადმოგვეცემს ლათ. genus-სა და ბერძნულ γένος-ს, რაიც ნიშნავდა „გვარს“, წარმოშობას. род ტერმინის „სქესად“ თარგმანს, ალბათ, ხელი შეუწყო გამოთქმებმა муж. род, жен. род, genus masculinum, genus femininum, γένος ἀρσενικόν, γένος θηλυκόν“³.

ფიქრობთ, აქ უნდა ვილაპარაკოთ არა რუსული ტერმინის род-ის უმართებულო თარგმანზე, არამედ ორი რუსული ტერმინისათვის ერთი შესატყვისის არსებობაზე ქართულში.

ესე იგი, ბერძნულმა სიტყვამ **სქეხი** ქართულ გრამატიკულ ტერმინოლოგიაში მიიღო დამატებითი მნიშვნელობა, ის, რაც, ფაქტიურად, ბერძნულში არ ჰქონდა და არა აქვს. აქვე იმასაც აღვნიშნავთ, რომ, როგორც ჩანს, ქართულ ლიტერატურაში არსებული გრამატიკული ტერმინი **ნათესავი** უკვე დაშორებული იყო იმ გაგებას, რაც ძველ ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ჰქონდა (სქესი) და ბევრად დავიწროვებული იყო მისი ზოგადი შინაარსიც. რუსულმა გრამატიკულმა ტერმინოლოგიამ კი შეინარჩუნა იგი — род. ბერძნულშიც ისევ γένος-ი დარჩა ამ გრამატიკული კატეგორიის აღსანიშნავად.

3) **Εἶδη δῆτο** (სახე ორია)

παρὰ τῆς φύσεως (პირველადი)

παρά γὰρ οὗ (ნაწარმოები)

სახე ორია

პირველსახე ანუ ძირი

სხმით-გარდასლვით

¹ იოანე პეტრიწი, შრომები, ტ. II, გვ. 44.

² ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VI, თბ., 1960, გვ. 1206.

³ ა. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება, თბ., 1942, გვ. 90.

ბერძნული ტერმინი *παράτασις* სიტყვასიტყვით „პირველ-სახეს“, „პირველ ტიპს“, „ნიმუშს“ ნიშნავს, ხოლო *παράγῳς* კი მომდინარეობს ზმნიდან *παρά-ἔχω*, რაც ნიშნავს „გადაადგილებას“, „გადასვლას“, „გადასხვადფერებას“. თრაკიელთან ნაწარმოები სახელები მხოლოდ შინაარსის მიხედვითაა გარჩეული, ანტონთან კი ფორმის მიხედვითაც, ტერმინი **ხსმითგარდასლუთიც** აქედან მომდინარეა: სხვადასხვა მაწარმოებლების („კერძოკების“) დართვით (დასხმით) პირველსახე სხვა სახეს იღებს, სხვა ფორმაში გადადის — სხმით-გარდასლუთია.

ანტონს ნაწარმოებ სახელთა თვრამეტი ჯგუფი აქვს ჩამოთვლილი. ერთ-ერთი ჯგუფი **წესებითი** სახელებია: „რომელნიმე ზედ-წოდებულ წესებითად, ამაღ რომელ დარაესხმის სახელსა-ჰყოფს წესებითად. მაგალითებრ: მე — ე. მეორე, მესამე“¹.

ე. ბაბუნაშვილი შენიშნავს, რომ ეს ჯგუფი მხითართან არ არის². იოანე ქართველიშვილის გრამატიკის განხილვისას ალ. ფოცხიშვილი აღნიშნავს: „ტერმინი „რიცხვითი“ პირველად იოანე ქართველიშვილის გრამატიკაში გამოიყენება. გაიოზთან გვქონდა „რიცხვობითი“³, რაც, ალბათ, დაედო საფუძვლად ქართველიშვილის ტერმინს „რიცხვითი“. რიცხვითი ორ ჯგუფს ეძლევა: რაოდენობითსა და წესებითს. აქვე იმასაც აღნიშნავს, რომ წესებითი რუსული *порядковный*-ს თარგმანი ჩანს, რაც რუსულში „რიგსაც“ ნიშნავს და „წესსაც“⁴.

თრაკიელთანაც გვაქვს სახელთა ეს ჯგუფი, რომელსაც ეწოდება *τακτικόν* (რიგობითი). რუსული *порядковный*-ც ამ ბერძნული ტერმინის კალკია, მაგრამ ქართული ტერმინი **წესებითი** უმუშალოდ ბერძნულიდან აიღო ანტონმა თუ სხვა ენიდან, ამას, რა თქმა უნდა, ვერ გავარკვევთ. ცხადია, რომ რუსულს ახალი ტერმინი არ შეუქმნია.

4. *σχημα* არის კატეგორია, რომელიც ერთმანეთს უპირისპირებს მარტივ და თხზულ ფუძეებს. თრაკიელთან ამ კატეგორიის

¹ ანტონ I, „ქართული ლრამატიკა“, გვ. 132.

² ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი..., გვ. 116.

³ გაიოზ რექტორის გრამატიკის მკვლევარი ე. ნიკოლაიშვილი აღნიშნავს, რომ „ქართველ გრამატიკოსთა შორის პირველმა გაიოზმა გამოიყენა სახელებში რიცხვითი სახელები (რიცხვობითნი სახელნი) არსებით და ზედმესრულ სახელების გვერდით. ამ მხრივ მის წყაროდ შეიძლება ვივარაუდოთ იმდროინდელი რუსული გრამატიკული ლიტერატურა“. იხ. გაიოზ რექტორი, ქართული ლრამატიკა, ე. ნიკოლაიშვილის წინასიტყვაობა, გვ. 38.

⁴ ფოცხიშვილი, ნარკვევები მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაციის ისტორიიდან, გვ. 132.

მიხედვით სახელი სამგვარია: ἀπλιν, τὸνθετον, παρατὸνθετον — მარტივი, რთული და ზერთული. τχῆμα იოანე პეტრიწმა თარგმნა ტერმინით ნაკვეთი („სქიმადა დადვა, რომელ არს ნაკვეთი“), მხოლოდ იგი აქ გრამატიკული ტერმინი არ არის. მოგვიანებით ზურაბ შანშოვანმა და ანტონ კათალიკოსმა თავიანთ გრამატიკებში სახელის ამ კატეგორიის აღსანიშნავად სწორედ ნაკვეთი გამოიყენეს. ბერძნული τχῆμα ნიშნავს „აგებულებას“, „აღნაგობას“, „ფორმას“. ანტონიც სახელის სამ ტიპს გამოყოფს ნაკვეთის მიხედვით: მარტივს, რთულს და ზერთულს. მარტივია ის სახელი, რომელიც სხვა სახელის ან ზმნის ძირს არ უკავშირდება. მაგალითად, დავით ღუთის-მეტყმელი, ხოლო „ოდეს შეპრთულდეს მარტივნი ესე სახელნი, ესე ითქმიან დავით ღუთის-მეტყმელი“. ზერთულია, როცა „სამნი სახელნი მიმლეობათა მიმართ, ანუ სახელი ზმნათა მოეკიდნენ და იქმნენ შერთულებულ, მაგალითად, იოანე ღუთის-მეტყმელ-მახარებელი“¹.

Σχήματα τρία (ნაკვეთი სამია)	ნაკვეთი სამია
ἀπλιν (მარტივი)	მარტივი
τὸνθετον (რთული)	რთული
παρατὸνθετον (ზერთული)	ზედ-პრთული

თრაკიელთან რთულ სახელებში ოთხი ჯგუფია გარჩეული. ეს ჯგუფები გამოყოფილია სრულ და უსრულ სიტყვათა კომბინაციების საფუძველზე, სადაც უსრულში შეიძლება იგულისხმებოდეს არა მხოლოდ ბრუნვანაკლული სიტყვა, არამედ ბოლომოკვეცილი ყოველი სიტყვა, მათ შორის, წინდებულებიც, ხოლო ანტონი სრულ სახელებს განასხვავებს იმის მიხედვით, „დაუბრუნველად“ არის შეერთებული სიტყვა „სხუასა ზედა-შესრულსა“ თუ „ბრუნვლად“ (მაგალითად: I კეთილ-მსახური, II კეთილის-მსახური).

5) Ἀριθμοὶ τρεῖς (რიცხვი სამია)	რიცხვ ორია
ἐνικὸς მხოლობითი	მხოლოდობითი
δυνικὸς ორობითი	მრავლობითი
πληθυντικὸς	მრავლობითი

ბერძნული ტერმინის ἀριθμός-ის შესატყვისად რიცხვი „ქართული ღრამმატიკის“ შექმნამდე არსებობდა ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში და ქართულისათვის ორობითი რიცხვის უჩვეულობაც შემჩნეული იყო. ქართულის ამ თვისებას ანტონიც აღ-

¹ ანტონ I, „ქართული ღრამმატიკა“, გვ. 128.

ნიშნავს: „მებრ ელლინთა და სხუთა რომელთაჲ ენათა, არა რამჲ არს ჩუქნისამებრ ენისა შორის მხოლობითისა და მრავლობითისა, ე.ი. რათა იყოსმცა ორობითი, რამეთუ შემდეგად ერთისა ორსაცა და მილიონსა და ფრიად უმრავლესსა მილიონისასა ვიტყვთ მრავლობითად“¹.

თრაკიელთან იმის შესახებაცაა მსჯელობა, რომ შესაძლოა, ფორმით მრავლობითი იყოს სიტყვა და შინაარსი მხოლობითისა ჰქონდეს. ბერძნულის ამ თვისებას, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეფრემიც შენიშნავს ერთ-ერთ „შეისწავეში“.

მხოლობითი ფორმით სიმრავლის გადმოცემა ქართული ენისათვისაც არის დამახასიათებელიო, — წერს ანტონი: „იქნების უკუჲ ჩუქნისამებრ ენისა, რათა აქუნდესმცა შესახედავი მრავლობითისა და მხოლობასა შინა მდგმოებდეს, მაგალითად, მთიები და სხუანი, რომელთა აქუსყე შესახედავი მრავლობითისა და არიან მხოლობითი“².

ასევეა სახელები მრავლობითის ფორმით, „გარნა მხოლობითად იცნობებიან, მაგალითად, ხორცნი, რომელსაც ჩუქულვართ სამღუთოსათჳს ხორცისა, სიტყჳსა ღუთისა“³.

6) რაც შეეხება ბრუნვებს, აქ ყველაზე მეტად ჩანს ანტონის მიერ გაწეული შრომის სირთულე. მას თითქმის ყველა ენის ბრუნვებისათვის გადაუხედავს: „ყოფასა ჩემისასა ევროპასა შინა, ფრიადი ძიებაჲ მაქუნდეს ქცევათა ჩუქულებისათა თჳთეულთა ენათა მიმართ“⁴ და, საბოლოოდ, როგორც ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში შენიშნავენ, ანტონის მიერ სწორადაა შემჩნეული და, ძირითადად, სწორად არის კვალიფიცირებული ქართული ბუნების თავისებურებანი, ასევე სწორად გამოყოფა ანტონმა ბრუნვის ნიშნები⁵.

ბევრი უფიქრია ანტონს შემახსენლობით ბრუნვაზე. პირველ რედაქციაში იგი სამი ენის გავლენით შემოულია: „ხოლო დაღათუ პირველად ჩუქნ-მიერ ქმნასა შინა ახლად ღრამმატიკისასა, არა მცნობელმან სხუთა ენათა ჩუქულემისამან მივჰხედნ რა სამისა მიმართ ენისა, ე.ი. ელინთა, ლათინთა და სომეხთასა, რომელთაცა აქუნდათ ბრუნთაჲ შემასმენლობითი, ესრეთ ზედ-წოდებულნი

¹ ანტონ I, „ქართული ღრამმატიკა“, გვ.133.

² იქვე.

³ იგულისხმება განკაცებული ღმერთის.

⁴ ანტონ I, „ქართული ღრამმატიკა“, გვ.141.

⁵ ა. ჩიქობავა, იბერულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბ, 1965, გვ.90-91; ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი..., გვ.242-243.

ელინებრ: იატყკატყკი, ლათინებრ: აყუსატყო, სომხებრ: ლაიცავან, და სხუათა ენათებრ, მრავალთა, იქმნების, ვინაჲცა, არა თუ საჲმაროდენ, არამედ საჲკროდ ვგონე მაშინ დადებად შემასმენლობითი ბრუნუაჲ¹, ზოლო ევროპაში ყოფნის დროს „ენისამებრ იტალიანისა და ღრანციასა არ ყოფა ვპოე შემასმენლობითის ბრუნუსაო¹, მაგრამ ანტონმა იგი მაინც დატოვა ბრუნვათა რიგში, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ მას სხვა ფუნქცია დააყისრა; ამ ფუნქციის შესახებ ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი II თავში, ტერმინ ადვილობითზე მსჯელობისას. რაც შეეხება ტერმინს შემასმენლობითი, ლიტერატურაში განმტკიცებულია აზრი, რომ იგი უკავშირდება ლათ. accusativus-ს.

ჩვენ უფრო სარწმუნოდ გვეჩვენება მ. მაჲავარიანის მოსაზრება, რომლის თანახმადაც ტერმინი შემასმენლობითი უკავშირდება შემასმენელს².

თუნდაც ამ ერთი ბრუნვის შესახებ ანტონის მსჯელობაში ჩანს ის, რომ მისი „ქართული ლრამმატიკის“ მიმართების დასადგენად იმ ენების გრამატიკებთან, რომელთა გამოყენებაზეც ის თავად მიუთითებს, მთელი გრამატიკული აზრის ისტორიის გათვალისწინებაა საჲკრო, ალექსანდრიული სკოლის ნააზრევიდან ევროპული გრამატიკული აზროვნების ჩათვლით. პირველ რიგში კი, ისევ ვიმეორებთ, გასათვალისწინებელია პირველწყარო.

მაშასადამე, სახელისა და მისი კატეგორიების მიხედვით ანტონის გრამატიკა ჰგავს თრაკიელის გრამატიკას, ტერმინთა მიხედვითაც ბევრი მსგავსებაა. განვაგრძოთ ჩვენი მსჯელობა და ახლა ზმნის კატეგორიათა მიხედვით შევადაროთ ერთმანეთს Τέχνη γραμματική და „ქართული ლრამმატიკა“.

7) Τέχνη γραμματική	ქართული ლრამმატიკა
Παρέπεται δὲ τῷ ῥήματι ὁκτὼ	ემდევრებიან ზმნასა რიცხუსა
(ზმნას რვა მდევარი აქვს)	ქტლშე შემოსრულნი რჳნი
	რამდენი
*Εγκλισις	კილო
Διάθεσις	გვარი
Εἶδος	სახე
	ნათესავი (გვარი)
	ნაკუთები (ნაკვეთი)
	სახე (სახე)

¹ ანტონ I, „ქართული ლრამმატიკა“, გვ.141.

² ეს მოსაზრება ჟნ მაია მაჲავარიანს გამოთქმული აქვს ჩვენს სადისერტაციო ნაშრომთან დაკავშირებულ გამოსხუარებაში (ხელნაწერი).

Σχῆμα	ნაკვეთი	რიცხვ
Ἀριθμός	რიცხვი	პირი
Πρόσωπον	პირი	ღრო
Χρόνος	ღრო	სქესი (კილო)
Σύγκρισις	უღლება	უღლება

აქაც, როგორც სახელში, მხოლოდ თანმიმდევრობაშია განსხვავება.

8) Ἐγκλισεις εἰσι πέντε სქესი (კილო) ხუთია
(კილო ხუთია)

Ὅριστική	განსაზღვრებითი	საზღურებითი(განსაზღვრებითი)
Προστακτική	ბრძანებითი	ბრძანებითი (ბრძანებითი)
Εὐκτική	ნატვრითი	საწადისი (ნატვრითი)
ὑποτακτική	ქვეწყობილებითი	“ვპოტეტიკა ანუ უკეთუობითი”
Ἀπαρέμφατος	განუსაზღვრელობითი	“განუსაზღვრელი, რომელა უჩინოა”

მაშასადამე, კილოს აღსანიშნავად ანტონი ხმარობს ტერმინს ხქეხი, რაც, შესაძლოა, ლათინურის გავლენა იყოს. გრამატიკის პირველ ვარიანტში ჩამონათვალი ასეთია: „სქესი ზმნათაგანი...ხუთნი უქუჴ არიან, ესე იგი, საზღურებითი, ბრძანებითი, საწადი, ქუჴწყობილებითი და უჩინოა“ (I, 88v)¹.

„ქუჴწყობილებითი“ ბერძნ. ὑποτακτική-ის შესატყვისია. ანტონს ეს ტერმინი II რედაქციაში უთარგმნელადაც მოჰყავს: **ვპოტეტიკა** ანუ **თუობითი**. ეს უკანასკნელი ბერძნული ტერმინის **προστακτική**-ს („ექვეის გამომხატველი“) შესატყვისი უნდა იყოს, რომელიც ბერძნულ სქოლიოებში (სტეფანესთან) კილოს ამავე სახეობის ὑποτακτική-ს მეორე სახელწოდებადაა დასახელებული². სქოლიოებში გვაქვს აგრეთვე მესამე ტერმინიც ამ მნიშვნელობისა — **ἐπιτακτική**, რომელიც ითარგმნება როგორც „კავშირებითი“. პელიოდორეს აზრით, სახელწოდებას განსაზღვრავს კავშირების გამოყენება ამ კილოსათვის³. მაგალითებს ვპოულობთ სტეფანესთან⁴. დღეს ამ კილოს სწორედ ამ ტერმინით გადმოვცემთ.

¹ ანტონ I, „ქართული ლარმმატიკა“, გვ.123-124.

² Scholia..., გვ. 245.

³ იქვე, გვ.400.

⁴ იქვე, გვ.245.

რაც შეეხება განუსაზღვრელობით კილოს, აქ საგულისხმოა ანტონის ტერმინი უჩინოა, რომელიც ასევე ბერძნული ტერმინის სემანტიკური ფარდია. თვით ანტონი ასე განმარტავს მას: „უკუთუ ზმნათაგან მოქმედებანი და ვნებანი განირჩევიან ცხადად არსებათა მიერ ურიცხვოდ და უპიროდ, სქესი იგი წოდებულ განუსაზღვრებელად ანუ უჩინოდ“¹.

ამ ტერმინზე ჩერდებიან სქოლიასტებიც: „Ἡ δὲ ἀπαρέμφατος εἴρηται, ὅτι οὐκ ἐμφαίνει ψυχικὴν δὲ δέσιν... ἀρτῶσιν οὐκ ἔσχευ, οὐδὲ ἀρισμὸν — უჩინო (განუსაზღვრელი) ჰქვია იმის გამო, რომ არ უჩვენებს პიროვნულ მიმართებას, რადგან არა აქვს პირი და რიცხვი“².

ἀπαρέμφατος (← ἀπα-ἐμφαίνω „უჩვენებ“, ἀπαρέμφασις „არ ვჩვენებ“) სიტყვასიტყვით, „უჩინოს“ ნიშნავს.

9) მსგავსების საჩვენებლად ჩამოვთვლით ზმნის დანარჩენ კატეგორიებსაც:

Διαθέσεις εἰσι τρεῖς (გვარი სამია)		ნათესავი (გვარი) სამია
Ἑνέργεια	მოქმედება	შემოქმედებითი
Πάθος	ვნება	ვნებითი
Μεσότης	საშუალო	უმეშუშობითი
Εἶδη δύο (სახე ორია)		სახე ორია
Πρωτότυπον	პირველადი	პირველსახე
Παράγωγον	ნაწარმოები	სხმითგარდასლული
Αριθμοί τρεῖς (რიცხვი სამია)		რიცხვ ორია
Ἑνικός	მხოლოდითი	მხოლოდობითი
Δυϊκός	ორობითი	მრავლობითი
Πληθυντικός	მრავლობითი	

¹ ანტონ I, „ქართული ღრმამტიკა“, გვ. 146.

² Scholia..., გვ. 245.

Σχήματα τρεῖς

ნაკჷმთი სამია

(ნაკვეთი სამია)

Ἀπλοῦν	მარტივი	მარტივი
Σύνθετον	რთული	რთული
Παρασύνθετον	ზერთული	ზედღადებული

ბერძნული ტერმინი παρα-σύνθετον ნაწარმოებია ზმნიდან σν-τίθεμι, რაც ნიშნავს „ერთმანეთზე ვღებ“, „ზედ-ვღებ“, „ვალაგებ“. როგორც ვხედავთ, ანტონის ტერმინი ჰგავს ბერძნულს.

Πρόσωπα τρία

პირი სამია

(პირი სამია)

Πρῶτον	პირველი	პირველი
Δεύτερον	მეორე	მეორე
Τρίτον	მესამე	მესამე

Χρόνοι τρεῖς

დრო სამია

(დრო სამია)

Ἐνεστώς	ახლანდელი	აწმყო (ახლანდელი)
Παρεληλυθώς	წარსული	ნამყო (წარსული)
Μέλλων	მომავალი	მყოზადი (მომავალი)
Τούτων ὁ παρεληλυθώς ἔχει διαφοράς τέσσαρα (ამათგან წარსულს ოთხი სახესხვაობა აქვს):		ხოლო ქმეშე იწჷთალე-ბის ვითარმედ დროჲ ნამყოჲ ოთხთა მიმართ სხჷა-ობათა განსხჷავებით

Παρατατικόν	ნამყო უსრული	უსრულომსა
Παρακείμενον	ნამყო სრული	სრულისად
ὑπερσυντέλικον	ნამყო წინარე-წარსული	უსრულებსისად
Ἀόριστον	ნამყო განუსა-ზღვრელი	უუსრულებსისად

საინტერესოა ტერმინი **უუსრულებსი**, რომელიც ბერძნულის ὑπερ-συντέλικόν-ის მსგავსად აღმატებითი ფორმითაა ნაწარმოები: „ზე-სრული“, „აღმატებით-სრული“.

10) რაც შეეხება მერვე კატეგორიას, **უღლებას**: ქართული ტერმინი **უღლება** ისევე, როგორც ლათინური coniugatio, რუსუ-

ლი სპряжение, ბერძნული სჯსუცა-ს კალკია.

ანტონი რვა მაუღლებელ ნიშანს გამოყოფს: 1. ა (ვეს-ა-ვ), 2. ე (შევიყუარ-ე-ბ), 3. მ (ვკჷშ-მ-თ), 4. ი (ვკსტრფ-ი), 5. ო (ვაძკ-ო-ბ), 6. უ (პსციქ-უ), 7. ჯ (ვკსძრც-ჯ), 8. ზ (მკსურ-ზ-ს). მათ მაუღლებელი ნიშნები ეწოდებათ, რადგან „ძალითა ამათითა ზმნანი აუღლენ მიდმოქცევაღ“² და ვინაიდან ეს მაუღლებელი ნიშნები მუდამ თან ახლავს ზმნებს ფორმაცვალებისას („მიმოხრათა შინა“), ამიტომ დაარქვეს უღლებათ, — განმარტავს ანტონი („უცჷალებელად რა ჰგიან ნიშანნი იგი ზმნათა მიმოხრათა შინა პირთა მიმართ, ამისთჳს შეუღლულუებაჲ უწოდებიესთ პირველთა ჩჷშნთა ღრამმატიკოსთა“)³.

ამჯერად, ჩვენ აქ წარმოდგენილი შეპირისპირებითი მასალით
შემოვიფარგლებით. იგი, ჩვენი აზრით, სრულიად ნათლად, უდავოს

² ანტონ I, „ქართული ღრამბატიკა“, გვ.169.

³ Scholia..., 23.169.

4 0.133. 406.

6 0339, 23.406.

ხდის იმ ფაქტს, რომ ანტონ პირველი ზედმიწევნით კარგად იცნობდა იმდროინდელ ევროპულ გრამატიკულ აზროვნებასაც და ალექსანდრიულ გრამატიკულ სისტემასაც, და, მით უფრო, მის მოღვაწეობამდე არსებულ ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურას, თუმცა ეს უკანასკნელი ზოგიერთი ქართველი მკვლევარისათვის საკმაოდ საკითხია: ალ. ცაგარელს მიაჩნია, რომ ანტონის გრამატიკაში იმის შესახებ, იცნობდა თუ არა იგი ძველ ქართველ მწიგნობართა გრამატიკულ შეხედულებებს, ურთიერთგამომრიცხავი ფრაზებია: ანტონი, ერთი მხრივ, იმოწმებს ძველ გრამატიკოსებს და, მეორე მხრივ, უარყოფს XVII საუკუნემდე გრამატიკის არსებობას¹. ამ წინააღმდეგობას ალ. ცაგარელი ასე ხსნის: „წინამორბედთა გრამატიკული დამსახურების უარყოფა თუ დამცირება, უეჭველია, ანტონს გამოუვიდა „გრამატიკულ ხელოვნებაზე“ თავისი შეხედულების გაზვიადებით და ტერმინების „გრამატიკა“ და „გრამატიკოსი“ დაბნეული გაგებით. ერთი დაბეჭდვით შეიძლება ითქვას, რომ ანტონს ჰყავდა წინამორბედნი, რასაც თვითონვე აღიარებს და რაც, სხვათა შორის, ჩანს იქიდანაც, რომ იგი არაერთხელ იმეორებს „ახლად შედგენილ ჩემ მიერ ახალი ღრამატიკა“, მაგრამ, რომლებიც, ალბათ, ვერ შეედრებოდნენ მის შრომებსო“².

ალ. ცაგარელის ამ მოსაზრებას იმოწმებს თავის წიგნში „ქართული გრამატიკული აზრის ისტორიიდან“ ალ. ფოცხიშვილი და იქვე ანტონის მეორე გრამატიკიდან ადგილების მოხმობით წერს: „ვფიქრობ, სრულიად ზედმეტია ლაპარაკი რაიმე წინააღმდეგობაზე ანტონთან. იგი აშკარად ამბობს, რომ მთარგმნელი მამების შემდეგ გრამატიკა ნამდვილად არ შექმნილა; ხოლო ის ფურცლები, რომლებიც აქა-იქ შეუკრებიან და ერთიმეორისათვის გადაუციათ, არ არის ნამდვილი (სრული) გრამატიკაო. ამიტომაც მეუბნებოდნენ მე „რასაჲმარებასა ღრამატიკისასა“, მაგრამ ამ წიგნების შემდეგ ვეღარ იტყვიან ამას“³.

უეჭველია, რომ ანტონი სხვა გრამატიკებთან ერთად იყენებდა ძველ ქართულ თარგმანებში გაფანტულ ბერძნულ გრამატიკულ დებულებებს, რომელთა თარგმანი უფრო ზუსტია, ვიდრე მოგვიანო ხანისა. მაგალითისათვის დავიმოწმებთ ერთ ადგილს ანტონის გრამატიკიდან: „ასოჲ ითარგმანების კავშირად ...“ — ეს მხითარ სებას-

¹ А. Цагарели, О грамматической литературе грузинского языка, гл. 12.

² იქვე.

³ ა. ფოცხიშვილი, ქართული გრამატიკული აზრის ისტორიიდან, თბ., 1979წ. გვ. 50-51.

ტიელის განმარტებააო, — წერს ანტონი. ამის შესახებ ე. ბაბუნაშვილი აღნიშნავს: „ეს ადგილი ანტონს მხითარის წაბაძვით აქვს გადმოღებული. სომხურში $\text{իսա}\text{ք}\text{ա}\text{ն}\text{ս}\text{ո}\text{ս}$ “, $\text{իսա}\text{ն}$ = „ელემენტს“. მხითარს, როგორც ჩანს, უსარგებლია ამ ორი სიტყვის გარეგნული მსგავსებით, რომ შემდეგ გაეშარათა მსჯელობა, რომელიც ანტონმაც გადმოიღო: „ხოლო კეთილად უკუჲ ითქვა ასოდ, ანუ კავშირად, რამეთუ კავშირნი არიან დასაბამნი სხეულთანი, ესთავე ესენიცა არიან დასაბამნი ჳათანი“¹.

ეს არ არის მხითარ სებასტიელის ნაზრევი, ამას ანტონიც ამბობს: მას ჯერ მოჰყავს მხითარის განმარტება და მერე განაგრძობს: „განსაზღურება ესე არა წინააღუდგების განსაზღურებასა ჩუენსაო“ და იქვე განმარტავს: „ასოჲ უკუჲ იწოდა ძჳელთაგან ღრამმატიკოსთა, ვითარმედ რეცა წებითი², რადჲე, ვითარ ასონი, რომელნიცა სტჳხიონი, ესე იგი: ცეცხლი, პერი, წყალი, ქჳშჳყანა არიან დასაბამნი და მაწარმოენი სხეულთანი, ეგ სახედ არიან დასაბამნი და მაწარმოენი ჳათანი“³.

სხვა ენათა გრამატიკებში კარგად გარკვეული ანტონი, ბუნებრივია, პირველ რიგში, იოანე პეტრიწს დაეყრდნობოდა, რომელსაც თვითონვე უწოდებს გრამატიკოსს. ეს მსჯელობა ძალიან ჰგავს პროკლეს კომენტარებში დადასტურებულ იოანე პეტრიწისეულ მსჯელობას: „ასონი სახელედებიან ცეცხლს, აირსა, წყალსა და ქუეყანასა, რამეთუ ვითარცა ასოთა დასხმითა აღმოიკითხვის სიტყვა და სიტყვათაგან წიგნი, ეგრეთვე ამ ოთხთა ასოთაგან შეიმზადების სხეული და სხეულისაგან კაცი“⁴.

მაშასადამე, პეტრიწი მსგავსად $\text{στοιχειν}-ისა$, ასოს ხმარობს ორივე მნიშვნელობით: ასო-ბგერა და სტიქიონი.

სტომახედიონის განმარტება მელამპოდესთან ასეთია: „ $\epsilon\pi\iota\sigma\iota\delta' \alpha\nu\tau\varsigma \alpha\upsilon\tau\alpha \sigma\tau\omicron\iota\chi\epsilon\iota\alpha \epsilon\lambda\pi\eta\sigma\mu\alpha\iota \kappa\alpha\iota \kappa\alpha\tau\alpha \mu\iota\mu\eta\sigma\upsilon \tau\omega\nu \tau\epsilon\sigma\sigma\epsilon\rho\alpha\nu \sigma\tau\omicron\iota\chi\epsilon\iota\omega\nu$ — ამბობენ, რომ მათ [ასოებს] სტომახედიონებიც ეწოდებათ ოთხი სტიქიონის მიმსგავსებით, რადგანაც როგორც ამ ოთხი სტიქიონისაგან იქმნება ამ კოსმოსში [ანუ სამყაროში] ყველაფერი

¹ ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი..., გვ.28-29.

² რაფიელ ერისთავის მიერ გამოცემულ „ქართულ ღრამმატიკაში“ წერია ნებითი და არა წებითი. ეს შეცდომაა, რადგან, ცხადია, აქ ლაპარაკია კავშირზე, რომელიც, როგორც ანტონი განმარტავს სხვა ადგილას, „მოჰყიდებს წებით სიტუაჲთა“, ე. ი. აწებებს, ანუ აკავშირებს სიტყვებს, იხ. ანტონ I, „ქართული ღრამმატიკა“, გვ.209.

³ იქვე, გვ. 116.

⁴ იოანე პეტრიწი, შრომები, ტ. II, გვ.24-27.

— σύγκειται πάντα καὶ ἐν ὑποστάσει ἔστι τὰ ἐν τῇ κόσμῳ — ისე 24 სტოამეონისაგან [ანუ ელემენტისაგან, ანუ კავშირისაგან] იქმნება წინადადებები და მეტყველებათ¹.

პეტრიწის, მხითარისა და ანტონის შრომებში დადასტურებული მსჯელობა იმის შესახებ, თუ რატომ ეწოდა ასოს ელემენტი (კავშირი), როგორც ვხედავთ, ზუსტად ემთხვევა მელამპოდეს მსჯელობას, რომელიც, თავის მხრივ, ბერძნული ფილოსოფიიდან მომდინარეობს.

ანტონს, როგორც ვნახეთ, თავის გრამატიკაში მოჰყავს ერთი აზრის ორი ვარიანტი, ერთი, როგორც თვითონ ამბობს, მხითარისეულია, მეორე კი, რომელსაც „ჩვენს განსაზღვრებას“ უწოდებს, ძველი ქართულიდან უნდა მომდინარეობდეს. ცხადია, რომ მეორე ვარიანტი უფრო ახლოს დგას ბერძნულ წყაროსთან, ვიდრე მხითარისეული განმარტება.

ჩვენი დაკვირვებით, ანტონის „ქართული ღრამმატიკა“ არის პირველი ქართული გრამატიკა, რომელშიც სრულადაა გათვალისწინებული ბერძნული გრამატიკული სისტემა და, რომელშიც გრამატიკულ კატეგორიათა კვალიფიციერებისას ამოსავალია ძველი ქართული ენობრივი მასალა. კვლევა-ძიებამ უჩვენა მისი უშუალო მიმართება ბერძნულ ტრადიციულ გრამატიკულ თეორიებთან და დებულებებთან, რაც ვლინდება სახელის, ზმნის და, საზოგადოდ, მეტყველების ნაწილების კატეგორიათა რაოდენობის შერჩევის ხასიათში, ტერმინთშემოქმედებაში, ზმნათა უღვლილებად დაყოფის კრიტერიუმებში და ა. შ. იგი უდავო მსგავსება — მიმართებას ავლენს დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკასთან და, ამდენად, ანტონ პირველის გრამატიკული ნამოღვაწარის სრულყოფილი შესწავლა-შეფასება შეუძლებელია ბერძნული წყაროების გაუთვალისწინებლად, ისევე როგორც, საზოგადოდ, იმ პირველწყაროების შეუსწავლელად შეუძლებელია ქართული გრამატიკული აზროვნების, გრამატიკული ტერმინოლოგიის ისტორიის გზებისა და მიმართულებების განსაზღვრა.

1897 წელს ქუთაისში გამოუციათ წიგნი „ქართული გრამატიკის ტერმინოლოგია“, რომლის ავტორია სიმონ ხუნდაძე. წიგნში, ძირითადად, თავმოყრილია, როგორც ჩანს, XIX საუკუნის ქართულ

¹ Scholia..., გვ.36.

გრამატიკულ ლიტერატურაში გამოყენებული და დამკვიდრებული ტერმინები. სამწუხაროდ, წყაროები მითითებული არ არის. ეს წიგნი იმავე წელს ასე შეუფასებია დავით კარიჭაშვილს: „თუმცა ძლიერ სასიამოვნოა ამ წიგნის გამოცემა და მადლობის ღირსნიც არიან მის გამომცემლნი, მაგრამ მე მაინც ვიტყვი, რომ მისი გამოცემა ადრეულია. დღეს რომ ქართული გრამატიკა გამოკვლეული იყვის ისე, როგორც სასურველია, დიახ რომ ტერმინების ერთგვარობა კარგი რამ იქნებოდა. მაგრამ რაკი ის ჯერ კიდევ ხელუხლებელია, ტერმინების გამოცემაც წინამასწარებაა“¹.

დღესაც, ფაქტიურად, ისეთივე მდგომარეობაა: არაა სრულად და ყოველმხრივ შესწავლილი, ისტორიულ ასპექტში, ქართველ მთარგმნელთა გრამატიკული ხასიათის შენიშვნებსა თუ დღეს ჩვენს ხელთ არსებულ ქართულ გრამატიკებში გამოყენებული ტერმინოლოგია. ბერძნული წყაროების ცოდნის გარეშე კი ხშირად, როგორც ვნახეთ, შეუძლებელია ამა თუ იმ ქართული ტერმინის ახსნა. თუმცა სხვა ენათა გრამატიკული ტრადიციების გაუთვალისწინებლობაც არ იქნებოდა გამართლებული. მით უფრო ისეთი ენებისა, რომლებთანაც საქართველოს განუწყვეტელი ურთიერთობა ჰქონდა.

ამ მნიშვნელოვანი და საშური საქმის ხელშესაწყობად დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნების“ სრული ტექსტის თარგმანი მივიჩნიეთ პირველ და აუცილებელ პირობად. თარგმანი ქართულ ენაზე პირველად ხორციელდება. „გრამატიკის ხელოვნების“ თითოეული სიტყვა, მისი ხმარების არეალი და მნიშვნელობები შემოწმებულია აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ბიზანტინოლოგიის განყოფილებაში დაცული ბერძნულ-ქართული დოკუმენტირებული ლექსიკონის მასალების მიხედვით. თარგმანს ერთვის ჩვენეული კომენტარები, რომელშიც, რამდენადაც შევძელით, ფართოდ გამოვიყენეთ დიონისიოს თრაკიელის თხზულების ბერძნული სქოლიოები.

¹ დეკანოზიძე [დ. კარიჭაშვილი], ქართული გრამატიკის ტერმინოლოგია, „თეატრი“, №12, 1887.

დიონისიოს თრაკიელი

გრამატიკის სელოვნება

(ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანით,
კომენტარები, ტერმინთა ლექსიკონი, საძიებლები)

§1

Περὶ γραμματικῆς

Γραμματική ἐστιν ἐμπειρία τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγομένων

Μέρη δὲ αὐτῆς ἐστιν ἕξι· πρῶτον ἀνάγνωσις ἐντριβῆς κατὰ προσῳδίαν, δεύτερον, ἐξήγησις κατὰ τοὺς ἐνυπάρχοντας ποιητικοὺς τρόπους, τρίτον γλωσσῶν τε καὶ ἱστοριῶν πρόχειρος ἀπόδοσις, τέταρτον ἐτυμολογίας εὔρεσις, πέμπτον ἀναλογίας ἐκλογισμός, ἕκτον κρίσις ποιημάτων, ὃ δὲ κάλλιστόν ἐστι πάντων τῶν ἐν τῇ τέχνῃ.

§2

Περὶ ἀναγνώσεως

Ἀνάγνωσίς ἐστι ποιημάτων ἢ συγγραμμάτων ἀδιαπτωτος προφορά.

Ἀναγνωστέον δὲ καθ' ὑπόκρισιν, κατὰ προσῳδίαν, κατὰ διαστολήν. ἐκ μὲν γὰρ τῆς ὑποκρίσεως τὴν ἀρετὴν, ἐκ δὲ τῆς προσῳδίας τὴν τέχνην, ἐκ δὲ τῆς διαστολῆς τὸν περιεχόμενον νοῦν ὀρώμεν· ἵνα τὴν μὲν τραγῳδίαν ἡρωϊκῶς ἀν-

§1

გრამატიკის შესახებ

გრამატიკა არის გამოცდილებითი ცოდნა (ემპირია) პოეტებისა და პროზაიკოსების ჩვეულებრივ გამონათქვამთა შესახებ¹.

იგი შედგება ექვსი ნაწილისაგან²: პირველი — კითხვა პროსოდიის წესების მიხედვით³, მეორე — განმარტება მასში არსებული პოეტური სახეების (ტრაპეზების) მიხედვით⁴, მესამე — ენათა და ისტორიათა გასაგები გადმოცემა⁵, მეოთხე — ეტიმოლოგიის ძიება⁶, მეხუთე — შესატყვისობათა ჩამოთვლა⁷, მეექვსე — პოეტურ ქმნილებათა განხილვა⁸, რაც ყველაზე მშვენიერია ამ ხელოვნებაში⁹.

§2

კითხვის შესახებ

კითხვა არის პოეტური ან პროზაული ქმნილებების უმეცდომოდ წარმოთქმა.

წაკითხულ უნდა იქნას გამოთქმით¹, პროსოდიისა და განყოფის ნიშანთა მიხედვით², ვინაიდან გამოთქმით წარმოვაჩენთ ღირსებას, პროსოდიით — დახელოვნებას, ზოლო განყოფის ნიშნებით — მასში მოცემულ აზრს. ამიტომ ტრაგედია უნდა

αγιῶμεν, τὴν δὲ κωμῳδίαν βιωτικῶς, τὰ δὲ ἐλεγεία λιγυρῶς, τὸ δὲ ἔπος εὐτόνως, τὴν δὲ λυρικὴν ποίησιν ἔμμελως, τοὺς δὲ οἴκτους ὑφειμένως καὶ γοερῶς. τὰ γὰρ μὴ παρὰ τὴν τοῦτων γινόμενα παρατήρησιν καὶ τὰς τῶν ποιητῶν ἀρετὰς καταρριπτεῖ καὶ τὰς ἕξεις τῶν ἀναγινωσκόντων καταγελάστους παρίστησιν.

§3

Περὶ τόνου

Τόνος ἐστὶν ἀπήχησις φωνῆς ἑναρμονίου, ἡ κατὰ ἀνάτασιν ἐν τῇ ὀξείᾳ, ἡ κατὰ ὀμαλισμὸν ἐν τῇ βαρείᾳ, ἡ κατὰ περίκλασιν ἐν τῇ περισπασμένῃ.

§4

Περὶ σπγμῆς

Σπγμαὶ εἰσι τρεῖς· τελεία, μέση, ὑποσπγμή. καὶ ἡ μὲν τελεία σπγμὴ ἐστὶ διανοίας ἀπρητισμένης σημεῖον, μέση δὲ σημεῖον πνεύματος ἔνεκεν παραλαμβαίνόμενον, ὑποσπγμὴ δὲ διανοίας μηδέπω ἀπρητισμένης ἀλλ' ἔτι ἐνδεούσης σημεῖον.

Τίτι διαφέρει σπγμὴ ὑποσπγμῆς; Χρόνω· ἐν μὲν γὰρ τῇ σπγμῇ πολὺν τὸ διάστημα, ἐν δὲ τῇ ὑποσπγμῇ παντελῶς ὀλίγον.

წავიკითხოთ ამალლებულად, კომედია — ცხოვრებისეულად, ელეგია — ხმამაღლა, ეპოსი — კეთილზმევანებით, ლირიკული პოემა — მოკრძალებით, საგოდებელი — შშვიდად და მწუხარედ. ყოველივე ამის უზულებელყოფა ამცირებს შემოქმედთა ღირსებებს და სასაცილოს ხდის წამკითხველთა მდგომარეობას.

§3

ტონის შესახებ

ტონი არის ჰარმონიული ხმის ჟღერადობა² ამალლებით მკვეთრ მახვილში, ზომიერებით — ბლაგვ მახვილში, ცვალებადობით — შემოსილ მახვილში.

§4

წერტილის შესახებ

წერტილი არის სამი: ბოლო, შუა და ქვემოწერტილი. ბოლო წერტილი ნიშანია აზრის დასრულებისა, შუა წერტილი სუნთქვის გამო გამოიყენება, ქვემოწერტილი კი ნიშანია ჯერ კიდევ დაუსრულებელი აზრისა, რომელიც უნდა დასრულდეს.

რითი განსხვავდება წერტილი ქვემოწერტილისაგან? დროით. წერტილთან დროის ხანგრძლივობა მეტია, ქვემოწერტილთან — საკმაოდ ნაკლები².

Ῥαψωδία ἐστὶ μέρος ποιήματος ἐμπεριειληφός τινα ὑπόθεσιν. εἴρηται δὲ ῥαψωδία οἶονεὶ ῥαβδωδία τις οὔσα, ἀπὸ τοῦ δαφνίνη ῥάβδω περιερχομένους ᾄδειν τὰ Ὀμήρου ποιήματα.

Γράμματα ἐστὶν εἰκοσιτέσσαρα ἀπὸ τοῦ ᾱ μέχρι τοῦ ω̄. γράμματα δὲ λέγεται διὰ τὸ γραμμαῖς καὶ ξυσμαῖς τυποῦσθαι· γράψαι γὰρ τὸ ξῦσαι παρὰ τοῖς παλαιοῖς, ὥς καὶ παρ' Ὀμήρῳ „Νῦν δέ μ' ἐπιγράψας ταρσὸν ποδὸς εὐχεται αὐτῶς“ [Λ 388]. Τὰ δὲ αὐτὰ καὶ στοιχεῖα καλεῖται διὰ τὸ ἔχειν στοῖχόν τινα καὶ τάξιν. —

Τούτων φωνήεντα μὲν ἐστὶν ἑπτά· ᾱ ε̄ η̄ ῑ ο̄ ῡ ω̄. φωνήεντα δὲ λέγεται, ὅτι φωνὴν ἀφ' ἑαυτῶν ἀποτελεῖ.

Τῶν δὲ φωνηέντων μακρὰ μὲν ἐστὶ δύο, ἡ καὶ ω̄, βραχέα δύο, ε̄ καὶ ο̄, δίχρονα τρία, ᾱ ἰ̄ ῥ̄. δίχρονα δὲ λέγεται, ἐπεὶ ἐκτείνεται καὶ συστέλλεται.

Προτακτικὰ φωνήεντα πέντε· ᾱ ε̄ η̄ ο̄ ω̄. προτακτικὰ δὲ λέγεται, ὅτι προτασσόμενα τοῦ τ̄ καὶ ῥ̄ συλλαβὴν ἀποτελεῖ, οἷον αἰ̄ αῦ̄. ὑποτακτικὰ

რაფსოდია არის პოეტურ ქმნილებათა ნაწილი, რომელიც გარკვეულ შინაარსს შეიცავს. ამბობენ, რომ რაფსოდია წარმოდგარია სიტყვისაგან რაბდოდია (რაბდანია). დაფნის რტოთი ხელში მღეროდნენ ჰომეროსის პოემებს.¹

ასო ოცდათხუთია ალფადან ომეგამდე. ასოებად იწოდებიან იმიტომ, რომ მოხაზულობითა და ამოკაწვრით გამოისახებიან. γράψαι ხომ ამოკაწვრას ნიშნავს ძველებთან, მაგალითად, „შენ მხოლოდ ტერფი გამიკაწრე, ამდენს იკვებნი?“ [Λ 388]. ისინი ელემენტებადაც იწოდებიან, რადგან მათ აქვთ რიგი და წყობა².

ამათგან ხმოვანი შეიღია: α, ε, η, ι, ο, υ, ω. ხმოვნებად იწოდებიან იმიტომ, რომ თავისთავად წარმოქმნიან ხმას.

ხმოვნათგან ორი გრძელია: η და ω. მოკლე ორია: ε და ο. დიქრონი სამია: α, ι, ο. დიქრონი ეწოდება იმიტომ, რომ გრძელდება და მოკლდება.

წინამდებარე ხუთია: α, ε, η, ο, ω. წინამდებარე ეწოდება იმიტომ, რომ ι-სა და υ-ს წინ მდგომნი მარჯვალს ქმნიან, მა-

δύο· τ καὶ υ. καὶ τὸ υ δὲ
ἐνίοτε προτακτικόν ἐστί τοῦ τ,
ὡς ἐν τῷ μυῖα καὶ ἄρπουα.

Δίφθογγοι δὲ εἰσιν ἕξ·
αι αυ ει ευ οι ου.

Σύμφωνα δὲ τὰ λοιπὰ
ἐπτακαίδεκα· β γ δ ζ θ κ λ μ
ν ξ π ρ σ τ φ χ ψ. σύμφωνα
δὲ λέγονται, ὅτι αὐτὰ μὲν
καθ' ἑαυτὰ φωνὴν οἶκ ἔχει,
συντασσόμενα δὲ μετὰ τῶν
φωνηέντων φωνὴν ἀποτελεῖ.

Τούτων ἡμίφωνα μὲν
ἐσὶν ὀκτώ· ζ ξ ψ λ μ ν ρ σ.
ἡμίφωνα δὲ λέγεται, ὅτι παρ'
ὅσον ἦττον τῶν φωνηέντων
εὐφωνα καθέστηκεν ἐν τε τοῖς
μυγμοῖς καὶ σιγμοῖς. Ἄφωνα
δὲ ἐσὶν ἑνέα· β γ δ κ π τ θ
φ χ. ἄφωνα δὲ λέγεται, ὅτι
μᾶλλον τῶν ἄλλων ἐστὶν
κακόφωνα, ὥσπερ ἄφωνον
λέγομεν τὸν τραγῳδὸν τὸν
κακόφωνον.

Τούτων ψιλὰ μὲν ἐστί
τρία, κ π τ, δασέα τρία θ φ χ,
μέσα δὲ τούτων τρία, β γ δ.
μέσα δὲ εἰρηται, ὅτι τῶν μὲν
ψιλῶν ἐστί δασύτερα, τῶν δὲ
δασέων ψιλότερα. καὶ ἐστί τὸ
μὲν β μέσον τοῦ π καὶ φ, τὸ
δὲ γ μέσον τοῦ κ καὶ χ, τὸ δὲ
δ μέσον τοῦ θ καὶ τ.
'Αντιστοιχεῖ δὲ τὰ δασέα τοῖς
ψιλοῖς, τῷ μὲν π τὸ φ, οὕτως·
„Ἀλλὰ μοι εἶφ' ὅπη ἔσχες
'ἰὼν εὐεργέα νῆα“ [L279], τῷ
δὲ κ τὸ χ· „Αὐτίχ' ὁ μὲν
χλαῖνάν τε χιτῶνά τε ἔνυστ'

γαλιθαρ, αι, αυ. უკანმდებარე
ორია: ი და უ. ზოგჯერ უ ი-ს წინ
დაისმის, როგორც მია, ἄρπουα.

ლიფთონგი ექვსია: αι, αυ, ει,
ευ, οι, ου.

ხოლო დანარჩენი ჩვიდმეტი
თანხმოვანია: β γ δ ζ θ κ λ μ ν ξ
π ρ σ τ φ χ ψ. თანხმოვნებად
იწოდებიან იმიტომ, რომ მათ
თავისთავად ხმა არა აქვთ, ხმო-
ვანთან შეწყობილნი კი ქმნიან
ხმას.

ამთგან ნახევარხმოვანი
რვაა: ζ ξ ψ λ μ ν ρ σ. ნახევარ-
ხმოვანნი ეწოდებათ, რადგან
ზმუილითა და სისინით წარმო-
თქმულთ ხმოვნებთან შედარე-
ბით ნაკლები კეთილხმოვანება
აქვთ. ცხრა უხმო თანხმოვანია:
β γ δ κ π τ θ φ χ. უხმო ეწოდებათ
იმიტომ, რომ სხვებზე უფრო ცუ-
დი ხმოვანება აქვთ. ისევე, რო-
გორც უხმოს ვუწოდებთ ცუდი
ხმის მქონე ტრაგიკოს მსახიობს.

ამთგან მკვეთრი (უფშინ-
ვო)* სამია: κ π τ. ფშინივიერი*
სამია: θ φ χ. შუალედურიც სა-
მია: β γ δ. შუალედური ეწოდე-
ბა იმიტომ, რომ მკვეთრზე უფ-
რო ფშინივიერები არიან და
ფშინივიერზე უფრო მკვეთრები.
მაგალითად, β შუალედურია პი-
სა და ფ-სი, ასევე γ შუალედუ-
რია კ-სა და χ-სი და δ — მ-სა
და ტ-სი. ფშინივიერები უპირის-
პირდებიან მკვეთრს: π-ს — φ,
მაგალითად, „Ἀλλὰ μοι εἶφ' ὅπη
ἔσχες ἰὼν εὐεργέα νῆα“ [L279].
κ-ს უპირისპირდება χ: „Αὐτίχ'

Ὀδυσσεύς“ [ε229], τὸ δὲ θ τῷ
τ. „Ως ἔφαθ'· οἱ δ' ἄρα πάντες
ἀκὴν ἐγένοντο σιωπῇ“ [Γ95].

Ἐπὶ δὲ τῶν συμφώνων
διπλᾶ μὲν ἐστὶ τρία· ζ ξ ψ.
διπλᾶ δὲ εἴρηται, ὅτι ἐν
ἑκαστον αὐτῶν ἐκ δύο συμφώ-
νων σύγ-κεται, τὸ μὲν ζ ἐκ
τοῦ σ καὶ δ, τὸ δὲ ξ ἐκ τοῦ κ
καὶ σ, τὸ δὲ ψ ἐκ τοῦ π καὶ σ.

Ἀμετάβολα τέσσαρα· λ μ
ν ρ. ἀμετάβολα δὲ λέγεται,
ὅτι οὐ μεταβάλλει ἐν τοῖς μέλ-
λουσι τῶν ῥημάτων οὐδὲ ἐν
ταῖς κλίσεσι τῶν ὀνομάτων. τὰ
δὲ αὐτὰ καὶ ὑγρά καλεῖται. —

Τελικὰ ἀρσενικῶν ὀνομά-
των ἀνεπεκτάτων κατ' εὐθείαν
καὶ ἐνικὴν πτῶσιν στοιχεῖά
ἐστὶ πέντε· ν ξ ρ σ ψ, οἶον
Δίῳν Φοῖνιξ Νέστωρ Πάρις
Πέλοψ. θηλυκῶν δὲ ὀκτώ· α ἥ
ω ν ξ ρ σ ψ, οἶον Μοῦσα
Ἑλένη Κλειώ χελιδὼν ἔλιξ
μήτηρ Θέτις λαῖλαψ. οὐδε-
τέρων δὲ ἕξ· α τ ν ρ σ υ, οἶον
ἄρμα μέλι δένδρον ὕδωρ δέπας
δόρυ. τινὲς δὲ προστιθέασιν καὶ
τὸ ο, οἶον ἄλλο. Δυϊκῶν δὲ
τρία α ε ω, οἶον Ἀτρεΐδα
Ἑκτορε φίλω. Πληθυντικῶν δὲ
τέσσαρα· τ σ α ἥ, οἶον φίλοι
Ἑκτορες βιβλία βέλη.

ὁ μὲν χλαῖνάν τε χιτῶνά τε
ἔνυστ' Ὀδυσσεύς“ [ε229]. θ-ს
უპირისპირდება τ: „Ως ἔφαθ'
οἱ δ' ἄρα πάντες ἀκὴν ἐγένοντο
σιωπῇ“ [Γ95]⁴

თანხმეოვანთაგან ორმაგი სა-
მია: ჯ ზ ფ. ორმაგი ეწოდება იმი-
ტომ, რომ თითოეული მათგანი
ორი თანხმეონისაგან შედგება: ჯ
— ს-სა და დ-საგან. ზ — კ-სა და
ს-საგან, ხოლო ფ — პ-სა და
ს-საგან.

უცვლელი ოთხია: λ, μ, ν, ρ.
უცვლელი ეწოდება იმიტომ,
რომ არ იცვლება არც ზმნის
მომავალ დროში და არც სა-
ხელთა ფორმაცვალების დროს⁷.
მათ ნარნარაც ეწოდებათ.

განუვრცობელი მამრობითი
სქესის სახელთა ბოლო ასო მხო-
ლოდობითის ადვილობით ბრუნვაში
არის ხუთი: ν, ზ, ρ, σ, ψ. მაგა-
ლითად, Δίῳν, Φοῖνιξ, Νέστωρ,
Πάρις, Πέλοψ. მდედრობითი
სქესისა — ოთხი: α, η, ω, ν, ზ, ρ,
σ, ψ. მაგალითად, Μοῦσα, Ἑλέ-
νη, Κλειώ, χελιδὼν, ἔλιξ, μήτηρ,
Θέτις, λαῖλαψ. საშუალო სქესი-
სათვის ექვსი დაბოლოებაა: α, ι,
ν, ρ, σ, υ, მაგალითად, ἄρμα,
μέλι, δένδρον, ὕδωρ, δέπας, δόρυ.
ზოგიერთები უმატებენ კიდევ ὀ-
ს, მაგალითად, ἄλλο. ორობითში
სამეგარი დაბოლოებაა: α, ε, ω.
მაგალითად, Ἀτρεΐδα, Ἑκτορε,
φίλω. მრავლობითში კი ოთხი: ι,
σ, α, η, მაგალითად, φίλοι,
Ἑκτορες, βιβλία, βέλη.

Συλλαβὴ ἐστὶ κυρίως σύλληψις συμφώνων μετὰ φωνήεντος ἢ φωνήεντων, οἷον $\bar{\kappa}\alpha\bar{\rho}$ βούς. καταχρηστικῶς δὲ καὶ ἡ ἐξ ἑνὸς φωνήεντος, οἷον α ἦ.

Μακρὰ συλλαβὴ γίνεται κατὰ τρόπους ὅκτω, φύσει μὲν τρεῖς, θέσει δὲ πέντε.

καὶ φύσει μὲν

<1> ἡτοι ὅτ' ἂν διὰ τῶν μακρῶν στοιχείων ἐκφέρηται, οἷον ἦρας.

<2> ἡ ὅτ' ἂν ἔχη ἓν τι τῶν διχρόνων κατ' ἑκτασιν παραλαμβανόμενον, οἷον Ἀρης.

<3> ἡ ὅτ' ἂν ἔχη μίαν τῶν διφθόγγων, οἷον Αἶας.

θέσει δὲ

<1> ἡτοι ὅτ' ἂν εἰς δύο σύμφωνα λήγῃ οἷον ἄλς.

<2> ἡ ὅτ' ἂν βραχεῖ ἢ βραχυνομένῳ φωνήεντι ἐπιφέρηται δύο σύμφωνα, οἷον ἀγρός.

<3> ἡ ὅτ' ἂν εἰς ἀπλοῦν σύμφωνον λήγῃ καὶ τὴν ἐξῆς ἔχη ἀπὸ συμφώνου ἀρχομένην, οἷον ἔργον.

<4> ἡ ὅτ' ἂν διπλοῦν σύμφωνον ἐπιφέρηται, οἷον ἔξω.

მარცვალი, კერძოდ, არის თანხმოვნის შერწყმა ხმოვანთან ან ხმოვნებთან, მაგალითად, კარ, ზოგადად, იგი ერთი ხმოვნისაგანაც შედგება, მაგალითად, ა, ე.

გრძელი მარცვალი რვა სახისაა: ბუნებით — სამი, მდებარეობით — ხუთი.

ბუნებით:

<1> თუ ისინი გრძელი ელემენტებისაგან შედგებიან, მაგალითად, ἦρας.

<2> ან თუ მათ აქვთ ერთ-ერთი დიქრონი, როგორც გრძელდება. მაგალითად, Ἀρης.

<3> ან — ერთ-ერთი დიფთონგი, მაგალითად, Αἶας.

ხოლო — მდებარეობით:

<1> თუ ის შედგება ორი თანხმოვნისაგან, მაგალითად, ἄλς.

<2> ან როცა მოკლე ან დამოკლებულ ხმოვანს მოსდევს ორი თანხმოვანი, მაგალითად, ἀγρος.

<3> ან თუ მარტივი თანხმოვნით ბოლოვდება და მოსდევს თანხმოვნითვე დაწყებული (მარცვალი), მაგალითად, ἔργον.

<4> ან თუ ორმაგ თანხმოვანს შეიცავს, მაგალითად, ἔξω.

<5> ἡ ὅτ' ἂν διπλοῦν
σύμφωνον λήγη, οἶον Ἄραψ.

§9

Περὶ βραχείας συλλαβῆς

Βραχεῖα συλλαβὴ γίνεται
κατὰ τρόπους δύο

<1> ἦτοι ὅτ' ἂν ἔχη ἔν
τι τῶν φύσει βραχέων, οἶον
βρέφος.

<2> ἡ ὅτ' ἂν ἔχη ἔν τι
τῶν διχρόνων κατὰ συστολὴν
παραλαμβανόμενον, οἶον Ἄρης.

§10

Περὶ κοινῆς συλλαβῆς

Κοινὴ συλλαβὴ γίνεται
κατὰ τρόπους τρεῖς,

<1> ἦτοι ὅτ' ἂν εἰς
φωνῇεν μακρὸν λήγη καὶ τὴν
ἐξῆς ἔχη ἀπὸ φωνήεντος
ἀρχομένην, οἶον „Ὅν τί μοι
αἰτίη ἐσσί· θεοί νύ μοι αἵτιοί
εἰσιν“ [Γ164].

<2> ἡ ὅτ' ἂν βραχεῖ ἡ
βραχυνομένη φωνήεντι ἐπιφέ-
ρηται δύο σύμφωνα, ὧν τὸ μὲν
δεύτερον ἀμετάβολον, τὸ δὲ
ἡγούμενον καθ' ἑν ἀφωνὸν
ἔσπιν, οἶον „Πάτροκλέ μοι
δειλῇ πλεῖστον κεχαρισμένε
θυμῷ“ [Γ 287].

<3> ἡ ὅτ' ἂν βραχεῖα
οὔσα καταπεραιοῖ εἰς μέρος
λόγου καὶ τὴν ἐξῆς ἔχη ἀπὸ
φωνήεντος ἀρχομένην, οἶον

<5> ან თუ ორმაგი თან-
ხმოვნით ბოლოვდება, მაგალი-
თად, Ἄრაψ.

§9

მოკლე მარცვლის შეხანება

მოკლე მარცვალი ორი სახისაა:

<1> როცა ის ბუნებით მოკლე
ხმოვანს შეიცავს, მაგალითად,
ბრეფოს.

<2> ან — ღიქრონს, რომე-
ლიც დამოკლებულ ხმოვანს
გადმოსცემს, მაგალითად, Ἄρης.

§10

საზიარო მარცვლის შეხანება

საზიარო მარცვალი სამი სა-
ხისაა:

<1> როცა იგი ერთი გრძე-
ლი ხმოვნით ბოლოვდება და
მომდევნო ხმოვანთაა დაწყე-
ბული, მაგალითად, „Ὅν τί μοι
αἰτίη ἐσσί· θεοί νύ μοι αἵτιοί
εἰσιν“ [Γ164].

<2> ან იმ შემთხვევაში, რო-
ცა მოკლე ან დამოკლებულ
ხმოვანს მოსდევს ორი თანხმო-
ვანი, რომელთაგან მეორე უც-
ვლელია, ხოლო წინა — უხმო,
მაგალითად, „Πάτρακλέ μοι
δειλῇ πλεῖστον κεχαρισμένε
θυμῷ.“ [Γ 287].

<3> როცა მოკლე ხმოვანი
გადასულია წინადადების სხვა
ნაწილში და მომდევნო კი ხმოვ-
ნით იწყება, მაგალითად,

„Νέστορα δ' οὐκ ἔλαθεν ἰαχὴ
πίνοντά περ ἔμπης“ [Ξ1].

§11

Περὶ λέξεως

Λέξις ἐστὶ μέρος ἐλάχιστον τοῦ κατὰ σύνταξιν λόγου.

Λόγος δέ ἐστι πεζῆς λέξεως σύνθεσις διάνοιαν αὐτοτελῇ δηλοῦσα.

Τοῦ δὲ λόγου μέρη ἐστὶν ὀκτὼ ὄνομα, ῥῆμα, μετοχή, ἄρθρον, ἀντωνυμία, πρόθεσις, ἐπίρρημα, σύνδεσμος. ἡ γὰρ προσηγορία ὡς εἶδος τῶ ὀνόματι ὑποβέβληται.

Ἄρχῃ τῶν ὀκτῶ μερῶν
τοῦ λόγου

§12

Περὶ ὀνόματος

Ὄνομα ἐστὶ μέρος λόγου πτωτικόν, σῶμα ἢ πρᾶγμα σημαῖνον, σῶμα μὲν οἶον λίθος, πρᾶγμα δὲ οἶον παιδεία, κοινῶς τε καὶ ἰδίως λεγόμενον, κοινῶς μὲν οἶον ἄνθρωπος ἵππος, ἰδίως δὲ οἶον Σακράτης. — Παρέπεται δὲ τῷ ὀνόματι πέντε γένη, εἶδη, σχήματα, ἀριθμοί, πτώσεις.

„Νέστορα δ' οὐκ ἔλαθεν ἰαχὴ
πίνοντά περ ἔμπης“ [Ξ1]⁴.

§11

სიტყვის შესახებ

სიტყვა არის შენაწევრებული წინადადების¹ უმცირესი ნაწილი².

წინადადება არის ჩვეულებრივი სიტყვების კავშირი³, რომელიც დასრულებულ აზრს გამოხატავს.

წინადადების ნაწილი არის რვა: სახელი, ზმნა, მიმღეობა, ართრონი, ნაცვალსახელი, წინდებული, ზმნიზედა, შემკვრელი⁴. საზოგადო სახელი ხომ, როგორც სახეობა, სახელს ექვემდებარება⁵.

წინადადების რვა
ნაწილის დახატვის

§12

სახელის შესახებ

სახელი არის წინადადების ბრუნებადი ნაწილი, რომელიც აღნიშნავს სხეულს ან საქმეს¹: სხეული, მაგალითად, ქვა, ხოლო საქმე, მაგალითად, აღზრდა. კიდევ ითქმის საკუთარი და საზოგადო. საზოგადო, მაგალითად, ადამიანი, ცხენი; საკუთარი, მაგალითად, სოკრატე. სახელს ხუთი მდევარი აქვს: სქესი, სახე, ნაკვეთი, რიცხვი, ბრუნვა.

Γένη μὲν οὖν εἰσι τρία· ἀρσενικόν, θηλυκόν, οὐδέτερον. ἔνιοι δὲ προστιθέασι τούτοις ἄλλα δύο, κοινόν τε καὶ ἐπίκοινον, κοινόν μὲν οἶον ἵππος κύων, ἐπίκοινον δὲ οἶον χελιδὼν ἀετός.

Εἶδη δὲ δύο, πρωτότυπον καὶ παράγων. πρωτότυπον μὲν οὖν ἐστὶ τὸ κατὰ τὴν πρώτην θέσιν λεχθέν, οἶον Γῆ. παράγων δὲ τὸ ἀφ' ἑτέρου τὴν γένεσιν ἐσχηκός, οἶον Γαίῃος [η 324].

Εἶδη δὲ παραγώγων ἐστὶν ἑπτὰ· πατρωνυμικόν, κτητικόν, συγκριτικόν, ὑπερθετικόν, ὑποκοριστικόν, παρώνυμον, ῥηματικόν.

<1> Πατρωνυμικόν μὲν οὖν ἐστὶ τὸ κυρίως ἀπὸ πατρὸς ἐσχηματισμένον, καταχρηστικῶς δὲ καὶ τὸ ἀπὸ προγόνων, οἶον Πηλείδης, Αἰακίδης ὁ Ἀχιλλεύς. — Τύποι δὲ τῶν πατρωνυμικῶν ἀρσενικῶν μὲν τρεῖς, ὁ εἰς δῆς, ὁ εἰς ὦν, ὁ εἰς αἰδῖος, οἶον Ἀτρείδης, Ἀτρείων, καὶ ὁ τῶν Αἰολέων ἴδιος τύπος Ὑρράδιος. Ὑρρα γὰρ παῖς ὁ Πιττακός. θηλικῶν δὲ οἱ ἴσοι τρεῖς, ὁ εἰς ἰς, οἶον Πριαμῖς, καὶ ὁ εἰς αῖς, οἶον Πελιάς, καὶ ὁ εἰς ῖη, οἶον Ἀδρηστίη [E 412]. — Ἀπὸ δὲ μητέρων οὐ σχηματίζει πατρωνυμικὸν εἶδος ὁ Ὀμηρος, ἀλλ' οἱ νεώτεροι.

სქესი სამია: მამრობითი, მდედრობითი, საშუალო. ხოლო ზოგიერთები უმატებენ ამათ სხვა ორს: საზიაროს და ზესაზიაროს². საზიარო, მაგალითად, ἵππος („ცხენი“), κύων („ძაღლი“); ზესაზიარო, მაგალითად, χελιδὼν („მერცხალი“), ἀετός („არწივი“).

სახე არის ორი: პირველადი და ნაწარმოები. პირველადია ის, რაც პირველი დადგინების თანახმად თქმულა, მაგალითად, Γῆ („მიწა“), ხოლო ნაწარმოებია ის, რომელიც სხვა სახელი-საგან წარმოიშვა, მაგალითად, Γαίῃος [η 324] („მიწიერი“).

ნაწარმოების შვიდი სახეობაა: ჩამომავლობითი, კუთვნილებითი, შედარებითი, აღმატებითი, კნინობითი, ნასახელარი, ნაზნარი.

<1> ჩამომავლობითი, კერძოდ, შეიძლება ეწოდოს იმას, რაც მამის სახელისაგან იწარმოება, ხოლო, ზოგადად, იმ სახელს, რაც მომდინარეობს რომელიმე წინაპრის სახელისაგან, მაგალითად, პელიდი, ეაკიდი — აქილეესი. მამრობითი სქესის ჩამომავლობით სახელთა დაბოლოება სამგვარია: დის, ან, ადის³. მაგალითად, Ἀτρείδης, Ἀτρείων და საკუთრად ეოლიური ტიპი Ὑρράδιος. უნა ხომ პიტაკეს შვილი იყო⁴. მდედრობითი სქესის დაბოლოებაც სამგვარია: ἰς, მაგალითად, Πριαμῖς; αῖς, მაგალითად, Πελιάς; ῖη, მაგალითად, Ἀδρηστίη [E 412]. დედის სახელებისაგან [ნაწარ-

<2>Κτητικὸν δὲ ἔστι τὸ ὑπὸ τὴν κτῆσιν πεπτωκός, ἐμπεριειλημμένου τοῦ κτήτορος, οἷον Νηλήϊοι ἵπποι [Λ 597], Ἑκτόρεος χιτῶν [Β 416], Πλατωνικὸν βιβλίον.

<3> Συγκριτικὸν δὲ ἔστι τὸ τὴν σύγκρισιν ἔχον ἐνὸς πρὸς ἓνα ὁμοιογενῆ, ὡς Ἀχιλλεὺς ἀνδρειότερος Αἴαντος, ἢ ἐνὸς πρὸς πολλοὺς ἑτερογενεῖς, ὡς Ἀχιλλεὺς ἀνδρειότερος τῶν Τρώων. Τῶν δὲ συγκριτικῶν τύποι εἰσὶ τρεῖς, ὁ εἰς ἑρῶς, οἷον ὀξύτερος βραδύτερος, καὶ ὁ εἰς ἄν καθαρὸς, οἷον βελτίων καλλίων, καὶ ὁ εἰς ἄν, οἷον κρείσσων ἥσσων.

<4> Ὑπερθετικὸν δὲ ἔστι τὸ κατ' ἐπίτασιν ἐνὸς πρὸς πολλοὺς παραλαμβάνομενον ἐν συγκρίσει. Τύποι δὲ αὐτοῦ εἰσὶ δύο, ὁ εἰς ἑρῶς, οἷον ὀξύτατος βραδύτατος, καὶ ὁ εἰς ἑρῶς, οἷον ἀριστος μέγιστος.

მოებ] ჩამომავლობით სახელებს ჰომეროსი არ წარმოგვიდგენს, უფრო გვიანდელნი — კი³.

<2> კუთვნილებითი კუთვნილებას (ფლობას) აღნიშნავს და მინიშნებას მფლობელზე. მაგალითად, ნელევსის ცხენები [Λ 597], ჰექტორის ქიტონი [Β 416], პლატონის წიგნი.

<3> შედარებითი ეწოდება იმგვარ ფორმას, რომლითაც გადმოცემულია ერთის შედარება მისსავე მსგავს ერთთან, მაგალითად, Ἀχιλλεὺς ἀνδρειότερος Αἴαντος („აქილეესი აიანტზე უფრო მამაცია“), ან სხვაგვარ მრავალთან. მაგალითად, Ἀχιλλεὺς ἀνδρειότερος τῶν Τρώων („აქილეესი ტროელებზე უფრო მამაცია“). შედარებით სახელებს აქვს სამგვარი ფორმა: ტეროს-ზე დაბოლოებული, მაგალითად, ὀξύτερος („უფრო მკვეთრი“), βραδύτερος („უფრო ნელი“), წმინდა ან-ზე⁶, მაგალითად, βελτίων („უფრო კარგი“), καλλίων („უფრო მშვენიერი“) და ან-ზე, მაგალითად, κρείσσων („უფრო სათნო“), ἥσσων („უფრო სუსტი“).

<4> აღმატებითია ის, რომელიც გამოყენებულია ერთის გასაძლიერებლად მრავლის საპირისპიროდ შედარების გზით. მას ორი ფორმა აქვს: τατος, მაგალითად, ὀξύτατος („უმკვეთრესი“), βραδύτατος („ყველაზე ნელი“) და τος, მაგალითად, ἀριστος („საუკეთესო“), μέγισ-

<5> Ὑποκοριστικὸν δέ ἐστι τὸ μείωσιν τοῦ πρωτοτύπου ἀσυγκρίτως δηλοῦν, οἷον ἀνθρωπίσκος λίθαξ μαιρακύλιον.

<6> Παρώνυμον δέ ἐστι τὸ παρ' ὄνομα ποιηθῆν, οἷον Θέων Τρύφων.

<7> Ῥηματικὸν δέ ἐστι τὸ ἀπὸ ῥήματος παρηγμένον, οἷον Φιλήμων Νοήμων.

Σχήματα δὲ ὀνομάτων ἐστὶ τρία· ἀπλοῦν, σύνθετον, παρασύνθετον· ἀπλοῦν μὲν οἷον Μέμνων, σύνθετον δὲ οἷον Ἀγαμέμνων, παρασύνθετον δὲ οἷον Ἀγαμεμνονίδης Φιλιππίδης. —

Τῶν δὲ συνθέτων διαφοραὶ εἰσι τέσσαρες. ἃ μὲν γὰρ αὐτῶν εἰσιν ἐκ δύο τελείων, ὡς Χειρίσοφος, ἃ δὲ ἐκ δύο ἀπολείποντων, ὡς Σοφοκλῆς, ἃ δὲ ἐξ ἀπολείποντος καὶ τελείου, ὡς Φιλόδημος, ἃ δὲ ἐκ τελείου καὶ ἀπολείποντος, ὡς Περικλῆς.

Ἀριθμοὶ τρεῖς· ἐνικός, θυικός, πληθυντικός. ἐνικός μὲν ὁ Ὅμηρος, θυικός δὲ τῷ Ὀμήρῳ, πληθυντικός δὲ οἱ Ὀμηροί. — Εἰσὶ δὲ τινες ἐνικοὶ χαρακτήρες καὶ κατὰ

τος („უდიდესი“).

<5> კნინობითია ის, რომელიც აღნიშნავს პირველადი სახელის შემცირებას შედარების გარეშე, მაგალითად, ἀνθρωπίσκος („კაცუნა“), λίθαξ („პატარა ქვა“), μαιρακύλιον („ნორჩი“, „მოზარდი“).

<6> ნასახელარი ჰქვია სახელისაგან წარმოქმნილს, მაგალითად, Θέων, Τρύφων.⁷

<7> ნაზმნარი წარმოქმნილია ზმნისაგან, მაგალითად, Φιλήμων, Νοήμων.⁸

სახელი ნაკვეთის მიხედვით სამია: მარტივი, რთული და რთულისაგან ნაწარმოები (ზეროთული). მარტივია, მაგალითად, Μέμνων, რთულია, მაგალითად, Ἀγαμέμνων. ზეროთულია, მაგალითად, Ἀγαμεμνονίδης, Φιλιππίδης.

რთულ სახელებში ოთხი სახეობაა: რომელიც ორი სრულისაგანაა, როგორიცაა Χειρίσοφος; რომელიც შედგება ორი უსრულისაგან, როგორიცაა, Σοφοκλῆς; რომელიც შედგება უსრულისა და სრულისაგან, როგორიცაა, Φιλόδημος; რომელიც შედგება სრულისა და უსრულისაგან, როგორიცაა, Περικλῆς.

რიცხვი სამია: მხოლოდითი, ორობითი, მრავლობითი. მხოლოდითია ὁ Ὅμηρος, ორობითია τῷ Ὀμήρῳ, მრავლობითია οἱ Ὀμηροί. ზოგი, ფორმით მხოლოდითი, გამოხატავს სიმრავ-

πολλῶν λεγόμενοι, οἶον δῆμος
χορός ὄχλος. καὶ πληθυντικοὶ
κατὰ ἐνικῶν τε καὶ δυνῶν,
ἐνικῶν μὲν ὡς Ἀθηναί ᾠθβαι,
δυνῶν δὲ ὡς ἀμφότεροι.

Πτώσεις ὀνομάτων εἰσὶ
πέντε· ὀρθή, γενική, δοτική,
αἰτιατική, κλητική. Λέγεται
δὲ ἡ μὲν ὀρθή ὀνομαστική καὶ
εὐθεία, ἡ δὲ γενική κτητική τε
καὶ πατρική, ἡ δὲ δοτική
ἐπισταλτική, ἡ δὲ αἰτιατική
κατ' αἰτιατικὴν, ἡ δὲ κλητική
προσαγορευτική.

Ἵποπέπτωκε δὲ τῷ ὀνό-
ματι ταῦτα, ἃ καὶ αὐτὰ εἶδη
προσαγορεύεται· κύριον, προσ-
ηγορικόν, ἐπίθετον, πρὸς τι
ἔχον, ὡς πρὸς τι ἔχον,
ὁμώνυμον, συώνυμον, διών-
υμον, ἐπώνυμον, ἔθνικόν, ἐρω-
τηματικόν, ἀόριστον, ἀναφο-
ρικόν ὃ καὶ ὁμοιωματικόν καὶ
δεικτικόν καὶ ἀνταποδοτικόν
καλεῖται, περιληπτικόν, ἐπιμε-
ριζόμενον, περιεκτικόν, πεποι-
ημένον, γενικόν, ἰδικόν, τα-
κτικόν, ἀριθμητικόν, ἀπολε-
λυμένον, μετουσιαστικόν.

<1> Κύριον μὲν οὖν ἐστὶ
τὸ τὴν ἰδίαν οὐσίαν σημαίνειν,
οἶον Ὀμηρος Σακράτης.

ლეს. მაგალითად, δῆμος („ხალ-
ხი“), χορός („გუნდი“), ὄχλος
(„ბარბო“), მრავლობითი — მხო-
ლობითს ან ორობითს. მხოლო-
ბითს, როგორც Ἀθηναί, ᾠθβαι,
ὀροბითს, როგორც ἀμφότεροι
(„ორივე“).

სახელების ბრუნვა არის ხუ-
თი: წრფელობითი, ნათესაობი-
თი, მიცემითი, მიზეზობითი, წო-
ლებითი. წრფელობითს სახელო-
ბითსა და ადგილობითსაც უწო-
ლებენ, ნათესაობითს — კუთვნი-
ლებითსა და ჩამომავლობითს,
მიცემითს — მიმართულებითს,
მიზეზობითს — მიზეზის თანახ-
მად „უწოდებენ“, წოდებითზე
მიმართვითსაც იტყვიან.

სახელს ეჭვმდებარება ის,
რასაც აგრეთვე სახეს უწოდებენ:
საკუთარი, საზოგადო, ზედსარ-
თავი, რაიმესთან მიმართების
მქონე, თითქოს რაიმესთან მიმარ-
თების მქონე, სახელმოზიარე
(ომონიმი), თანსახელიანი (სინო-
ნიმი), ორსახელიანი (დიონიმი),
ზედწოდებითი (ეპონიმი), სატო-
მო (ეთნიკური), კითხვითი, განუ-
საზღვრელობითი, მიმართებითი,
რომელსაც ასევე უწოდებენ მი-
მსგავსებითს, ჩვენებითსა და შე-
საბამისობითს, კრებითი, მაკალკუ-
ვებელი, მომცველი, ხმაბაძვითი,
გვარეობითი, სახეობითი, რიგობი-
თი, რაოდენობითი, თავისთავადი
(აბსოლუტური), არსისმიერი.

<1> საკუთარი კერძო არსს
გამოხატავს, მაგალითად, Ὀμηρος
(ჰომეროსი), Σακράτης (სოკრატე).

<2> Προσηγορικὸν δέ ἐστι τὸ τὴν κοινὴν οὐσίαν σημαῖνον, οἷον ἄνθρωπος ἱππος.

<3> Ἐπιθετὸν δέ ἐστι τὸ ἐπὶ κυρίων ἢ προσηγορικῶν ὁμωνύμως τιθέμενον καὶ δηλοῦν ἔπαινον ἢ ψόγον. λαμβάνεται δὲ τριχῶς. ἀπὸ ψυχῆς, ἀπὸ σώματος, ἀπὸ τῶν ἐκτὸς· ἀπὸ μὲν ψυχῆς ὡς σῶφρων ἀκόλαστος, ἀπὸ δὲ σώματος ὡς ταχύς βραδύς. ἀπὸ δὲ τῶν ἐκτὸς ὡς πλούσιος πένυς.

<4> Πρὸς τι ἔχον δέ ἐστιν ὡς πατὴρ υἱὸς φίλος δεξιός.

<5> Ὡς πρὸς τι ἔχον δέ ἐστιν ὡς νύξ ἡμέρα θάνατος ζῶη.

<6> Ὅμωνυμον δέ ἐστιν ὄνομα τὸ κατὰ πολλῶν ὁμωνύμως τιθέμενον, οἷον ἐπὶ μὲν κυρίων, ὡς Αἴας ὁ Τελαμώνιος καὶ Αἴας ὁ Ἰλέως, ἐπὶ δὲ προσηγορικῶν, ὡς μῦς θαλάσσιος καὶ μῦς γηγενής.

<7> Συνώνυμον δέ ἐστι τὸ ἐν διαφόροις ὀνόμασι τὸ αὐτὸ δηλοῦν, οἷον ἄορ ξίφος

<2> საზოგადო სახელი საერთო (საზოგადო) არის გამოხატავს, მაგალითად, ἄνθρωπος („ადამიანი“), ἱππος („ცხენი“).

<3> ზედსართავი თანაბრად დაერთვის საკუთარსა და საზოგადოს და გამოხატავს ქებას ან გაკიცხვას. იგი სამგვარია: სულისმიერი, სხეულისმიერი და მღვდმარეობისმიერი. სულისმიერია, როგორიცაა, სῶφρων („ეთიკონიერი“), ἀκόλαστος („ფიცხი“); სხეულისმიერია, ταχύς („სწრაფი“), βραδύς („ნელი“); მღვდმარეობისმიერია, როგორიცაა, πλούσιος („მდიდარი“), πένυς („ღარიბი“).

<4> რაიმესთან მიმართების მქონეა, πατήρ („მამა“), υἱός („შვილი“), φίλος („მეგობარი“), δεξιός („მარჯვენა“)?

<5> თითქმის რაიმესთან მიმართების მქონეა: νύξ („ღამე“), ἡμέρα („დღე“), θάνατος („სიკვდილი“), ζῶη („სიცოცხლე“)?

<6> სახელმთოზიარეა (ომონიმი) სახელი, რომლითაც მრავალი აღინიშნება, მაგალითად, საკუთარ სახელებში, Αἴας ὁ Τελαμώνιος (აიანტი — ტელამონის ძე) და Αἴας ὁ Ἰλέως, (აიანტი — ილიოსის ძე), ხოლო საზოგადო სახელებში: μῦς θαλάσσιος („ზღვის თაგვი“) და μῦς γηγενής („მინდვრის თაგვი“).

<7> თანსახელიანი (სინონიმი) სხვადასხვა სახელებით გამოხატავს ერთსა და იმავეს“.

μάχαιρα σπάθη φάσγανον.

<8> Φερώνυμον δέ ἐστι τὸ ἀπὸ τινος συμβεβηκὸς τεθῆν, ὡς Τισαμενός καὶ Μεγαπένθης.

<9> Διώνυμον δὲ ἐστὶν ὀνόματα δύο καθ' ἑνὸς κυρίου τεταγμένα, οἷον Ἀλέξανδρος ὁ καὶ Πάρις, οὐκ ἀναστρέφοντος τοῦ λόγου· οὐ γάρ, εἴ τις Ἀλέξανδρος, οὗτος καὶ Πάρις.

<10> Ἐπώνυμον δέ ἐστιν, ὃ καὶ διώνυμον καλεῖται, τὸ μεθ' ἑτέρου κυρίου καθ' ἑνὸς λεγόμενον, ὡς Ἐνოსίχθων ὁ Ποσειδῶν καὶ Φοῖβος ὁ Ἀπόλλων.

<11> Ἐθνικὸν δέ ἐστι τὸ ἔθνους δηλαπικόν, ὡς Φρύξ Γαλάτης.

<12> Ἑρωτηματικὸν δέ ἐστιν, ὃ καὶ πευστικὸν καλεῖται, τὸ κατ' ἐρώτησιν λεγόμενον, οἷον τίς ποῖος πόσος πηλίκος.

<13> Ἀόριστον δέ ἐστι τὸ τῷ ἐρωτηματικῷ ἐναντίως λεγόμενον, οἷον ὅστις ὁποῖος ὁπόσος ὁπηλίκος.

მაგალითად, ἄορ, ἑჭოს, μάχαιρα, σπάθη, φάσγανონ¹².

<8> სახელმატარებელი (სიმბოლური) ჰქვია რაღაც შემთხვევისაგან წარმომდგარს, მაგალითად, Τισαμένος და Μεγαπένθης¹³.

<9> ორსახელიანი (დიონიმი) არის ერთისათვის მიკუთვნებული ორი საკუთარი სახელი, მაგალითად, Ἀλέξανδρος ὁ καὶ Πάρις (ალექსანდრე, იგივე პარისი), აზრის შეუბრუნებლად, რადგან თუ ვინმე ალექსანდრეა, უსათუოდ პარისი არ არის.

<10> ზედწოდებითი (ეპონიმი), რომელსაც ორსახელიანიც (დიონიმი) ეწოდება¹⁴, არის ის სახელი, რომელიც ერთისათვის იხმარება სხვა საკუთარ სახელთან ერთად. მაგალითად, Ἐνოსίχθων — პოსეიდონისათვის, Φοῖβος — აპოლონისათვის.

<11> სატომო (ეთნიკური) აღნიშნავს ტომს, როგორც, Φρύξ („ფრიგიელი“), Γαλάτης („გალატელი“).

<12> კითხვითს აგრეთვე გამოძიებითი ეწოდება¹⁵. იგი გამოითქმის შეკითხვით, მაგალითად, τίς („ვინ“), ποῖος („როგორი“), πόσος („რამდენი“), πηλίκος („რამოდენა“).

<13> განუსაზღვრელობითი არის კითხვითის საპირისპიროდ თქმული, მაგალითად, ὅστις („ყველა, ვინც“), ὁποῖος („ასეთი“), ὁπόσος („იმდენად ბევრი“), ὁπηλίκος („იმდენად ღილი“).

<14> Ἀναφορικὸν δέ ἐστιν, ὃ καὶ ὁμοιωματικὸν καὶ δεικτικὸν καὶ ἀνταποδοτικὸν καλεῖται, τὸ ὁμοίωσιν σημαῖνον, οἷον τοιοῦτος τοσοῦτος τηλικούτος.

<15> Περιληπτικὸν δέ ἐστι τὸ τῷ ἐνικῷ ἀριθμῷ πλήθος σημαῖνον, οἷον δῆμος χορός ὄχλος.

<16> Ἐπιμεριζόμενον δέ ἐστι τὸ ἐκ δύο ἢ καὶ πλείονων ἐπὶ ἓν ἔχον τὴν ἀναφοράν, οἷον ἐκάτερος ἕκαστος.

<17> Περιεκτικὸν δέ ἐστι τὸ ἐμφαίνειν ἐν ἑαυτῷ τι περιεχόμενον, οἷον δαφνῶν παρθευνῶν.

<18> Πεποιημένον δέ ἐστι τὸ παρὰ τὰς τῶν ἡχῶν ιδιότητος μιμητικῶς εἰρημένον, οἷον φλοῖσθος ῥοῖζος ὀρυγμαδός.

<19> Γενικὸν δέ ἐστι τὸ δυνάμενον εἰς πολλὰ εἶδη διαιρεθῆναι, οἷον ζῶν φυτόν.

<20> Ἰδικὸν δέ ἐστι τὸ ἐκ τοῦ γένους διαιρεθέν, οἷον βοῦς ἵππος ἄμπελος ἐλαία.

<21> Τακτικὸν δέ ἐστι

<14> მიმართებითი, რომელსაც აგრეთვე მიმსგავსებითი, ჩვენებითი და შესაბამისობითი ეწოდება, აღნიშნავს მსგავსებას, მაგალითად, τοιοῦτος („ასეთი“), τοσοῦτος („ამოდენა“), τηλικούτος („ამდენად დიდი“).

<15> კრებითია სახელი, რომელიც მხოლოდობითი რიცხვით აღნიშნავს სიმრავლეს, მაგალითად, δῆμος („ხალხი“), χορός („გუნდი“), ὄχλος („ბზოზ“).

<16> მატალკეებელია ის, რაც ორიგანაა ან მრავლისაგან „გამოყოფილი“ ერთთან მიმართებაში¹⁶, მაგალითად, ἐκάτερος („თითოეული“), ἕκαστος („ყოველი“).

<17> მომცველი გამოხატავს იმას, რასაც თავის თავში მოიცავს, მაგალითად, δαφνῶν („დაფნის ქალა“), παρθευνῶν („ქალწულთა“).

<18> ხმაბადებითი ეწოდება გამოცემულ ხმათა (ეჭოს) თავისებურებების მიბადებით თქმულს, მაგალითად, φλοῖσθος („ღაფფენი“), ῥοῖζος („გრავინვა“), ὀρυγμαδός („ღრინაცელი“)¹⁷.

<19> გვარეობითი სახელი შეიძლება მრავალ სახედ დაიყოს, გვარეობითია, მაგალითად, ζῶν („ცხოველი“), φυτόν („მცენარე“).

<20> სახეობითი სახელია ის, რომელიც გვარისაგან გამოიყოფა, მაგალითად, βοῦς („ბარი“), ἵππος („ცხენი“), ἄμπελος („ყურძენი“), ἐλαία („ზეთისხილი“).

<21> რიგობითი სახელი

τὸ τάξιν δηλοῦν, οἷον πρῶτος
δεύτερος τρίτος.

<22> Ἀριθμητικὸν δέ
ἐστὶ τὸ ἀριθμὸν σημαῖνον,
οἷον εἰς δύο τρεῖς.

<23> Ἀπολελυμένον δέ
ἐστὶν ὃ καθ' ἑαυτὸ νοεῖται,
οἷον θεὸς λόγος.

<24> Μετουσιαστικὸν δέ
ἐστὶ τὸ μετέχον οὐσίας τινός,
οἷον πύρινος δρύϊνος ἐλάφιν-
ος. —

Τοῦ δὲ ὀνόματος δια-
θέσεις εἰσὶ δύο, ἐνέργεια καὶ
πάθος, ἐνέργεια μὲν ὡς κριτής
ὁ κρίνων, πάθος δὲ ὡς κριτὸς
ὁ κρινόμενος.

§13

Περὶ ῥήματος

Ῥῆμα ἐστὶ λέξις ἄπλωτος,
ἐπιδεκτικὴ χρόνων τε καὶ προ-
σώπων καὶ ἀριθμῶν, ἐνέργειαν ἢ
πάθος παριστάσα. Παρέπεται δὲ
τῷ ῥήματι ὀκτώ, ἐγκλίσεις, δια-
θέσεις, εἶδη, σχήματα, ἀριθμοί,
πρόσωπα, χρόνοι, συζυγίαι.

Ἐγκλίσεις μὲν οὗν εἰσι πέ-
ντε, ὀριστική, προστακτική, εὐκ-
τική, ὑποτακτική, ἀπαρέμφατος.

Διαθέσεις εἰσὶ τρεῖς,
ἐνέργεια, πάθος, μεσότης.

ῥηγες გამოხატავს, მაგალითად,
პრატოს („პირველი“), δεუტეროს
(„მეორე“), ტრატოს („მესამე“).

<22> რაოდენობითი აღ-
ნიშნავს რაოდენობას, მაგალი-
თად, εἰς („ერთი“), δύο („ორი“),
τρεῖς („სამი“).

<23> თავისთავადი (აბსო-
ლუტური) სახელი თავის თავის
მიხედვით გაიზარება, მაგალი-
თად, θεός („ღმერთი“), λόγος
(„ლოგოსი“)¹⁸.

<24> არსისმიერი სახელი
ეწოდება იმას, რაც რაიმე არსს
ეზიარება, მაგალითად, πύρινος
(„ხორბლის“), δρύϊνος („მუხის“),
ἐλάφινος („ირმის“).

სახელს ორი გვარი აქვს: მო-
ქმედება და ვნება¹⁹. მოქმედება,
მაგალითად, κριτής მოსამარ-
თლე, ის, ვინც ასამართლებს.
ვნება, მაგალითად, κριτὸς გასა-
მართლებული, ბრალდებული.

§13

ზმნის შეხახება

ზმნა არის უბრუნველი სი-
ტყვა, რომელსაც შეუძლია გამო-
ხატოს დრო, პირი და რიცხვი,
მოქმედება და ვნება. ზმნას რვა
მღევარი აქვს: ეილო, გვარი, სა-
ხე, ნაკვეთი, რიცხვი, პირი,
დრო, უღლება.

ეილო ხუთია: განსაზღვრები-
თი, ბრძანებითი, ნატვრითი, პი-
რობითი, განუსაზღვრელობითი.

გვარი სამია: მოქმედება, ვნე-
ბა, საშუალი²⁰. მოქმედებაა, მაგა-

ἐνέργεια μὲν οἷον τύπτω, πάθος δὲ οἷον τύπτομαι, μεσότης δὲ ἢ ποτὲ μὲν ἐνέργειαν ποτὲ δὲ πάθος παριστάσα, οἷον πέπηγα διέφθορα ἐποίησάμην ἐγραψάμην.

Εἶδη δὲ δύο, πρωτότυπον καὶ παράγωγον· πρωτότυπον μὲν οἷον ἄρδω, παράγωγον δὲ οἷον ἀρδεύω.

Σχήματα τρία, ἀπλοῦν, σύνθετον, παρασύνθετον· ἀπλοῦν μὲν οἷον φρονῶ, σύνθετον δὲ οἷον καταφρονῶ, παρασύνθετον δὲ οἷον ἀντιγωνίζω φιλιππίζω.

Ἀριθμοὶ τρεῖς, ἐνικός, δυϊκός, πληθυντικός· ἐνικός μὲν οἷον τύπτω, δυϊκός δὲ οἷον τύπτετον, πληθυντικός δὲ οἷον τύπτομεν.

Πρόσωπα τρία, πρῶτον, δεύτερον, τρίτον· πρῶτον μὲν ἀφ' οὗ ὁ λόγος, δεύτερον δὲ πρὸς ὃν ὁ λόγος, τρίτον δὲ περὶ οὗ ὁ λόγος.

Χρόνοι τρεῖς, ἐνεστώς, παρεληλυθώς, μέλλων. τοῦτων ὁ παρεληλυθώς ἔχει διαφοράς, τέσσαρας, παρατακόν, παρακείμενον, ὑπερσυντέλικον, ἀόριστον· ὧν συγγένειαι τρεῖς,

ლითად, τύπτω („ცემ“), ვნება, მაგალითად, τύπτομαι („ვიცემები“), საშუალო ზოგჯერ მოქმედებას და ზოგჯერ ვნებას გამოხატავს, მაგალითად, πέπηγα („განვმტკიცე“), დიέφθορα („გავნადღუტდი“).

სახე ორია: პირველადი და ნაწარმოები. პირველადია, მაგალითად, ἄρδω („ვრწყავ“), ხოლო ნაწარმოებია, მაგალითად, ἀρδεύω („ვრწყავ“).

ნაკვეთი სამია: მარტივი, რთული და ზერთული. მარტივია, მაგალითად, φρονῶ („ვაზროვნებ“), რთულია, მაგალითად, καταφρονῶ („მძულს“), ზერთულია, მაგალითად, ἀντιγωνίζω („ანტიგონეს მიმღევარი ვარ“), φιλιππίζω („ფილიპეს მიმღევარი ვარ“).

რიცხვი სამია: მხოლოდითი, ორობითი, მრავლობითი. მხოლოდითია, მაგალითად, τύπτω („ვარტყამ“), ორობითია, მაგალითად, τύπτετον („ვარტყამთ [ორნი]“), მრავლობითია, მაგალითად, τύπτομεν („ვარტყამთ“).

პირი სამია: პირველი, მეორე, მესამე. პირველი პირია, რომლისგანაც მოდის სიტყვა, მეორე პირი — ვისაც სიტყვა მიემართება, მესამე კი — ვის შესახებაც არის სიტყვა.

ღრე სამია: ახლანდელი, წარსული, მომავალი. წარსულის აქვს ოთხი სახესხვაობა: ნამყო უსრული, ნამყო სრული, ნამყო წინარეწარსული, ნამყო განუსაზღვრელი. მათგან სამი კავშირ-

ἐνεστῶτος πρὸς παρατατικόν,
παρακειμένου πρὸς ὑπερσυντέ-
λικον, ἀορίστου πρὸς μέλ-
λοντα.

§14

Περὶ συζυγίας

Συζυγία ἐστὶν ἀκόλουθος
ῥημάτων κλίσις. Εἰσι δὲ
συζυγίαι βαρυτόνων μὲν
ῥημάτων ἕξ ὧν

<1> ἡ μὲν πρώτη
ἐκφέρεται διὰ τοῦ β ἢ ᾗ ᾗ π ἢ
πτ, οἷον λείβω γράφω τέρπω
κόπτω.

<2> ἡ δὲ δευτέρα διὰ
τοῦ γ ἢ κ ἢ χ ἢ πτ, οἷον λέγω
πλέκω τρέχω τίκτω.

<3> ἡ δὲ τρίτη διὰ τοῦ
δ ἢ θ ἢ τ, οἷον ᾄδω πλῆθω
ἀνύτω.

<4> ἡ δὲ τετάρτη διὰ
τοῦ ξ ἢ τῶν δύο σσ, οἷον
φράζω νύσσω ὀρύσσω.

<5> ἡ δὲ πέμπτη διὰ
τῶν τεσσάρων ἀμεταβόλων, λ
μ ν ρ, οἷον πάλῳ νέμω κρίνω
σπείρω.

<6> ἡ δὲ ἕκτη διὰ
καθαροῦ τοῦ ω, οἷον ἱππεύω
πλέω βασιλεύω.

შენი: ახლანდელი ღრთ — ნამყო
უსრულოთან, ნამყო სრული —
ნამყო წინარეწარსულოთან, ნამ-
ყო განუსაზღვრელი — მყოფად-
თან?

§14

უღლებიშ შეხახებ

უღლება არის ზმნისათვის
დამახასიათებელი ფორმაცვალე-
ბა. ბარიტონონი ზმნების უღ-
ლება ექვსია¹, რომელთაგან

<1> პირველი ბოლოვდება
ბ ან ფ ან პ ან πτ-ზე, მაგალი-
თად, λείβω („ვასხაშ“), γράφω
(„ვწერ“), τέρπω („ვერთობი“),
κόπτω („ვჭრი“).

<2> მეორე — γ ან κ ან χ
ან კτ „თანხმოვნებზე“, მაგალი-
თად, λέγω („ვამბობ“), πλέκω
(„ვწნავ“), τρέχω („გავრბივარ“),
τίκτω („ვშობ“).

<3> მესამე — δ ან θ ან τ
„თანხმოვნებზე“, მაგალითად,
ᾄδω („ვმღერი“), πλῆθω („ვივსე-
ბი“), ἀνύτω („ვამთავრებ“).

<4> მეოთხე — ζ ან ორ
σσ-ზე, მაგალითად, φράζω
(„ვუხსნი“), ὀρύσσω („ვთხრი“).

<5> მეხუთე — ὅთხ უც-
ვლელზე λ, μ, ν, ρ, მაგალითად,
πάλῳ („ვხტი“), νέμω („ვანაწი-
ლებ“), κρίνω („ვასკვნი“), σπείρω
(„ვთესავ“).

<6> მეექვსე — წმინდაა -ზე².
მაგალითად, ἱππεύω („ვიჭირი-
თობ“), πλέω („ვცურავ“), βασι-
λεύω („ვმეფობ“).

Τινὲς δὲ καὶ ἐβδόμεν
συχναίαν εἰσάγουσιν διὰ τοῦ ξ
καὶ ψ, οἷον ἀλέξω ἔψα. —

Περισπωμένων δὲ ῥημά-
των συχναίαι εἰσὶ τρεῖς, ὧν

<1> ἡ μὲν πρώτη
ἐκφέρεται ἐπὶ δευτέρου καὶ
τρίτου προσώπου διὰ τῆς εἰ
διφθόγγου, οἷον νοῶ νοεῖς
νοεῖ.

<2> ἡ δὲ δευτέρα διὰ
τῆς αἰ διφθόγγου, προσγρα-
φομένου τοῦ τ, μὴ συνεκφω-
νουμένου δέ, οἷον βοῶ βοᾷς
βοᾷ.

<3> ἡ δὲ τρίτη διὰ τῆς
οἰ διφθόγγου, οἷον χρυσῶ
χρυσοῖς χρυσοῖ. —

Τῶν δὲ εἰς μτ ληγόντων
ῥημάτων συχναίαι εἰσὶ
τέσσαρες, ὧν

<1> ἡ μὲν πρώτη
ἐκφέρεται ἀπὸ τῆς πρώτης
τῶν περισπωμένων, ὥς ἀπὸ
τοῦ τιθῶ γέγονε τίθημι.

<2> ἡ δὲ δευτέρα ἀπὸ
τῆς δευτέρας, ὥς ἀπὸ τοῦ
ἰστῶ γέγονεν ἴσθημι.

<3> ἡ δὲ τρίτη ἀπὸ τῆς
τρίτης, ὥς ἀπὸ τοῦ διδῶ
γέγονε δίδωμι.

<4> ἡ δὲ τέταρτη ἀπὸ
τῆς ἑκτῆς τῶν βαρυτόνων, ὥς
ἀπὸ τοῦ πηγνύω γέγονε
πήγνυμι.

ზოგიერთებს მეშვიდე ულ-
ლა შემოაქვთ ღ-სა და ψ-ზე [და-
ბოლოებული], მაგალითად, ძლ-
ეწა („ვიცავ“), ეწა („ვხარშავ“).²

პერისპომენონი ზმნების ულ-
ლება სამია⁴, რომელთაგან

<1> პირველი ბოლოვდება
მეორე და მესამე პირში ე-
ლიფთონგზე, მაგალითად, იοῶ
(„ვამჩნევ“), იοეῖς („ამჩნევ“),
იოეῖ („ამჩნევს“).

<2> მეორე — α-ლიფთონგ-
ზე, ქვეშიწერილი იოტათი,
რომელიც არ წარმოითქმის, მა-
გალითად, βοῶ („ყვირი“), βοᾷς
(„ყვირი“), βοᾷ („ყვირის“).

<3> მესამე — ο-ლიფთონგ-
ზე, მაგალითად, χρυσῶ („ვაოქ-
როვებ“), χρυσοῖς („აოქროვებ“),
χρυσοῖ („აოქროვებს“).

მ-ზე დაბოლოებული ზმნათა
უღლებად არის ოთხი,³ რომელ-
თაგან

<1> პირველი მიღებულია
პერისპომენონის პირველი ტი-
პისგან, როგორც, τιθῶ-საგან
წარმოიშვა τίθημι („ვღებ“).

<2> მეორე — მეორისაგან,
როგორც, ἰστῶ-საგან წარმო-
იშვა ἴσθημι („ვღებ“).

<3> მესამე — მესამისაგან,
როგორც, διδῶ-საგან მიღებუ-
ლია δίδωμι („ვამცემ“).

<4> მეოთხე — ბარიტო-
ნონის მეექვსესაგან, როგორი-
ცაა, πηγνύω-საგან მიღებული
πήγνυμι („ვამაგრებ“).

§15

Περὶ μετοχῆς

Μετοχή ἐστὶ λέξις μετέχουσα τῆς τῶν ῥημάτων καὶ τῆς τῶν ὀνομάτων ἰδιότητος. Παρέπεται δὲ αὐτῇ ταῦτ' ἂ καὶ τῷ ὀνόματι καὶ τῷ ῥήματι δίχα προσώπων τε καὶ ἐγκλίσεων.

§16

Περὶ ἄρθρου

Ἄρθρον ἐστὶ μέρος λόγου πτωτικόν, προτασσόμενον καὶ ὑποτασσόμενον τῆς κλίσεως τῶν ὀνομάτων. καὶ ἔστι προτακτικόν μὲν ὁ, ὑποτακτικόν δὲ ὅς.

Παρέπεται δὲ αὐτῷ τρία· γένη, ἀριθμοί, πτώσεις.

Γένη μὲν οὖν εἰσι τρία· ὁ ποιητής, ἡ ποίησις, τὸ ποίημα.

Αριθμοὶ τρεῖς· ἐνικός, δυϊκός, πληθυντικός· ἐνικός μὲν ὁ ἢ τό, δυϊκός δὲ πῶ τά, πληθυντικός δὲ οἱ αἱ τὰ.

Πτώσεις δὲ ὁ τοῦ τῷ τόν ῶ, ἡ τῆς τῇ τήν ῶ.

§17

Περὶ ἀντωνυμίας

Ἀντωνυμία ἐστὶ λέξις ἀντὶ ὀνόματος παραλαμβανομένη, προσώπων ὠρισμέναν δηλατικῇ.

Παρέπεται δὲ τῇ ἀντωνυ-

§15

მიმღეობის შესახებ

მიმღეობა არის ზმნათა და სახელთა თვისებების მქონე სიტყვა. მას მღევარიც იგივე აქვს, რაც სახელსა და ზმნას, პირისა და კილოს გარდა.

§16

ართრონის შესახებ

ართრონი არის წინადადების ბრუნებადი ნაწილი. იგი ფორმაცვალეზადი სახელის წინ ან შემდგომ ღვას. ამის მიხედვით არის წინმდგომი, მაგალითად, ო და შემდგომი, მაგალითად, ოს.

მას სამი მღევარი აქვს: სქესი, რიცხვი, ბრუნვა.

სქესი სამია: ὁ პიუჟის („შემოქმედი“), ἡ პიუჟის („შემოქმელება“), τὸ პიუჟა („ქმნილება“).

რიცხვი სამია: მხოლოდითი, ორობითი, მრავლობითი. მხოლოდითია ὁ, ἡ, τό; ორობითია τῶ, τᾶ; მრავლობითია οἱ, αἱ, τὰ.

ბრუნვები [ასეთია]: ὁ, τοῦ, τῷ, τόν, ὠ; ἡ, τῆς, τῇ, τήν, ῶ.

§17

ნაცვალსახელის შესახებ

ნაცვალსახელი არის სახელის ნაცვლად გამოყენებული სიტყვა, გარკვეული პირის მაჩვენებელი.

ნაცვალსახელს ექვსი მღევა-

μία ἕξ· πρόσωπα, γένη, ἀριθμοί, πτώσεις, σχήματα, εἶδη.

Πρόσωπα πρωτοτύπων μὲν ἐγὼ σὺ ἴ, παραγῶγων δὲ ἐμός σός ὅς.

Γένη τῶν μὲν πρωτοτύπων διὰ μὲν τῆς φωνῆς οὐ διακρίνεται, διὰ δὲ τῆς ὑπ' αὐτῶν δειξέως, οἶον ἐγὼ· τῶν δὲ παραγῶγων, οἶον ὁ ἐμός ἡ ἐμή τὸ ἐμόν.

Ἀριθμοὶ πρωτοτύποι μὲν ἐνικὸς ἐγὼ σὺ ἴ, δυϊκὸς νῶϊ σφῶϊ, πληθυντικὸς ἡμεῖς ὑμεῖς σφεῖς. παραγῶγων δὲ ἐνικὸς ἐμός σός ὅς, δυϊκὸς ἐμὼ σῶ ᾧ, πληθυντικὸς ἐμοὶ σοὶ οἶ.

Πτώσεις πρωτοτύπων μὲν ὀρθῆς ἐγὼ σὺ ἴ, γενικῆς ἐμοῦ σοῦ οἶ, δοτικῆς ἐμοί σοί οἶ, αἰτιατικῆς ἐμέ σέ ἔ, κλητικῆς σὺ. παραγῶγων δὲ ἐμός σός ὅς, γενικῆς ἐμοῦ σοῦ οἶ, δοτικῆς ἐμῷ σῷ ᾧ, αἰτιατικῆς ἐμόν σόν ὄν.

ῥο ἀქეს: პირი, სქესი, რიცხვი, ბრუნვა, ნაკვეთი, სახე'.

პირველადის 'ნაცვალსახელე-ბის' პირია: ἔγω („მე“), ს („შენ“), ἰ („ის“), ნაწარმოების — ἐμός („ჩემი“), σός („შენი“), ὅς („მისი“).

პირველადის სქესი წარმო-თქმით არ განირჩევა, არამედ — მითითებული პირის მეშვეობით, მაგალითად, ἔγω („მე“), ხოლო ნაწარმოები, მაგალითად, ὁ ἐμός, ἡ ἐμή, τὸ ἐμόν.

პირველადის რიცხვი: მხო-ლოდითი — ἔγω („მე“), ს („შენ“), ἰ („ის“), ორობითი — νῶϊ („ჩვენ ორნი“), σφῶϊ („თქვენ ორნი“), მრავლობითი — ἡμεῖς („ჩვენ“), ὑμεῖς („თქვენ“), σφεῖς („ისინი“). ნა-წარმოები 'ნაცვალსახელის' მხო-ლოდითი — ἐμός („ჩემი“), σός („შენი“), ὅς („მისი“), ორობითი — ἐμὼ („ჩვენი“ „ორის“), σῶ („თქვენი“ „ორის“), ᾧ („მათი“ „ორის“). მრავლობითი — ἐμοὶ („ჩვენი“), σοὶ („თქვენი“), οἶ („მათი“).

პირველადის ბრუნვა: წარვე-ლოდითი ἔγω („მე“), ს („შენ“), ἰ („ის“), ნათესაობითი — ἐμοῦ („ჩემ-“), σοῦ („შენ-“), οἶ („მის-“), მიცემითი — ἐμοί („მე“), σοί („შენ“), οἶ („მას“), მიზეზობითი — ἐμέ („მე“), σέ („შენ“), ἔ („ის“), წოდებითი ს („შენ“, „მე“). ნაწარმოების — ἐμός („ჩემი“), σός („შენი“), ὅς („მი-სი“), ნათესაობითი — ἐμῷ („ჩე-

Σχήματα δύο, ἀπλοῦν, σὺνθετον· ἀπλοῦν μὲν οἶον ἔμοῦ σοῦ οὐ, σὺνθετον δὲ ἔμαυτοῦ σαυτοῦ αὐτοῦ.

Εἶδη δέ, ὅτι αἱ μὲν εἰσι πρωτότυποι, ὡς ἐγὼ σὺ ἴ, αἱ δὲ παράγωγοι, ὡς πᾶσαι αἱ κτητικαί, αἱ καὶ διπρὸς αἱ καλοῦνται. παράγονται δὲ οὕτως· ἀπὸ μὲν ἐνικῶν αἱ ἔνα κτήτορα δηλοῦσαι, ὡς ἀπὸ τοῦ ἔμοῦ ὁ ἔμός· ἀπὸ δὲ δυνικῶν αἱ δύο, ὡς ἀπὸ τοῦ νῶι νῶϊτερος· ἀπὸ δὲ πληθυντικῶν αἱ πολλούς, ὡς ἀπὸ τοῦ ἡμεῖς ἡμέτερος.

Τῶν δὲ ἀντανυσμῶν αἱ μὲν εἰσιν ἀσύναρθροι, αἱ δὲ σύναρθροι· ἀσύναρθροι μὲν οἶον ἐγὼ, σύναρθροι δὲ οἶον ὁ ἔμός.

§18

Περὶ προθέσεως

Πρόθεσις ἐστὶ λέξις προτιθεμένη πάντων τῶν τοῦ λόγου μερῶν ἔν τε συνθέσει καὶ συντάξει.

Εἰσὶ δὲ αἱ πᾶσαι προ-

μισ''), σὺν („შენის''), ὁ („იმის''), მიცემითი — ἔμῳ („ჩემს''), σὺ („შენს''), ἡ („იმას''), მიზეზობითი — ἔმონ („ჩემი''), σὺნ („შენი''), ὄნ („მისი'').

ნაკვეთი ორია: მარტივი, რთული. მარტივი, მაგალითად, ἔμοῦ, σοῦ, ὁ, რთულია, ἔμαυτοῦ, σαυτοῦ, αὐτοῦ.

სახე: ნაწილი პირველადია, როგორიცაა, ἐγὼ, σὺ, ἴ, ნაწილი — ნაწარმოები, როგორიცაა, ყველა კუთვნილებითი, რომელთაც ასევე ორპირიანს უწოდებენ. იწარმოება ასე: მხოლოდითი რიცხვით გამოხატავენ ერთ მფლობელს, მაგალითად, როგორიცაა, ἔμός („ჩემი'') მიღებული ἔμοῦ-საგან, ორობითი რიცხვით — ὁრს, როგორიცაა νῶι-საგან მიღებული νῶϊτερος („ჩვენი“ „ორის''), მრავლობითით — მრავალს, როგორიცაა, ἡμεῖς-ისაგან ნაწარმოები ἡμέτερος („ჩვენი'').

ნაცვალსახელთაგან ზოგი ართრონიანია, ზოგი — უართრონო. უართრონოა, მაგალითად, ἐγὼ („მე''), ართრონიანია, მაგალითად ὁ ἔμός („ჩემი'').

§18

წინდებულის შესახებ

წინდებული არის წინადადების ყველა ნაწილის წინ მდებარე სიტყვა, „შათთან“ შერწყმული ან შენაწევრებული'.

სულ თვრამეტი წინდებუ-

θέσεις ὅκτῳ καὶ δέκα, ὧν
 μονοσύλλαβοι μὲν ἕξ· ἐν εἰς
 ἕξ σὺν πρὸ πρὸς, αἵτινες οὐκ
 ἀναστρέφονται· δισύλλαβοι δὲ
 δύο καὶ δέκα· ἀνὰ κατὰ διὰ
 μετὰ παρὰ ἀντὶ ἐπὶ περὶ ἀμφὶ
 ἀπὸ ὑπὸ ὑπέρ.

ლია: მათგან ერთმარცვლიანია
 ექვსი: ἔν („ში“, „ზე“), εἰς
 („ყენ“, „მი“, „ზე“), ἕξ („გან“,
 „ღან“), σὺν („თან“, „ერთ“,
 „ერთად“), πρὸ („წინ“, „თვის“),
 πρὸς („მიმართ“, „წინაშე“)..
 ისინი არ გადადგვილდებიან; ორ-
 მარცვლიანია ათი: ἀνὰ („ზე“,
 „ზემოთ“), κατὰ („წინააღმდეგ“,
 „შესაბამისად“), διὰ („მეშვე-
 თობით“, „ზე“, „გამო“), μετὰ
 („ერთ“, „შემდეგ“), παρὰ („თან“,
 „გან“), ἀντὶ („ნაცვლად“), ἐπὶ
 („ზე“, „მი“, „ყენ“), περὶ („შესა-
 ხებ“, „ამჟამად“, „გარშემო“, „გა-
 მო“, „ორგვლივ“), ἀπὸ („დან“,
 „გან“), ὑπὸ („ქვეშ“, „იქვე“, „ზე“,
 „ზემოთ“).

§19

Περὶ ἐπίρρηματος

Ἐπίρρημά ἐστι μέρος
 λόγου ἄκλιτον, κατὰ ῥήματος
 λεγόμενον ἢ ἐπιλεγόμενον
 ῥήματι.

Τῶν δὲ ἐπίρρημάτων τὰ
 μὲν ἐστὶν ἀπλᾶ, τὰ δὲ
 σύνθετα· ἀπλᾶ μὲν ὥς πάλαι,
 σύνθετα δὲ ὥς πρόπαλαι.

<1> Τὰ δὲ χρόνου
 δηλωτικά, οἷον νῦν τότε αἰτίας·
 τούτοις δὲ ὥς εἶδη ὑπο-
 τακτέον τὰ καιροῦ παρα-
 στατικά, οἷον σήμερον αὔριον
 τόφρα τέως πηνικά.

§19

ზმნიზედის შეხახება

ზმნიზედა წინადადების ფორ-
 მატუცვლელი ნაწილია, რომელიც
 ზმნას მიემართება ან რაღაც
 დამატებითს ამბობს ზმნაზე.

ზმნიზედათაგან ზოგი მარ-
 ტივია, ზოგი — რთული. მარ-
 ტივია, როგორიცაა, პაღაი („წი-
 ნათ“), ხოლო რთულია, როგო-
 რიცაა, პროპაღაი („უწინ“).

<1> დროის აღმნიშვნელნი:
 მაგალითად, νῦν („ახლა“),
 τότε („მაშინ“), αἰτίας („ყვლავ“).
 ამასვე ეკუთვნის, როგორც სახე-
 ობა, დროის მონაცემთის გამო-
 მხატველნიც. მაგალითად, σήμε-
 ρον („დღეს“), αὔριον („ხვალ“),

<2> Τὰ δὲ μεσότητος,
οἶον καλῶς σόφως.

<3> Τὰ δὲ ποιότητος,
οἶον πύξ λάξ βοτρυνδόν [B 89]
ἀγεληδόν [Π 160].

<4> Τὰ δὲ ποσότητος,
οἶον πολλάκις ὀλεγάκις.

<5> Τὰ δὲ ἀριθμοῦ
δηλωτικά, οἶον δῖς τρίς
τετράκις.

<6> Τὰ δὲ τοπικά, οἶον
ἄνω κάτω ὦν σχέσεις εἰσὶ
τρῆις, ἢ ἐν τόπῳ, ἢ εἰς τόπον,
ἢ ἐκ τόπου, οἶον οἶκοι οἰκαδε
οἰκοθεν.

<7> Τὰ δὲ εὐχῆς
σημαντικά, οἶον εἶθε αἶθε
ἄβαλε.

<8> Τὰ δὲ σχετλι-
αστικά, οἶον παπαῖ ἰοῦ φεῦ.

<9> Τὰ δὲ ἀρνήσεως ἢ
ἀποφάσεως, οἶον οὐ οὐχί
οὐδῆτα οὐδαμῶς.

<10> Τὰ δὲ συγκατα-
θέσεως, οἶον ναί ναίχι.

<11> Τὰ δὲ ἀπαγο-
ρεύσεως, οἶον μή μηδῆτα
μηδαμῶς.

<12> Τὰ δὲ παραβολῆς

τόφρα („მანამ“), τέως („ჯერ“),
πηνίκα („როდის“).

<2> ზოგი შეულობითია,
მაგალითად, კალწა („ლამაზად“),
სოფწა („ბრძნულად“)¹.

<3> ვითარებისა, მაგალი-
თად, პύქ („მუშტი“), ლაქ („ფე-
ხით“), ბოტრუნდონ („მტევნებად“), [B
89] ἀγεληδόν („ჯოგად“) [Π 160].

<4> რაოდენობისა, მაგალი-
თად, πολλάκις („ხშირად“), ὀλι-
γάκις („იშვითად“).

<5> რიცხვის აღმნიშვნელი,
მაგალითად, δῖς („ორჯერ“), τρίς
 („სამჯერ“), τετράκις („ოთხჯერ“).

<6> ადგილისა, მაგალი-
თად, ἄνω („ზევით“), κάτω
 („ქვევით“). მათგან სამი ტიპია:
ადგილზე, ადგილისაკენ, ადგი-
ლისაგან. მაგალითად, სახლში,
სახლისაკენ, სახლიდან.

<7> ნატვრის აღმნიშვნელი,
მაგალითად, εἶθε („ნეტა“), αἶθε
 („ნეტავი“), ἄβαλε („ღე“)².

<8> დანანებისა, მაგალი-
თად, παπαῖ („ოჰ!“), ἰοῦ („ვაი-
მე!“), φεῦ („უი!“).

<9> უარყოფისა ან უკუ-
თქმისა, მაგალითად, οὐ („არა“),
οὐχί („არა“), οὐδῆτα („არაფ-
რით“), οὐδαμῶς („არავითარ შემ-
თხვევაში“)³.

<10> დასტურისა, მაგალი-
თად, ναί („დიახ“), ναίχι („ჰო“).

<11> აკრძალვისა, მაგალი-
თად, μή („ნუ“), μηδῆτα („ნუ-
რაფრით“), μηδαμῶς („ფერაფ-
რით“).

<12> შეპირისპირებისა ან

ἢ ὁμοιώσεως, οἶον ὥς ὥσπερ
ἦντε καθάπερ.

<13> Τὰ δὲ θαυμαστικά,
οἶον βαβαῖ.

<14> Τὰ δὲ εἰκασμοῦ,
οἶον ἰσως τάχα τυχόν.

<15> Τὰ δὲ τάξεως, οἶον
ἐξῆς ἐφεξῆς χωρίς.

<16> Τὰ δὲ ἀθροίσεως,
οἶον ἄρδην ἅμα ἥλιθα.

<17> Τὰ δὲ παρακε-
λεύσεως, οἶον εἰα ἄγε φέρε.

<18> Τὰ δὲ συγκρίσεως,
οἶον μᾶλλον ἥττον.

<19> Τὰ δὲ ἐρωτήσεως,
οἶον πόθεν πηνίκα πῶς.

<20> Τὰ δὲ ἐπιτάσεως,
οἶον λίαν σφόδρα πάνυ ἄγαν
μάλιστα.

<21> Τὰ δὲ συλλήψεως,
οἶον ἅμα ὁμοῦ ἄμυδης.

<22> Τὰ δὲ ἀπαμοτικά,
οἶον μᾶ.

<23> Τὰ δὲ κατωμοτικά,

μιμνήσκουσιν, მაგალითად, ὥς
(„როგორც“), ὥσπερ („ისე, რო-
გორც“), ἦντε („ისევე, რო-
გორც“), καθάπερ („ზუსტად ისე,
როგორც“).

<13> გაკვირვების, მაგა-
ლითად, βαβαῖ („ეჩიპაა!“).

<14> ვარაუდისა, მაგალი-
თად, ἰσως („თითქოს“), τάχα
(„მალე“, „იქნებ“), τυχόν („ალ-
ბათ“).

<15> რიგისა (თანმიმდევ-
რობისა), მაგალითად, ἐξῆς
(„გვერდით“), ἐφεξῆς („მიყო-
ლებით“), χωρίς („კალ-კალკე“).

<16> კრებითი, მაგალითად,
ἄρδην („მთლიანად“), ἅμα („ერ-
თად“), ἥλιθα („საკმარისად“).

<17> წაქეზებისა, მაგალი-
თად, εἰα („აბა“), ἄγε („აბა-
აბა“), φέρε („მიდი“).

<18> შედარებისა, მაგალი-
თად, μᾶλλον („მეტად“), ἥττον
(„ნაკლებად“).

<19> კითხვისა, მაგალი-
თად, πόθεν („საიდან“?), πηνίκα
(„როდის“?), πῶς („როგორ“?).

<20> გაძლიერებისა, მაგა-
ლითად, λίαν („მეტისმეტად“),
σφόδρα („ძალიან“), πάνυ („სავ-
სებით“), ἄγαν („უზომოდ“),
μάλιστα („ყველაზე მეტად“).

<21> თავმოყრისა, მაგალი-
თად, ἅμα („ერთად“), ὁμοῦ
(„ერთდროულად“), ἄμυδης („შე-
თანხმებულიად“).

<22> ფიცილისა, მაგალი-
თად, μᾶ.

<23> ფიციით დამოწმებისა,

οἶον ιη.

<24> Τὰ δὲ βεβαιώσεως,
οἶον δηλαδῇ.

<25> Τὰ δὲ θετικά, οἶον
γαμητέον πλευστέον.

<26> Τὰ δὲ θειασμοῦ,
οἶον εὐοῖ εὐάν.

§20

Περὶ συνδέσμων

Συνδεσμός ἐστι λέξις
συνδέουσα διάνοιαν μετὰ
τάξεως καὶ τὸ τῆς ἔρμηνείας
κεχρησθῆς δηλοῦσα.

Τῶν δὲ συνδέσμων οἱ μὲν
εἰσι συμπλεκτικοί, οἱ δὲ δια-
ζευκτικοί, οἱ δὲ συναπτικοί, οἱ
δὲ παρασυναπτικοί, οἱ δὲ αἰτι-
ολογικοί, οἱ δὲ ἀπορηματικοί,
οἱ δὲ συλλογιστικοί, οἱ δὲ πα-
ραπληρωματικοί.

<1> Συμπλεκτικοὶ μὲν
οὖν εἰσιν ὅσοι τὴν ἔρμηνειαν
ἐπ' ἀπειρον ἐκφερομένην
συνδέουσιν. εἰσὶ δὲ οἷδε· μὲν
δὲ τέ καὶ ἀλλί ἡμὲν ἡδὲ ἰδὲ
ἀτάρ αὐτάρ ἦτοι κέν ἄν.

<2> Διαζευκτικοὶ δὲ
εἰσιν ὅσοι τὴν μὲν φράσιν
ἐπισυνδέουσιν, ἀπὸ δὲ πρα-
γματος εἰς πρᾶγμα διιστάσιν.

მაგალითად, ἢ („ვეშვარიტად“).

<24> დადასტურებისა, მა-
გალითად, დეიადῇ („შეკარად“,
„ცხადად“).

<25> აუცილებლობისა, მა-
გალითად, γαμητέον („დასაქორ-
წინებელი“), πλευστέον („გა-
დასაცური“).

<26> სამისნო, მაგალითად,
εὐοῖ („ეჟოა“), εὐάν („ეჟან“).

§20

შემკვრელობის შესახებ

შემკვრელი არის სიტყვა,
რომელიც კრავს აზრს წესი-
სამებრ და ანაწევრებს მეტყვე-
ლებას.

შემკვრელთაგან ზოგი მერ-
თებელია, ზოგი — მაცალკეებე-
ლი, ზოგი — პირობითი, ზოგი
— განპირობებითი, ზოგი — მი-
ზეზობითი, ზოგი — კითხვით-
დაეჭვებითი, ზოგი — დასკვნი-
თი, ზოგი — დამატებითი.

<1> მერთებელი უსა-
ზღვროდ გავრცობილი აზრის
შემკვრელია. მერთებელნია:
μὲν („ც“), δὲ („ხოლო“), καὶ
(„და“, „ც“), ἀλλὰ („მაგრამ“),
ἡμὲν („ან“), ἡδὲ („ც“), ἰδὲ
(„იდელც“), ἀτάρ („ხოლო“),
αὐτάρ („აგრეთვე“), ἦτοι („ან“),
κέν („ც“), ἄν („რათა“).

<2> მაცალკეებელნი გამო-
ნათქვამთა შემკვრელები და მო-
ქმედების მოქმედებისაგან გამო-
ყოფები არიან. მაცალკეებელე-

είσι δὲ οἶδε· ἢ ἦτοι ἡέ.

<3> Συναπτικοὶ δὲ εἰσιν ὅσοι ὑπαρξιν μὲν οὐ δηλοῦσι, σημαίνουσι δὲ ἀκολουθίαν. εἰσι δὲ οἶδε· εἰ ἔπειρ εἰδῆ εἰδήπερ.

<4> Παρασυναπτικοὶ δὲ εἰσιν ὅσοι μεθ' ὑπάρξεως καὶ τάξιν δηλοῦσιν. εἰσι δὲ οἶδε· ἐπεὶ ἐπείπερ ἐπειδῆ ἐπειδήπερ.

<5> Αἰτιολογικοὶ δὲ εἰσιν ὅσοι ἐπ' ἀποδόσει αἰτίας ἔνεκεν παραλαμβάνονται. εἰσι δὲ οἶδε· ἵνα ὅφρα ὅπως ἔνεκα οὐνεκα διὸ διότι καθ' ὃ καθ' ὅτι καθ' ὅσον.

<6> Ἀπορρηματικοὶ δὲ εἰσιν ὅσοι ἐπαποροῦντες εἰώθασιν συνδεῖν. εἰσι δὲ οἶδε· ἄρα κατὰ μῶν.

<7> Συλλογιστικοὶ δὲ εἰσιν ὅσοι πρὸς τὰς ἐπιφοράς τε καὶ συλλήψεις τῶν ἀποδείξεων εὖ διάκεινται. εἰσι δὲ οἶδε· ἄρα ἀλλὰ ἀλλαμὴν τοῖνον τοιγάρτοι τοιγαροῦν.

διὰ: ἢ („ἂν“), ἦτοι³ („ἂν კი-
ლევ“), ἡέ („ἂν“).

<3> პირობითნი არიან ისინი, რომლებიც არსებულს კი არ უჩვენებენ; არამედ აღნიშნავენ თანამიმდევრობას. პირობითნია: ეἰ („თუ“), εἰπερ („თუ-
ნა“), εἰδῆ („აი“), εἰδήπερ („აი“)⁴.

<4> განპირობებითნი არიან ისინი, რომლებიც არსებულთან ერთად წყობასაც გადმო-
სცემენ: ἐπεὶ („რაცა“), ἐπείπερ („მას შემდეგ, რაც“), ἐπειδῆ („რამდენადაც“), ἐπειδήπερ („ზი-
ნაიდან“)⁵.

<5> მიზეზობითნი არიან ისინი, რომლებიც მთავარი წი-
ნადალების შესაბამის მიზეზს გადმოსცემენ: ἵνα („იმიტომ“), ὅφρα („სანამდე“), ὅπως („რაცა“), ἔνεκα („იმიტვის“), οὐνεκα („ამიტომ“), διὸ („ამიტომაც“), διότι („იმიტომ, რომ“), καθ' ὃ („იმიტომაც, რომ“), καθ' ὅτι („რადგანაც“), καθ' ὅσον („რამ-
დენადაც“).

<6> კითხვით-დაეჭვებითნი, ჩვეულებრივ, ეჭვის გამომხატველი „აზრის“ შემკვრელია: ἄρα („ნუთუ“), κατὰ („ხომ არა“), μῶν („ნუთუ“).

<7> დასკვნითი კარგად გამოხატავს დასაბუთებას, დასკვნას: ἄρα („ასე რომ“), ἀλλὰ („მაგრამ“), ἀλλαμὴν („თუმცა“), τοῖνον („მაინც“), τοιγάρτοι („და მაინც“), τοιγαροῦν („მაშასადამე“).

<8> Παραπληρωματικοί
 δέ εἰσιν ὅσοι μέτρου ἢ κόσμου
 ἔνεκεν παραλαμβάνονται. εἰσὶ
 δὲ οἷδε· δὴ ῥά νύ ποῦ τοί θήν
 ἄρ δῆτα πέρ πώ μῆν ἄν αὖ
 νῦν οὔν κέν γέ.

Τινὲς δὲ προστιθέασι καὶ
 ἐναντιωματικούς, οἷον ἔμπης
 ὄμῳ.

<8> დამატებითი ზომიერე-
 ბისა ან წესრიგის გამო გამოი-
 ყენება: დღ („და ასე“), რა
 („ხომ“), სუ („მხოლოდ“), პოუ
 („როგორც“), თო („მამასადა-
 მე“), მჲს („შედეგად“), ორ („მა-
 მასადამე“), დღთა („ხოლო“),
 პერ („მეტად“), პა („ც“), მჲს
 („მართლაც“), ან („თუ“), ან
 („აგრეთვე“), სნ („თუმცა“), ონ
 („მაინც“), კენ („უკეთუ“), გე
 („ხომ“).

ზომიერებები ამატებენ მადი-
 რისპირებელს, მაგალითად, ἔμπης
 („მხოლოდ“), ὄμῳ („თუმცა“).

კომპენტარები

1. ჩვეულებრივ გამონათქვამთა შესახებ — *Ἦς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγόμενα*] — მელამპოდეს განმარტების თანახმად, ამ ფრაზაში იგულისხმება „ჩვეულებრივი, მეტრული (ანუ ლექსითი) ან მეტრის არმქონე (ანუ პროზაული) გამონათქვამები და არა გაუგებარი, ამოსაცნობი, ფარული, ბუნდოვანი მეტყველება, ან მწერლის მიერ ერთხელ ნათქვამი სიტყვა და გამონათქვამი, რომელსაც ის γρίφος¹ უწოდებს, რაც ნიშნავს არეულ დარეულ მეტყველებას, გამოცანას“².

2. იგი შედგება ექვსი ნაწილისაგან — *Μέρη δὲ αὐτῆς ἔστιν ἕξ*] — დიომედეს სვამს კითხვას: „რატომ არის გრამატიკა დაყოფილი ნაწილებად და არა სახეებად და რითი განსხვავდება ნაწილი სახეებისაგან — διὰ τί δὲ μέρη τῆς γραμματικῆς καὶ οὐχ ἔϊδη, καὶ τί διαφέρει μέρος ἔϊδους“; — და იქვე განმარტავს: „სახე, მართალია, გვარისაგან გამოიყოფა, მაგრამ ის მაინც დამოუკიდებელია, სრულყოფილია, ხოლო ნაწილი არ არის სრული, იგი მთელის ნაკვეთია“³.

თუ რისთვის სჭირდება ამაზე მსჯელობა, ამ ფრაზიდან ჩანს: „Ὅθεν ῥητορικῆς λέγομεν ἔϊδη τρία, συμμισηστικόν, δικαιοκόν, πανηγυρικόν. καὶ (ὅτι) τὸν μὲν ἐπιστάμενον ἐν τῶν τριῶν τούτων ἔϊδων ῥήτορα τέλειον λέγομεν. τὸν δὲ μὴ ἐπιστάμενον πάντα τὰ τῆς γραμματικῆς μέρη γραμματικὸν οὐ λέγομεν — რიტორიკის სამი სახეა: სათათბირო, სამოსამართლო და ზოტბითი ანუ საზეიმო. ამ სახეებიდან რომელიმეს მცოდნეს ორატორი ჰქვია, მაგრამ გრამატიკის ყველა ნაწილის არმცოდნეს გრამატიკოსს ვერ დავარქმევთ“⁴.

¹ აქ შეუძლებელია, არ გაეიხსენოთ იოანე პეტრიწის მიერ არაერთხელ ნახსენები სიტყვა-ტერმინი „ლრიფოჲ“ პროკლე დიადოხოსის „კეჲმირნის“ განმარტებათა ტექსტში, რომელსაც პეტრიწი ასეთი გაგებით ხმარობს: „დახლართული“, „ძნელი გამოსაცნობი“, „ძნელად გასაგები“ (მთგ.: „ესე თავი მეტად ღრიფოხს“, ე.ი. ეს თავი ძალზედ ბუნდოვანი და დახლართულია). იხ. იოანე პეტრიწი, შრომები, ტ. II, გვ. 161.

² Scholia..., გვ. 11.

³ იქვე, გვ. 300.

⁴ იქვე, გვ. 302.

3. პირველი — კითხვა ბრახოდის წესების მიხედვით — *πρῶτον ἀνάγναις ἐντριβῆς κατὰ προσφθίναν*] — ჰელიოდორეს აზრით, „ნაწილთა რიგი შექმნილია პედაგოგიური საჭიროების თანახმად, რადგან პირველი ოცნება ἀνάγναις δὲ τὸν νέον უპირველესად, აუცილებელია, კითხვა იცოდეს ახალგაზრდას¹“.

4. განმარტება მასში არსებული პოეტური სახეების (ტროპების) მიხედვით — *ἐξηγησις κατὰ τοὺς ἐνυπάρχοντας ποιητικὰς τρόπους*] — ჰელიოდორეს განმარტებით, „პოეტური სახეები (ტროპები) არის τὰς ἰδιότητας τὰς ἐγκειμένας τοῖς ποιήμασιν — პოემებში არსებული თავისებურებანი². მელამპოდეს განმარტებითაც, „პოეტური ტროპებია განსაკუთრებული პოეტური გამოხატუებანი — τοὺς μάλιστα ποιηταῖς ἀρμόζοντας“³.

5. ენათა ... გახაგები გადმოცემა — *γλωσσῶν ... πρόχειρος ἀπόδοσις*] — ჰელიოდორე გლოსებად დიალექტებს მიიჩნევს — *γλωσσῶν φησὶ τὰς διαλέκτους*⁴.

6. ეტიმოლოგიის ძიება — *ἐτυμολογίας εὑρεσις*] — მელამპოდეს აზრით, „ეტიმოლოგია არის სიტყვათა ახსნა (გახსნა) სრული კეზმარიტების დასაღვენად — ἡ ἀνὰπτῆς τῶν λέξεων, δι' ἧς τὸ ἀληθὲς σαφηνίζεται“⁵.

7. შესატყვისობათა ჩამოთვლა — *ἀναλογίας ἐκλογισμός*] — „შესატყვისობა არის მსგავს [ფორმათა] თავმოყრა სახელის, ზმნისა თუ წინადადების სხვა ნაწილთა შესახებ ზუსტი კვლევითა და მსგავსის მსგავსთან მოთავსებით გამოვავლენთ გრამატიკის წესებს“, — ასე განმარტავს გრამატიკის მეხუთე ნაწილს მელამპოდე — *„ἐπὶ πάντων οὖν τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ῥημάτων καὶ τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ λόγου ἀκριβῶς ζητοῦντες καὶ τὰ ὅμοια τοῖς ὁμοίοις παρατιθέμενοι τοὺς κανόνας ἀσφαλῶς ἀποφαინόμεθα“*⁶.

¹ Scholia... გვ. 53.

² იქვე, გვ. 453.

³ იქვე, გვ. 13.

⁴ იქვე, გვ. 462.

⁵ იქვე, გვ. 14.

⁶ იქვე, გვ. 15.

ცნობილია, რომ ალექსანდრიელმა მეცნიერებმა ნორმატიული გრამატიკის შესაქმნელად გამოიყენეს ანალოგიის პრინციპი. ანალოგიკები ცნობილი გრამატიკოსის, არისტარქე სამოთრაკიელის, მოთაფეობით ამტკიცებდნენ, რომ მსგავსი გრამატიკული ცნებები მსგავსი გრამატიკული ფორმებით აღინიშნებიან და რომ ენა, საერთოდ, ჰარმონიულ სისტემას წარმოადგენს. რატომ არის სამი გრამატიკული სქესი ბერძნულსა და ლათინურ ენებში (მაპრობითი, მდედრობითი, საშუალო)? იმიტომ, რომ საგნები ან მაპრობითი სქესისანი არიან, ან — მდედრობითის, ან — არცერთისა. ანალოგიკებმა მსგავსი ფორმების თავმოსაყრელად შექმნეს ნორმები (κανόνες).

ანალოგიკების პრინციპებმა დიდი პოლემიკა გამოიწვია: სტოელები კრატეტ მალოსელის ხელმძღვანელობით აღიარებდნენ, რომ ენაში უამრავი ანომალიური ფაქტია. მტკიცება იმისა, რომ სამი გრამატიკული სქესი საქმის რეალურ ვითარებას შეეფარდება, უსაფუძვლოა. ისეთი ტიპის სიტყვებს, როგორიცაა „ხე“, „მდინარე“, „ტბა“, რეალურ სქესთან არავითარი საერთო არა აქვს, მაგრამ მათ მაინც გააჩნიათ გრამატიკული სქესის კატეგორია.

ანომალიკებისა და ანალოგიკების დისკუსია გადმოცემულია რომაელი გრამატიკოსის, ვარონის, შრომაში „ლათინური ენის შესახებ“ (De lingua Latina)¹.

ამ დისკუსიას ის დადებითი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ გამოუმუშავდა გრამატიკული კლასიფიკაციის საფუძვლები. განსაკუთრებით ნაყოფიერი გამოდგა მოძღვრება ანალოგიკებისა, რომლებიც ენაში მკაცრ სისტემურობას ხედავდნენ. მათ შექმნეს უღლებისა და ბრუნების პარადიგმები.

8. შეეჭვხე — ბოეტურ ქმნილებათა განხილვა — *ἐκτον κρίσις ποιημάτων*] — „(ვინც) არ იცის გრამატიკის წინამდებარე ნაწილები, კრიტიკოსის საქმეს ვერ შეძლებსო“, — შენიშნავს მელამპოდ².

9. რაც უველაზე მშვენიერია ამ ხელოვნებაში — *ὁ δὴ κάλιστα ἐστὶ πάντων τῶν ἐν τῇ τέχνῃ*] — სომეხი კომენტატორი, დავითი, ამ ფრაზას ასე განმარტავს: „კრიტიკა იმდენადაა სა-

¹ Античные теории языка и стиля, гл. 80-104..

² Scholia..., გვ.36.

უკეთესო ნაწილი, რომ იგი უარყოფს, უკუაგდებს ერეტიკოსთა მწვალებლურ აზრებს¹. იგივე აზრია გამოთქმული ბიზანტიელის კომენტარებშიც: კრიტიკაში იგულისხმება ზუსტი ცოდნა (ἡ ἀκριβὴς γνῶσις) საეკლესიო წიგნებისა და βίβλου τῆς ἐκκλησίας πᾶντα, რაც საჭიროა აპოკრიფულ თხზულებებში გასარკვევად².

იოანე პეტრიწი თავის შრომაში ერთგან წერს: „ნაქმართა სიტყურთასა განარჩევს, რომელნიცა საკუთარნი იყვნენ ანუ შერყუნილნი და რომელნიცა კეთილად ანუ სხუებრ თანდასხმულ იყვნენ...“³.

ცხადია, რომ პეტრიწისთვისაც კრიტიკა ნიშნავს თხზულების ნამდვილობის, კეშმარტების დადგენას⁴.

§2

კითხვის შესახებ

1. წაკითხულ უნდა იქნას გამოთქმით — *Ἀναγνώστέον δὲ καθ' ὑπόκρισιν* — სიტყვაში ὑπόκρισις, რომელსაც ვთარგმნით „გამოთქმით“, კომენტატორთა განმარტებით, იგულისხმება არა მხოლოდ წარმოთქმა, არამედ სცენიური გამომსახველობის სხვა საშუალებებიც. კერძოდ, მიმიკა, ჟესტიკულაცია და სხვა⁵.

2. პროსოდიისა და განუოფის ნიშანთა მიხედვით — *κατὰ προσῳδίαν, κατὰ διαστολήν* — „პროსოდიის ნიშანთა მიხედვით კითხვა ნიშნავს კითხვას სწორი მახვილის მიხედვით (κατὰ τὸν ὀρθὸν τόνον). პროსოდია ხმოვანთა თანხმლები ნიშნებიან“, — განმარტავს სტეფანე⁶.

¹ Н. А. донц, Дионисий Ерактийский..., გვ. CXXXIX.

² Scholia..., გვ. 568.

³ იოანე პეტრიწი, შრომები, ტ., II, გვ. 223.

⁴ М. Пичхадзе, О некоторых вопросах грамматики в древнегрузинской филологии. Кавказ и Средиземноморье, გვ. 252-263.

⁵ გერმანულ თარგმანში ὑπόκρισις თარგმნილია დეკლამირებით, იხ. Das Lehrbuch des Grammatikers Dionysios, Übersetzt von Wilfred Kürschner unter Benutzung einer Vorlage von Heinrich Weber, 1980.

⁶ Scholia..., გვ. 172.

განყოფის ნიშანთა მიხედვით კითხვა ნიშნავს აზრთა დაყოფით კითხვას (κατὰ χωρισμὸν τῶν διανοισμῶν) — გკითხულობთ იმავე სტეფანესთან, — განყოფის ნიშანი ეწოდება სასვენი ნიშანს (διαιστολήν δὲ ἐκάλεσε τὴν συγμῆν) იმიტომ, რომ გამოყოფს, აცალკევებს სიტყვას სიტყვისაგან და მნიშვნელობას მნიშვნელობისაგან.

3. ტრაგედია უნდა წავიკითხოთ ამაღლებულად — *τὴν μὲν τραγῳδίαν ἰρῶικῶς ἀναγνῶμεν* — სტეფანე განმარტავს, ტრაგედია სიტყვასიტყვით, „თხის სიმღერას“ ნიშნავს¹. მელამპოდე განავრცობს ამ ეტიმოლოგიას, „თხის სიმღერა“ იმიტომ ჰქვია, რომ გამარჯვებულებს თხით ავილდოვებდნენ (ὅτι τράγιον ἐλάμβανον ἑπαθλον οἱ νικῶντες)².

„ტრაგედია იქმნებოდა ღირსეულთა სადიდებლად. საჭიროა, ტრაგედია წავიკითხოთ იქნას ამაღლებულად, ხოლო მკითხველნი გმირებს ჰგავდნენ სხეულის სიდიდითა და მაღალფარდოვანი მეტყველებით“, — წერს სტეფანე³.

4. კომედია — ცხოვრებისეულად — *τὴν δὲ κωμῳδίαν βιωτικῶς* — „კომედია საშუალო ფენის საკუთრებაა. ამბობენ, რომ ეს სიტყვა შედგება სიტყვებისაგან κῶμη „სოფელი“ და ᾠδή „სიმღერა“.

„ცხოვრებისეულად“ (βιωτικῶς) ნიშნავს მხიარულად. კომედია უნდა წავიკითხოთ სიცილით და ხუმრობით, ცხოვრების მიბაძვით (κατὰ μιμήσειν τοῦ βίου), ანუ, როცა მოხუცს ვბაძავთ, მოხუცის ხმას უნდა მივამსგავსოთ, როცა ქალს განვასახიერებთ — ქალის ხმას.

კომედია და ტრაგედია განსხვავდება იმითაც, რომ ტრაგედიას ისტორია აქვს და ნამდვილი ამბების შესახებაა, ხოლო კომედია შეთხზულია ცხოვრებისეულ საქმეებზე⁴.

5. ელეგია — ხმამაღლა — *τὰ δὲ ἐλεγεία λιγυρῶς* — ელეგია სალექსო საზომიც არის და პოემაიც, ჰექსამეტრითა და პენტამეტრით გამართული. ტერმინი ელეგია წარმომდგარია ἔ & λέγειν —

¹ Scholia..., გვ. 173.

² იქვე, გვ. 173.

³ იქვე, გვ. 18.

⁴ იქვე, გვ. 173.

⁵ იქვე, გვ. 172.

საგან (ვაი, ვაის თქმისაგან), — ვკითხულობთ კომენტარებში¹.

აქ მოგვყავს სიმონ ყაუხჩიშვილის მსჯელობა „ელეგიის“ ეტიმოლოგიის შესახებ: „ტერმინ „ელეგიის“ წარმოშობის შესახებ საბოლოოდ არ არის მიღწეული შეთანხმება, მაგრამ მის გადასაჭრელად წამოყენებულია შემდეგი ურყევი დებულებები: I ელეგიას მღეროდნენ ფლეიტის აკომპანიმენტით, II ელეგია ბერძნული წარმოშობისა არ არის: ის წინარებერძნული კულტურის მონაპოვარია და მცირე აზიიდან არის ბერძნულში შესული“.

ამ დებულებების გათვალისწინებით სიმონ ყაუხჩიშვილი ტერმინს „ელეგია“ არაბერძნულ ნიადაგზე ხსნის. კერძოდ, მას მიაჩნია, რომ იგი, შესაძლოა, ნასესხები იყოს ფრიგიელებისაგან, საიდანაც მოხვდებოდა ეს სიტყვა აგრეთვე სომხურშიც. სომხური ენის არაინდოევროპულ სიტყვათ-მარაგში გვაქვს „ელეგნ“, რაც ლერწამს და ფლეიტას ნიშნავს. მაშასადამე, ფრიგიელებისაგან ნასესხებ ამ სიტყვასთან ბერძნებისათვის დაკავშირებული იყო ხსოვნა იმ ფრიგიულ მელოდებზე, რომელთაც ფლეიტის აკომპანიმენტით ასრულებდნენ².

6. ეპოხი — კეთილშოვნებით — τὸ δὲ ἔπος εὐτόνως] — ეპოხი, კერძოდ, სალექსო საზომიან ქმნილებას ნიშნავს, ხოლო, ზოგადად, იგი ყველა სახისაა. აქ კი სწორედ პირველ სახეობაზეა საუბარი, — განმარტავს სტეფანე³.

7. ხაგოდებელი — მშვიდად და მწუხარედ — τὸν δὲ οἶκτους ὑφειμένως καὶ γοερῶς] — ხაგოდებელი ცალკე ქმნილება არ არის, ის შეიძლება, პოემებსა თუ მეტყველებაში შეგვხვდეს, — განმარტავს დიომედე⁴. სტეფანე იმავეს მაგალითებით ადასტურებს, მის მიერ მოყვანილი მაგალითები „ილიადას“ სტრიქონებია (Z 407; Ω 725). მაგალითად, ანდრომაქეს დატირება:

“აღრე წამიხველ, ჩემო ქმარო, აღრე დამავდელ
ქერიავდ, აღრე ძეც დამიობლე, ჩერაც უენო,
ვისაც სიცოცხლე მივანიჭეთ, ჩვენ, ბელშავებმა...“⁵.

¹ Scholia., გვ. 173.

² ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, გვ. 137-138.

³ Scholia., გვ. 173.

⁴ იქვე, გვ. 308.

⁵ იქვე, გვ. 543; „ილიადის“ ნაწყვეტების პოეტური თარგმანი მოგვცეს წონიდან ჰომეროსი, „ილიადა“, თარგმანი რ. მიშინოშვილისა, თბ., 1979; „ოდისეასი“ კი — ჰომეროსი, „ოდისეა“, თარგმანი პ. ბერაძისა, თბ., 1979.

§3 ტონის შესახებ

1. ბერძნულში მახვილს ტონი ეწოდებოდა, რადგანაც ბერძნული მახვილი მუსიკალური იყო და ხასიათდებოდა ხმის ტონალური ამპლუბა-დადაბლებით და არა მახვილიანი მარცვლის გაძლიერებით. მახვილის ნიშნები ძველ ბერძნულ გამოთქმაში ერთმანეთისაგან განსხვავებულ ტონალობას გამოხატავდნენ. მკვეთრი მახვილი აღნიშნავდა უფრო მაღალ ტონს, მძიმე ანუ ბლაგვი მახვილი — შედარებით დაბალს, ხოლო შემოსილმახვილიანი მარცვალი შეიცავდა გრძელ ხმოვანს ან ღიფთონგს და გამოითქმოდა ხმოვნის თუ ღიფთონგის პირველ ნაწილზე ხმის შედარებით აწევით, ვიდრე მეორეზე: σᾶμα ← σὀβμα. შემოსილი მახვილი მკვეთრი და მძიმე მახვილის შეერთებას წარმოადგენს [~], მათი დამრგვალებით შეიქმნა შემოსილი მახვილის ნიშანი [~]¹.

2. ტონი არის ჰარმონიული ხმის ელერადობა — *Τόνος ἐστὶν ἀπήχησις φωνῆς ἐναρμονίῳ* — ამ ფრაზას მელამბოდე ასე განმარტავს: „Τὸ οὗτο ἐστὶ τόνος φησὶν ἀπήχησις, τοιτέστιν ἦχος. Τίνος φωνῆς. Οἷα σδῆποτε φωνῆς; οὐ. Ἀλλὰ ποῖας; τῆς ἐναρμονίῳ, οἷα ἐστὶν ἡ τοῦ ἀνθρώπου φωνή. რა არის ტონი? ამბობენ, ელერადობაა, ანუ ექო. რა ხმისა, ყველანაირი ხმისა? არა. მაშ, როგორის? ჰარმონიულის, როგორიც აქვს ადამიანს².

§4 წერტილის შესახებ

1. თარგმანის სიზუსტისათვის, ძველ ქართველ მთარგმნელთა მსგავსად, პუნქტუაციის ფარდ სიტყვად წერტილი გამოვიყენეთ.

2. რითი განსხვავდება წერტილი ქვემოწერტილისაგან? დროით. წერტილთან დროის ხანგრძლივობა მეტია, ქვემო-

¹ ა. ურუშაძე, ძველი ბერძნული ენა, თბ. 1969 წ. გვ. 17; С. И. Соболевский, Древне-греческий язык, М., 1948, გვ. 13.

² Scholia., გვ. 22.

წერტილთან — ხავსებით ნაკლები — *Τίνι διαφέρει στιγμή ὑποστιγμῆς; Χρόνῳ· ἐν μὲν γὰρ τῇ στιγμή πολὺ τὸ διάστημα, ἐν δὲ τῇ ὑποστιγμῇ παντελῶς ὀλίγον*] — რატომ განასხვავა დიონისიოსმა მხოლოდ წერტილი და ქვემოწერტილი და არაფერი თქვა შუა წერტილის შესახებ? — მსჯელობენ სომეხი კომენტატორები და ასკვნიან: შუაწერტილი (μέση) დიონისიოსის გრამატიკაში ჩამატებულიაო¹.

§5

რავსოლოიის შესახებ

1. რაფსოღია წარმომდგარია სიტყვისაგან რაბდოღია (ῥαβδαδία)², დაფნის რტოთი ხელში მღეროდნენ ჰომეროსის პოემებს — *εἴρηται δὲ ῥαψωδία οἶονεὶ ῥαβδαδία τις οὔσα, ἀπὸ τοῦ δαφνίνης ῥάβδῳ περιερχομένους ᾄδειν τὰ Ὀμήρου ποιήματα*] — მელამპოდე იზიარებს ამ ეტიმოლოგიას და, თავის მხრივ, უმატებს, დაფნის რტო აპოლონის სიმბოლოაო (ἦδὸν ῥάβδον δαφνίνην κατέχοντες, σύμβολον Ἀπολλωνιακόν)³.

ბერძნულ სქოლიოებში რაფსოღია სიტყვის სხვაგვარ ეტიმოლოგიაზეც არის მსჯელობა. მელამპოდე აღნიშნავს: αὐτὸς δὲ Διονύσιος εἶπε τὰς δῶς ἐτυμολογίας, ἥ ἀπὸ τοῦ ῥάπτειν, τοῦτ' ἐστὶ τὰ δισκοῦντα σπινάγειν, ἥ ἀπὸ τοῦ ῥάβδου... — თვით დიონისიოსი ამბობს ორ ეტიმოლოგიას: ან ῥάπτειν-ისაგან, ეს არის სხვადასხვა [ნაწილთა] შეერთება, ან რტოსაგან [ἀπὸ τοῦ ῥάβδου]⁴.

ამ მსჯელობიდან ჩანს, დიონისიოსის შრომის ერთ-ერთ ვარიანტში რაფსოღია სიტყვის ორგვარი ეტიმოლოგია იყო მოცემული.

§6

ელემენტის შესახებ

1. στοιχεῖον-ი, მართალია, ლათინური ტერმინით გადმოგვაქვს, მაგრამ სხვაგვარად ვერ განვასხვავებდით γράμμα-საგან.

¹ Н. А д о н и ц, Дионисий Θραкийский..., გვ. CXII.

² ἥ ῥαβδαδία რტო, ჭოხი, კვერთხი, არჯანი.

³ იქვე, გვ. 28.

⁴ იქვე, გვ. 22.

2. იხინი ელემენტებადაც იწოდებიან, რადგან მათ აქვთ რიგი და წყობა — *Tὰ δὲ αὐτὰ καὶ στοιχεῖα καλεῖται διὰ τὸ ἔχειν στοιχεῖον τινα καὶ τάξιν*] — რა იგულისხმება ელემენტში (στοιχεῖον) და რითი განსხვავდება იგი ასოსაგან — ამ საკითხებზე სქოლიასტაგან მელამპოდეს აქვს საგულისხმო შენიშვნა, რაზედაც საგანგებოდ შევჩერდით პირველ თავში. აქ კი დავსძენთ, რომ ასო (γράμμα) სტოქსეიონად გაიგება მხოლოდ სიტყვაში, ანუ მხოლოდ გარკვეული წესით და რიგით (წესრიგით). შეკავშირებულ ერთ მთელში, რომელიც აზრის, შინაარსის მატარებელი და გადმომცემია და არა ცალკე აღებული ასო (συμβα), რომელიც მხოლოდ თავის თავს გამოხატავს. γράμμα-στοιχεῖον-ის ამ გაგებაში, აშკარად, იკითხება ის თავდაპირველი ანტიკური ფილოსოფიური ინტერპრეტაცია ენისა, საიდანაც, ფაქტიურად, ამოიზარდა ენათა მეცნიერება, როგორც ცალკე დარგი.

3. ზმუილითა და ხისინით წარმოთქმულთ — *κατέστηκεν ἔν τοις μυσμοῖς καὶ σιγμοῖς*] — ამ ე. წ. ნახევარხმოვნების წარმოთქმისას რაღაც ხმა ისმის, მაგრამ განსხვავებული ქაჲ-საგან. მას უფრო ψόφος-ს ვამსგავსებთ, რაც ხმაურს ნიშნავს, არა ადამიანის ხმას, მაგალითად, სისინი, ბუბუნი, ზუზუნი, ზმუილი და ა. შ.

მსუგმოს ეწოდება მ'ს ჟღერადობის გამო, — მსჯელობს სტეფანე, — მაგალითად, როგორც ჟღერს იგი სიტყვაში *συσμῆναι*.

ζ, ξ, ψ, σ'ს *σιγμός* ეწოდებათ σ'ს ჟღერადობის გამო. მაგალითად, როგორც ჟღერენ ისინი სიტყვებში: *σινζα*, *ξῶα* *ψηλαφῶ* *σεῖα*.

კომენტარებში სხვა ტერმინებიცაა: ν'ს ჟღერადობას *νυγμός*-ს უწოდებენ, ρ'ს ჟღერადობას — *ροῖζος*¹.

მსუგმოს, მსუგმოს, სიგმოს, *ροῖζος* — ბერძნული ასოების სახელწოდებებით შექმნილი ტერმინებია. ქართულ გრამატიკულ ტერმინოლოგიანში ტერმინი სისინა არსებობს, მსუგმოს-ის თარგმნაზე კი ვიფიქრეთ და სქოლიასტების მსჯელობათა გათვალისწინებით, რომ იგი ადამიანის ხმას არ გვაგონებს, ზმუილი მივუსადაგეთ. მ'ს წარმოთქმა სწორედ ზმუილს გვაგონებს. ტერმინ სისინშიც ხომ სწორედ ეს იგულისხმება: სისინი არა ადამიანის ხმაა (გველის, ქარის...).

¹ Scholia..., გვ. 156.

გერმანულ თარგმანში მუყაბა-ის შესატყვისად შიშინი წერია, რაც არ მივიჩნიეთ სწორად, ვინაიდან არცერთი ეს ე. წ. ნახევარხმოვანი შიშინის მსგავს ხმას არ გამოსცემს.

4. სიტყვასიტყვით, უთმო, წვრილი, შიშველი, მარტივი (ψιλά).

5. სიტყვასიტყვით, ხშირი, სქელი (δασέα).

6. ფშვინგიერო უბირისპირდება მკვეთრს: π'ხ — ფ, მაგალითად, „Ἀλλὰ μοι εἶφ' ὅπῃ ἔσχεσ ἰὼν εὐεργέα νῆα“ (1279)¹, კ'ს უბირისპირდება χ: „Ἀντίχ' ὁ μὲν χλαῖναν τε χιτῶνα τε ἔνυστ' Ὀδυσσεύς“ (ε229)², მ'ხ უბირისპირდება τ: „Ὡς ἔφασθ' οἱ δ' ἄρα πάντες ἀκτὴν ἐγένοντο σιωπῇ“ (Γ95)³ — ლაპარაკია წყვილებზე: π-ფ, κ-χ, τ-მ, რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან მხოლოდ ფშვინგით; თითოეულ უფშვინგოზე (ანუ მკვეთრზე) ფშვინგის დართვა (რაც მაგალითებითაა დადასტურებული) იწვევს მის გადასვლას ფშვინგიერმო.

მელამპოდე ასე განმარტავს ამ ადგილს: „Ἀλλὰ μοι εἶφ' ὅπῃ ἔσχεσ ἰὼν“ (1279), აქ უნდა იყოს: „Ἀλλὰ μοι εἶπε ὅπῃ ἔσχεσ ἰὼν“, სალექსო საზომით εἶπε სიტყვის ε დაკარგულა და ὅπῃ სიტყვის ფშვინგიან ὁ'ს უფშვინგო (მკვეთრი) π უქცევია ფ'დ.

ასევეა დანარჩენი ორი მაგალითის შემთხვევაშიც: „Ἀντίχ' ὁ μὲν χλαῖναν“, აქ უნდა იყოს „ἀντίκα ὁ μὲν χλαῖναν“, აქაც ჯერ α დაკარგულა, შემდეგ ფშვინგით κ ქცეულა χ'დ. მესამე მაგალითიც: „Ὡς ἔφασθ' οἱ δ' ἄρα πάντες“, უნდა იყოს „ὥς ἔφατο“, აქაც აპოსტროფია: დაიკარგა ὁ ხმოვანი და მომდევნო ფშვინგამ τ აქცია მ'დ⁴.

7. უცვლელი ოთხია: λ, μ, ν, ρ. უცვლელი ეწოდება იმიტომ, რომ არ იცვლება არც ზმნის მომავალ დროში და არც სახელთა ფორმაცვალების დროს — ἀμετάβολα δὲ λέγεται, ὅτι οὐ μεταβάλλει ἐν τοῖς μέλλουσιν τῶν ρημάτων οὐδὲ ἐν τοῖς κλίσσει τῶν ὀνομάτων] — სქოლიოებში ამ ფრაზის კომენტირებისას ასახელებენ ასეთ მაგალითებს: Δῖον, Δῖανος; Νέστωρ, Νέστωρος. როგორც ვხედავთ, სახელობითის დაბოლოების შე-

² „მეის ოდისეის გამოეწყო პერანგ-ჭიტიონი“ („ოდისეა“, V, 229).

³ „ასე ამბობდა, სპა უსმენდა სულგანაბული“ („ილიადა“, III, 95)

⁴ Scholia..., გვ. 44-45.

σύνθεσιν τοῦ κατὰ σύνταξιν λόγου. κατὰ σύνταξιν γὰρ λέγω λόγον τὸν ἐν μέτροις, κείμενον, κατὰ σύνταξιν δὲ τὸν καταλόγαδην — წინადადეგებს ვასხვავებთ შეწყობილობის (კატა სუნთესინ) და შენაწევრების (კატა სუნთაქსინ) მიხედვით. შეწყობილს ვამბობთ მეტრულზე, ხოლო შენაწევრებულს — პროზაულ [სასაუბრო] წინადადეგებზე¹.

ტერმინები შენაწევრება და შეწყობილება აღებული და მისადაგებული გვაქვს შესაბამის ბერძნულ სიტყვათა ქართული თარგმანებიდან (იხილეთ ბიზანტინოლოგიის განყოფილების ბერძნულ-ქართული დოკუმენტირებული ლექსიკონის მასალები).

2. უმცირესი ნაწილი — μέρος ἐλάχιστον] — ბერძენი კომენტატორები აღნიშნავენ, რომ დიონისიოსის განმარტება სრული არ არის, რადგან წინადადების ნაწილი, და თანაც უმცირესი, მარცვლიც არის და ბგერაც. მათ შესწორება შეაქვეთ ამ ფრაზაში და აღნიშნავენ, რომ სიტყვა აზრის გამომხატველია და ამდენად არის უმცირესიო².

Αἱ λέξεις ἔχουσιν λεκτὸν σημαῖνον — სიტყვებს აქვთ აზრობრივი მნიშვნელობაო, — წერს ჰელიოდორე³.

მელამპოდე სვამს კითხვას, რა არის სიტყვა? Τί ἐστι λέξις; და იქვე პასუხობს: Μέρος ἐλάχιστον τοῦ κατὰ σύνταξιν λόγου νοητὸν τι σημαῖνον — შენაწევრებული წინადადების უმცირესი ნაწილი, რომელიც აზრს გამოხატავს⁴. მელამპოდემ დიონისიოსის განმარტებას დაუმატა „νοητὸν τι σημαῖνον“ და ამით ხაზი გაუსვა სიტყვათა განსხვავებას მარცვლებისა და ბგერებისაგან, რომლებიც ასევე წინადადების ნაწილებია, მაგრამ აზრს ვერ გადმოსცემენ (ὅς γὰρ νοητὸν τι σημαῖνουσιν)⁵.

3. ჩვეულებრივი სიტყვების — πεζῆς λέξεως] — ანუ მეტრის არმქონესი, — ასე განმარტავს მელამპოდე და განასხვავებს ჩვეულებრივი (პროზაული), ანუ მეტრის არმქონე სიტყვების კავ-

¹ Scholia..., გვ. 517.

² იქვე, გვ. 513.

³ იქვე, გვ. 56.

⁴ იქვე, გვ. 57.

⁵ იქვე, გვ. 67.

შირს მეტრული სიტყვების კავშირისაგან¹ პირველი დასრულებული აზრის გადმოცემა (თვითსრულია — *αὐτοτελής*), ხოლო მეორეს, რომელსაც პერიოდი ეწოდება (ή γὰρ ἔμμετρος σὺνθεσιν τῶν λέξεων τελείαν ἔννοιαν σημαίνουσα περίοδος καλεῖται), მხოლოდ რიტმულად დასრულებული ინტონაცია ახასიათებს². „მეტრულ სიტყვებში“ (ἔμμετρος) ნაგულისხმევია სიტყვათა ის შეცვლილი ფორმები, რომლებიც სალექსო ზომით არის ხოლმე გამოწვეული, მაგალითად, კრაზისის, სინკოპესა თუ აპოკოპეს სახით.

4. წინადადების ნაწილი არის რვა: სახელი, ზმნა, მიმღეობა, ათრონი, ნაცვალსახელი, წინდებული, ზმნიზედა, შემგვრელი — *Τοῦ δὲ λόγου μέρη ἐστὶν ὀκτώ· ὄνομα, ῥήμα, μετοχή, ἄρθρον, ἀντανυσία, πρόθεσις, ἐπίρρημα, σύνδεσμος*] — მეტყველების ნაწილთა თანმიმდევრობას ასე ხსნის პელიოლორე: *Διὰ τοῦτο τὸ ὄνομα καὶ τὸ ῥήμα προστάττεται τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ λόγου, ἐπειδὴ δύναιται μόνα ταῦτα τέλειον λόγον ἀποτελεῖν χωρὶς τῶν λοιπῶν, οἷον "Σακράτης ἀναγινώσκει"* — სახელი და ზმნა იმიტომ უსწრებენ წინ სხვა სიტყვის ნაწილებს, რომ მათ შეუძლიათ აზრის გადმოცემა სხვა ნაწილთაგან დამოუკიდებლად, მაგალითად, „სოკრატე კითხულობს“.

სახელი იმიტომ დგას ზმნაზე წინ, რომ „Ὄνομα ... οὐσίας ἐστὶ σημαντικόν, τὸ δὲ ῥήμα συμπερικότως — სახელი არისის აღმნიშვნელია, ზმნა კი შემთხვევითის, არაარსებითის, არსი კი წინ უსწრებს არაარსებითს.

ამას მოსდევს მიმღეობა (*Μητοχή*), როგორც ორივეს, სახელისა და ზმნის, თვისებების მქონე.

ათრონი (*Ἄρθρον*) წინ უსწრებს ნაცვალსახელს (*Ἀντανυσίας*), რადგან ნაცვალსახელი არა მხოლოდ სახელთა ნაცვლად გამოიყენება, არამედ იგი ათრონისა ცვლის — *ή ἀντανυσία οὐ μόνον ἀντὶ ὀνόματος παραλαμβάνεται, ἀλλὰ καὶ ἀντὶ ἄρθρου τοῦ μετὰ τὴν ὀνομασίαν*.

წინდებული (*Πρόθεσις*) ზმნიზედაზე (*Ἐπίρρημα*) წინ დგას, რადგან წინდებული სახელებთან გამოიყენება, ზმნიზედა — ზმნებ-

¹ „მეტრის არქონე“ და „მეტრულ სიტყვებში“ იგულისხმება დასრულებული აზრი, გადმოცემული, პირველ შემთხვევაში — თხრობით (პროზით), მეორე შემთხვევაში — პოეტურად.

² Scholia...; გვ. 53.

თან, ხოლო τὰ δε ὀνόματα προτερεύουσιν τῶν ῥημάτων εἰκότως [οὐκ]
καὶ ἡ πρόθεσις ἡ μετὰ τῶν ὀνομάτων προτέτακται τοῦ ἐπαρημματος
μετὰ τῶν ῥημάτων — სახელი ზმნაზე წინ დგას და, ამდენად, წინ-
დებული, როგორც სახელის წინ დებული, წინ უსწრებს ზმნიზე-
დას, როგორც ზმნის ზედას.

შემკვრელი (Συνδισμοσ) ასრულებს ნაწილთა ჩამონათვალს,
რადგან იგი შემკვრელი, შემაკავშირებელია სხვა მეტყველების ნა-
წილთა¹.

ჰელიოდორე ასევე საინტერესოდ მსჯელობს სახელისა და
ზმნის შესახებ: „სახელისა და ზმნის გარეშე არაფერი არ
შეიქმნება. წინადადება არ დასრულდება. ადამიანსაც აქვს
ნაწილები: ხელი, ფეხი, ტვინი, გული. ხელ-ფეხის გარეშე ადამიანი
იარსებებს, ტვინისა და გულის გარეშე — ვერა. ἀναλογεῖ τὸ ὄνομα
καὶ τὸ ῥῆμα τῷ ἐκκεφάλῳ καὶ τῇ καρδίᾳ, καὶ διὰ τοῦτο χάρις
ὀνόματος καὶ ῥήματος οὐδὲ ποτε τέλειος λόγος γίνεταί — სახელი
და ზმნა ტვინსა და გულს ჰგავს, რადგან სახელისა და ზმნის
გარეშე სიტყვა სრული არასოდეს იქნება².

**5. საზოგადო სახელი ხომ, როგორც სახეობა, სახელს ექ-
ვემდებარება — ἡ προσηγορία γὰρ ὑποβέβληται τῷ ὀνόματι]** —
საზოგადო სახელი (ἡ προσηγορία) სტოელმა ფილოსოფოსებმა
გამოყვეს სახელისაგან; მათი აზრით, სახელი მხოლოდ კერძო არსის
გამომხატველი იყო³.

სტოელთა აზრი უარყო და სახელს ისევ დაუქვემდებარა საზო-
გადო სახელი (ἡ προσηγορία) ტრიფონმა, აპოლონიოსის მასწავლე-
ბელმაო, — აღნიშნავს ჰელიოდორე⁴.

გერ მივაკვლიეთ წყაროს, რომელზე დაყრდნობითაც ნ. ადონცი
ἡ προσηγορία-ში გულისხმობს ზედსართავ სახელს⁵.

¹ Scholia..., გვ. 521.

² იქვე, გვ. 516.

³ იქვე, გვ. 356.

⁴ იქვე, გვ. 357.

⁵ Н. А д о н ц, Дионисий Θραкийский..., გვ. CLXIII.

1. აღნიშნავს სხეულს ან საქმეს — *σῶμα ἢ πράγμα σωμαῖνον*] — კომენტატორთა განმარტებებიდან ჩანს, რომ *πράγμα*-ში, რომელსაც ჩვენ „საქმედ“ ვთარგმნით, იგულისხმება აბსტრაქტული სახელი. ჰელიოდორეს სქოლიოებში ვკითხულობთ, *πράγμα* არის ის, რასაც ვერასოდეს ვეხებით, მხოლოდ გონებით თუ მივწვდებით, გონებით გავიაზრებთ (*τῷ δὲ μόνῳ νοεῖται*).

2. ზოგიერთები უმატებენ ამათ სხვა ორს: *საზიაროს* და *ზესაზიაროს* — *ἐνιοι δὲ προστιθέασι τοῦτοις ἄλλα δύο, κοινόν τε καὶ ἐπικοινων]* — დავითი, ეყრდნობა რა ბერძნულ წყაროებს, განმარტავს *საზიაროს* და *ზესაზიაროს* სქესს: *საზიარო* (*κοινόν*) აღნიშნავს სახელს, რომელიც ერთნაირად გამოიყენება მამრობითი და მდედრობითი სქესისათვის, მაგრამ სქესის გასარჩევად დაირთავს სქესის მანიშნებელ ართრონს, მაგალითად, ὁ ან ἡ ἰππος (ცხენი), *ზესაზიარო* (*ἐπικοινων*) კი ერთი ართრონით ხმარებული სახელია ორივე სქესის აღსანიშნავად, მაგალითად, ἡ χελιδὼν (მერცხალი) — იხმარება მხოლოდ ამ ართრონით და აღნიშნავს ორივე სქესს².

3. მამრობითი სქესის ჩამომავლობით სახელთა დაბოლოება სამგვარია *δης, ან, აδის, მაგალითად, 'Ατρείδης, 'Ατρείων* და საკუთრად ეოლიური ტიპი *Ἰρράδης — Τύποι δὲ τῶν πατρωνυμικῶν ἀρσενικῶν μὲν τρεῖς, ὁ εἰς δῆς, ὁ εἰς ἄν, ὁ εἰς ἀδισ, οἷον 'Ατρείδης, 'Ατρείων, καὶ ὁ τῶν Αἰολέων ἰδιος τύπος Ἰρράδης]* — ამ ადგილს ასე განმარტავს ჰელიოდორე: *Λέγει τοῖνον ὁ τεχνικὸς χαρακτῆρας καὶ τύπους τῶν πατρωνυμικῶν τρεῖς· κοινὸν μὲν πάσης διαλέκτου τὸν εἰς δῆς, οἷον Πηλείδης, Ἰωνικὸν δὲ τὸν εἰς ἄν, οἷον 'Ατρείων, καὶ τρίτον τῶν Αἰολέων τὸν εἰς ἀδισ — ხელოვანმა ჩამომავლობითი (პატრონიმიკული) სახელების სამი ფორმა და ტიპი გამოყო: ყველა დიალექტისათვის საერთო *δης*, მაგალითად, *Πηλείδης*, იონიური — *ან* *'ზე* დაბოლოებული, მაგალითად, *'Ατρείων* და მესამეც, ეოლიური, *ადის* ტიპისა³.*

¹ Scholia., გვ. 524.

² Н. А д о н ц, Дхонисий Θρακικῆς..., გვ. CLXV.

³ Scholia., გვ. 364.

4. ურა ხომ პიტაკეს შვილი იყო — *Υρρα γὰρ παῖς ὁ Πιττακός*] — ეოლიური ტიპის ნიმუშად თრაკიელი ასახელებს Ὑρράδιδος-ს, რაც ნიშნავს ურას შვილს და იქვე აღნიშნავს იმასაც, რომ ურა პიტაკეს შვილი იყო. პიტაკე ეოლიელია. *Υρρα Μυτιληναίων ἐγένετο βασιλεύς, υἱὸς δὲ Πιττακός, εἰς τῶν ἑπτὰ σοφῶν φάνειος* — ურა მიტილენის მეფის, პიტაკეს, ერთ-ერთი შვილ ბრძენთაგანის, შვილი იყო, — განავრცობს თრაკიელის ცნობას ჰელიოდორე¹.

5. დედის სახელებიდან [ნაწარმოებ] ჩამომავლობით სახელებს ჰომეროსი არ წარმოგვიდგენს, უფრო გვიანდელი — *ἰο* — *Ἀπὸ δὲ μητέρων οὐ σχηματίζει πατρωνυμικὸν εἶδος ὁ Ὅμηρος, ἀλλ' οἱ νεώτεροι*] — სქოლიოებში ვკითხულობთ: ჰელიოდორე — *οἱ νεώτεροι πάντες ποιηταὶ οὐ μόνον ἐκ πατέρων ποιοῦσι πατρωνυμικά, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μητέρων, οἷον Λητοῖδης (ὁ Ἀπόλλων). λέγοντες καὶ Δαναΐδης (ὁ Περσεύς)...* ყველა გვიანდელი პოეტი არა მხოლოდ მამის სახელისაგან აწარმოებს ჩამომავლობით სახელებს, არამედ დედის სახელებისაგანაც, მაგალითად, ლეტოდეს (აპოლონი), დანადეს (პერსეუსი)².

სტეფანე: *εἰ δὲ παρὰ τὸ πατρός πατρωνυμικά λέγεται δῆλον ὅτι καὶ παρὰ τὸ μητρὸς μητρωνυμικά* — თუ მამისაგან [წარმოქმნილს] ვუწოდებთ „პატრონიმიკულს“ (πατριωνυμικά), მაშინ დედის სახელისაგან წარმოქმნილი „მეტრონიმიკულია“ (μητρωνυμικά), მაგრამ ასე არ არისო, — განავრცობს სტეფანე, — პატრონიმიკული ჰქვია მამის სახელისაგან წარმომდგარსაც და დედის სახელისაგანაცო, როგორც, მაგალითად, ვამბობთ ანდრიანტა (ქანდაკება)³, თუმცა ის ქალისაც არის (ὅ γὰρ τρόπῳ ἀνδριάντα φάμεν, καὶ γυναικὸς ἤ, τοῦτον τὸν πατρωνυμικόν, καὶ ἀπὸ μητρὸς ἤ)⁴.

6. წმინდა ან' ზე დაბოლოებული — *καὶ ὁ εἰς ἃν καθαρὸς*] — ა წმინდაა იმ შემთხვევაში, როცა სიტყვა სამმარკველიანია და მასში იოტაა (ι) ბოლოს წინა მარკველში, მაგალითად, ταχῶν, βραδῶν — *ο εἰς τῶν εἴη τρισύλλαβος τῷ τ μόνῳ παραλήγεται, ταχῶν, βραδῶν* — განმარტავს ჰელიოდორე⁵.

¹ Scholia..., გვ. 366.

² იქვე.

³ ცხადია, იგულისხმება ის, რომ ამ სახელის ფუძეშია ძირი, ძნერძ „აიცი“.

⁴ იქვე. გვ. 221.

⁵ იქვე. გვ. 373.

7. ნასახელარი ჰქვია სახელისაგან წარმოქმნილს, მაგალითად, *Θέων, Τρύφων — Παράσυμον δέ ἐστι τὸ παρ' ὄνομα ποιηθέν, οἷον Θέων, Τρύφων*] — პელიოლორე წერს: τὸ *Θέων* ἀπὸ τοῦ *θεός* ἐστὶν ὀνόματος, καὶ οὐκ ἀπὸ τοῦ *θέα* ἰρήματος, ὁμοίως καὶ τὸ *Τρύφων* ἀπὸ τοῦ *τρυφή* (ὀνόματος), καὶ οὐκ ἀπὸ τοῦ *τρυφάω* ἰρήματος — სახელი *Θέων* მიმდინარეობს სახელისაგან *θεός* („ღმერთი“) და არა ზმნისაგან *θέα* („გავრბივარ“), ასევე *Τρύφων* წარმომდგარია სახელისაგან *τρυφή* („სიძლიდრე“) და არა ზმნისაგან *τρυφάω* („მდიდარი ვარ“)¹ ასევე განმარტავს სტეფანეც².

8. ვინაიდან ზმნა მოქმედების ან ვნების აღმნიშვნელია, ეს ნაზმნარ სახელშიც აისახება. მაგალითად, *ποιέω „შექმნა“, აქედან ποιεῖν ; შემოქმედი, ანუ პოეტი, ის, ვინც ქმნის. Παιστήμας „შეიქმნა ჩემს მიერ“, აქედან παιήμα „ქმნილება“ (ანუ პოემა), ის, რაც შექმნილია³.*

9. სამყაროში არსებულ ყველა სახელს (თავისთავადი სახელების გარდა⁴), ყველა მოვლენას აქვს მიმართება ანუ ფორმა, ანუ სახე (οὐδέτις) სხვა სახელის მიმართ, იგი *რადსამიმართია⁵*. არისტოტელეს ეს მსჯელობა აიღო დიონისიოს თრაკიელმაც და სახელის სხვა ჯგუფებთან ერთად გამოყო ორი: *πρὸς τι ἔχουσιν* — რაიმესთან მიმართების მქონე და *ἀπὸς τι ἔχουσιν* — თითქოს რაიმესთან მიმართების მქონე.

πρὸς τι ἔχουσιν ნიშნავს, τὸ *πρὸς τι ἔτερον ἔχουσιν* τὴν *οὐδέτις* მეორის მიმართ აქვს ფორმა, სახე, ანუ რადსამიმართია. კომენტატორები ამ ჯგუფის მაგალითებს ასე განმარტავენ: მამა შვილის მიმართია: როცა ვიტყვით „მამა“, იგულისხმება, რომ იგი ვილაცის მიმართ არის მამა, ვილაცის ანუ შვილის მამაა, როცა ვამბობთ „შვილი“, იგულისხმება, რომ მასაც აქვს მიმართება (οὐδέτις) სხვა სახელის მიმართ, ანუ მამის მიმართ⁶.

¹ Scholia..., გვ. 377.

² იქვე, გვ. 228.

³ შტრ. ქართული *ქმნა* ზმნისაგან წარმომდგარი *ქმნილება* და *შემოქმედი*.

⁴ იხ. კომენტარი: §12, 18.

⁵ *Αριστοτέλης, сочинения*, Т., IV, М., 1979; ტერმინი *რადსამიმართია* არისტოტელეს *πρὸς τι ἔχουσιν* ძეგლ ქართულის შესატყვისია, დადასტურებული ამონიოს ერმისის თხზულების „მოსაქსენებელი „ხუთთა კმათადმი“ პორფირი ფილოსოფოსისათა“ თარგმანში.

⁶ Scholia..., გვ.205.

πρὸς τι ἔχον — რაიმესთან მიმართების მქონე სახელები ოთხი სახისაა: φύσει, τύχη, τέχνη καὶ προαιρέσει· φύσει μὲν· ὥς πατήρ πρὸς υἱόν, τύχη δέ, ὥς διῶλος πρὸς δεσπότην, τέχνη δέ, ὥς μαθητῆς πρὸς διδάσκαλον, προαιρέσει δέ, ὥς φίλος πρὸς φίλον — ბუნებითი, ბედითი, ხელობითი და არჩევითი. ბუნებითი, მაგალითად, მამა შვილის მიმართ; ბედითი — მონა ბატონის მიმართ; ხელობითი — მოსწავლე მასწავლებლის მიმართ; არჩევითი — მეგობარი მეგობრის მიმართ¹.

10. πρὸς τι ἔχον და ὥς πρὸς τι ἔχον შორის განსხვავება ისაა, რომ პირველი ჯგუფის სახელები ურთიერთკავშირშია, ხოლო მეორე ჯგუფის სახელები თითქმის მიემართებიან ერთმანეთს, მათი მიმართება ურთიერთდაპირისპირებულია, მათი კავშირი პირობითია. როცა ვამბობთ „სიკვდილი“, იგი თითქმის მიემართება საპირისპირო ცნების აღმნიშვნელ სახელს „სიცოცხლე“, ასევეა სიბნელე და სინათლე, ღლე და ღამე და სხვ.²

ὥς πρὸς τι ἔχον — თითქმის რაიმესთან მიმართების მქონე ოთხი სახისაა: κατὰ ποῖον, κατὰ ποσόν, κατὰ ἄμεσον καὶ κατὰ ἔμμεσον· κατὰ ποῖον μὲν, ὥς τὸ γλυκὺ πρὸς τὸ πικρὸς, κατὰ ποσὸν σέ, ὥς τὸ διπλάσιον πρὸς τὸ ἥμισυ, κατὰ ἄμεσον δέ, ὥς φῶς πρὸς σκότος, κατὰ ἔμμεσον, ὥς δίκαιος πρὸς ἀμαρτωλόν — რაობისმიერი, როგორიცაა, ტკბილი მწარის მიმართ, რაოდენობისმიერი, როგორიცაა, ორმაგი ნახევრის მიმართ, გაუშუალებელი, როგორიცაა, სინათლე სიბნელის მიმართ, გაშუალებული, როგორიცაა, მართალი ცოდვილის მიმართ³.

11. სინონიმი სხვადასხვა სახელით გამოხატავს ერთსა და იმავეს — Συσάνυσμον δέ ἔστι τὸ ἐν διαφόροις ὀνόμασι τὸ αὐτὸ δηλοῦν] — სტეფანე წერს: Συσάνυσμόν ἔστι τὸ ἐν πλείοσιν ὀνόμασι μιᾷ οὐσίᾳ ὑποκείμενον, οἷον μέριψ βροτὸς ἀνθρώπου, ἅπερ Περιπατητικοὶ πολυσάνυμα λέγουσιν — სინონიმი არის ერთ არსს დაქვემდებარებული მრავალი სახელი, მაგალითად, მერიფ („ადამიანი“), βροτὸς („ადამიანი“), ἀνθρώπου („ადამიანი“), რასაც პერიპატეტიკოსები პოლიონიმს უწოდებენ⁴.

¹ Scholia..., გვ. 388.

² იქვე, გვ. 387-388.

³ იქვე, გვ. 388.

⁴ იქვე, გვ. 326.

სომეხი კომენტატორი, დავითი, პირიქით, ტერმინ სინონიმის შემოღებას ფილოსოფოსებს მიაწერს¹.

12. ცივი იარაღის — მახვილის — სინონიმებია

13. სახელმატარებელი (სიმბოლური) პქვია რაღაც შემთხვევისაგან წარმომდგარს, მაგალითად, ტისამენოსი (Τισαμενός) და მეგაპენთესი (Μεγαπένθης) — *Φερῶνυμον δὲ ἔστι τὸ ἀπὸ τινος συμβεβηκὸς τεθέν, ὡς Τισαμενός καὶ Μεγαπένθης.*] — Φερῶνυμον-ი ფილოსოფოსებმა დაარქვეს, რადგან მასში უბედურების ტარება (φορὰ) იგულისხმებაო, — განმარტავს სტეფანე და აქვე გვაძლევს სახელების — ტისამენოსისა და მეგაპენთესის ეტიმოლოგიას:

მეგაპენთესი (Μεγαπένθης) მენელაოსის შვილია. მას იმიტომ დაერქვა ასე, რომ გაჩნდა დიდი უბედურების, ილიადას ომის დროს, ელენეს ტყვეობისას [Μεγαπένθης სიტყვასიტყვით, დიდ მწუხარებას, სევდას ნიშნავს].

ტისამენოსი (Τισαμενός) ორესტეს შვილია. იგი მას შემდეგ გაჩნდა, რაც ორესტემ შური იძია საკუთარ დედაზე, კლიტემნესტრაზე [Τισαμενός მომდინარეობს სიტყვისაგან τίνα (τίσαστο), რაც ნიშნავს „სამაგიეროს მიზღვევას“, „შურისგებას“]².

14. ზედწოდებითი (ეპონიმი), რომელსაც დიონიმიც ეწოდება — *Ἐπῶνυμον δὲ ἔστιν ὃ καὶ διῶνυμον καλεῖται*] — რატომ ეწოდება დიონიმი? — სვამს კითხვას პელიოლორე და განმარტავს: „დიონიმი ორი საკუთარი სახელია ერთისათვის განკუთვნილი, ვინაიდან „ფებოსი“ აპოლონს მოისაზრებს, მასაც შეიძლება ვუწოდოთ დიონიმი. რა განსხვავებაა ეპონიმსა და დიონიმს შორის (Τι διαφέρει τὸ ἐπῶνυμον τοῦ διῶνυμου;)? განსხვავდებიან იმით, რომ ეპონიმი ზედსართავია (ἐπῶνυμόν ἐστιν ἐπιθετικόν): ფებოსი — φοῖβος „კაშკაშა“ შეიძლება სხვა სახელთანაც ვიხმაროთ, როგორც ზედსართავი, ასევე — ἐνισιχθῶν ენოსიხთონი „მიწის მრყეველი“³.

15. კითხვითი აგრეთვე გამოძიებითი ეწოდება — *Ἐρωτηματικὸν δὲ ἔστιν, ὃ καὶ πειστικὸν καλεῖται*] — რატომ დასჭირდა

¹ Н. А д о н ц, Дионисий Θραкийский..., გვ. CLXX.

² Scholia..., გვ. 56.

³ იქვე, გვ. 392.

თრაკიელს ტერმინის დაზუსტება, რა განსხვავებაა კითხვითსა და გამოძიებითს შორის? ამ კითხვის პასუხებს განმარტებებში ვპოულობთ: კითხვითი შეიძლება თითქმის ყველა სიტყვა (πᾶσαι αἱ λέξεις) იყოს, ხოლო გამოძიებითი მხოლოდ ცხრა სიტყვაა: ამათგან ოთხი სახელია: τίς („ვინ“)?, ποῖος („როგორი“)?, πόσις („რამდენი“)?, πηλίκος („რამოდენა“)?, და ხუთი ზმნიზედა: πῆ („საით“)?, ποῦ („სად“)?, πότε („როდის“)?, πῶς („რომელ (დღეს ან საათზე“)?, πᾶς („როგორ“)?

განსხვავება მათ შორის ისიცაა, რომ კითხვითის პასუხი შეიძლება იყოს მოკლე: კი ან არა, ხოლო გამოძიებითის კითხვა ვრცელ, განმარტებით პასუხს მოითხოვს¹.

16. მაცალკეებელია ის, რაც ორისგანაა ან მრავლისაგან [გამოყოფილი] ერთთან მიმართებაში — *Ἐπιμεριζόμενον δέ ἐστι τὸ ἐκ δύο ἢ καὶ πλείονων ἐπὶ ἓν ἔχον τὴν ἀναφοράν* — მაცალკეებელი შექმნილია სიმრავლისაგან გამოსაყოფად, გამოსაცალკეებლად. სტეფანე განმარტავს თრაკიელისეულ მაგალითებს, ἔκαστος ნიშნავს მრავლიდან ყოველს, ხოლო ἑκάτερος — ორისგან თითოეულს².

17. დგაფუნია, ღრიანციელი, გრგვინვა — *φλοιῖσβος, ῥοῖζος, ὀρυγμαδός* — სტეფანე აკონკრეტებს და განმარტავს თრაკიელის მიერ დამოწმებულ მაგალითებს: φλοιῖσβος — აბობოქრებული ზღვის ტალღების დგაფუნია, ὀρυγμαδός — ადამიანთა კრებულის ღრიანციელი, ῥοῖζος — ჰაერის გამკვეთი მეხის გრგვინვაა, ჰექა-ქუ-ხილის ხმაა³.

18. თავისთავადია (აბსოლუტური) სახელი, რომელიც თავის თავის მიხედვით გაიაზრება, მაგალითად, ღმერთი, ლოგოზი — *Ἀπολελυμένον δέ ἐστιν ὃ καθ' ἑαυτὸ νοεῖται, ὅσον θεός, λόγος* — თითქმის ყველა სახელი რომელიდაც მეორესთან არის მიმართებაში. მაგალითად, καλλίαν („უფრო ლამაზი“) შედარებითი ფორმაა κάλιος-ისა („ლამაზი“); ატრემდეს (Ἀτρεμδης) ჩამომავლო-

¹ Scholia..., გვ. 392.

² იქვე, გვ. 241.

³ იქვე, გვ. 242.

ბითი ფორმა და ატრევის ძეს ნიშნავს, მარცხენა მარჯვენას გაგვაზრებინებს, მამა — შვილს და ა. შ.¹

მხოლოდ ღმერთი და ლოგოსი გაიაზრება თავისთავად, მათ არა აქვთ სხვა სახელთან მიმართება (ἀσχητὸν ἔστι καὶ οὐκ ἔστι πρὸς ἄλλο σχῆμα) ანუ მათ არაფერთან არა აქვთ ბუნებითი კავშირი², იოანე პეტრიწის თანახმად, „თანუზიარებელნი“ და „თანაშეუქცეველნი“ არიან. პროკლეს 122-ე თავის განმარტებაში პეტრიწი მსჯელობს ღვთაებრივის „ზესთმდებარეობაზე“, ადარებს მას მზეს, რომელიც ყველაფერს თანაბრად მოჰფენს ნათელს ისე, რომ არაფერთან არ შედის კავშირში. ასევე „ზესთ არსნი ერთნი შეერთვენცა და განაგებენ ყოველთა და არცა განგებითი შეერთებაჲ შლის ერთობასა მათსა და არცა ერთობაჲ თან აქცევს და ავენებს გასაგოთა თანა გამგეთა, არამედ უსქეტოდ და თანაშეუქცევლად განაგებენ ყოველთა“³.

„უსქეტო“ ანუ „უსქესო“ სქესის უქონლობას ნიშნავს და, ცხადია, პეტრიწისეული განსაზღვრა (ანუ ფილოსოფიური განსაზღვრა) აბსოლუტისა სრულ შესაბამისობაშია გრამატიკოსის განმარტებასთან.

19. სახელს ორი გვარი აქვს: მოქმედება და ვნება — *Τοῦ δὲ διαθέσεις εἰσὶ δύο, ἐνέργεια καὶ πάθος*] — სახელს გვარი არა აქვს — τὸ ὄνομα διαθέσεις οὐκ ἔχει, — ამბობს სტეფანე და იქვე განმარტავს, თუ რატომ გამოყო თრაქიელმა სახელის გვარი: Ἐροῦμεν ὅτι πολλακῶς εἰσὶ ῥηματικὰ ὀνόματα, ἔχοντα τὴν διάθεσιν ...ვაშობთ, რომ არსებობს ნაზმნარი სახელები, რომელთაც აქვთ გვარი⁴.

როცა იგივე სტეფანე განმარტავს ნაზმნარ სახელებს (Ῥηματικόν), აღნიშნავს, რომ Ῥηματικόν ἔστιν ὄνομα ὃ γέγονος ἂπὸ ῥήματος ἐνέργειαν ἢ πάθος διηοῖ. ნაზმნარია ისეთი სახელები, რომლებიც წარმოშობილი არიან მოქმედებისა და ვნების აღმნიშვნელი ზმნებისაგან⁵.

ამას თვითონვე აღნიშნავს თრაქიელი მაგალითების დასახელებით, — წერს სტეფანე, — ვინაიდან κριτής (მოსამართლე) მო-

¹ იხ. კომენტარი: §12, 9-10.

² Scholia., გვ. 396.

³ იოანე პეტრიწი, შრომები, ტ. II, გვ. 161.

⁴ Scholia., გვ. 243.

⁵ იქვე, გვ. 228.

მდინარეობს ზმნისაგან κρύω ვასამართლებ, ხოლო κριτός (ბრალ-
დებული) წარმოდგარია ზმნისაგან κρισιμα (მასმართლებენ)¹.

§13

ზმნის შესახებ

1. სტეფანეს მსჯელობით, გვარი ხუთია: ἐνεργητική (მოქმედ-
ებითი), παθητική (ვნებითი), ὁմέτερα (არარომელი), μέση (საშუა-
ლი), ἐμπειρικτική (შემკრები)².

სტეფანე აქვე ასახელებს მაგალითებს ხუთივე გვარისათვის:
λέγω („ვამბობ“) — მოქმედებითია, τῆμαι („ვიგვემები“) — ვნები-
თი, ζῶ („ვცხოვრობ“) და παύω („მდიდარი ვარ“) — არარომელი,
πάρω („ჩავიღებ“), ἐπαφάμην („დავიწერე“) — საშუალი. შემკრე-
ბი ორივე გვარს გამოხატავს, მაგალითად, „μὴ δέχομαι ἵνα σὺ ἰδῇς
τὸν θεόν“ („არ მიიღებ, რომ შენ იხილო“) — „παύωμαι διὰ τὸ
ἐν ἐμοὶ ἔσθαι τὸν θεόν“ („მე ვიწყობ, რადგან ღმერთი ჩემშია“).

თუ მაგალითების მიხედვით ვიმსჯელებთ, სტეფანე, ფაქტიუ-
რად, არარომელში აერთიანებს ზმნათა იმ ტიპებს, რომლებიც
ქართულში სწორედ საშუალ გვარს გულისხმობს — მცხელა,
ვცხოვრობ..., ხოლო საშუალ გვარში — ზმნათა იმ ფორმებს, რო-
მელთაც ქართულში სათავისო ქცევის გაგება აქვთ⁴. აქ საგულის-
ხმოა ის, რომ ამ ტიპის ზმნებს ის ცალკე გამოყოფს, ხოლო, როცა
მათ განმარტავს, ყურადღებას ამახვილებს იმაზე, რომ ასეთი ზმნე-
ბი მოქმედებაზეც მიუთითებენ და ვნებაზეც (ὅτι τῆμαι καὶ ἐπὶ
ἐνεργείᾳ καὶ ἐπὶ πάσῃ προάγεται). მაშასადამე, ზმნაში ჩანს სუბი-
ექტიც და ობიექტიც. რაც შეეხება მეხუთე გვარს — შემკრებს —
აქ, რა თქმა უნდა, ძნელია გრამატიკულ კატეგორიებზე ლაპარაკი,
რადგან ჯგუფი გამოყოფილი აქვს, ჯერ ერთი, შინაარსისა და არა
ფორმალური ნიშნის მიხედვით, მეორეც, ასახელებს არა მხოლოდ

¹ Scholia..., გვ. 243.

² იქვე, გვ. 246.

³ იქვე.

⁴ ის, რომ ბერძნული საშუალი გვარი ქართულ სათავისო ქცევას შეესაბამება, შენიშნულია ქართულ მეცნიერებაში; იხ. ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის სიფუძვლები, თბ., 1953, გვ. 134; ა. ურუშაძე, ძველი ბერძნული ენა, თბ. 1969, გვ. 317-318; Т. Гиоргобиани, Метод в древнегреческом языке, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Тб., 1974.

ზმნას, არამედ იღებს გამოთქმას — „მოგზაურობა ვინმეს დახმარებით“, „იძულებულყოფა სხვის მიერ“ და ა. შ. ზმნათა ეს ფორმები, ფაქტიურად, ვნებითი გვარის ფორმებია.

2. **მთგან სამი კავშირშია: ახლანდელი დრო — ნამყო უსრულთან, ნამყო სრული — ნამყო წინარეწარსულთან, ნამყო განუსაზღვრელი — მყოფადთან —** *ἀν συγγένειαι τρεῖς, ἐνεστώτος πρὸς παρατατικόν, παρακειμένου πρὸς ὑπερσυντέλικον, ἀορίστου πρὸς μέλλοντα*] — ამ ადგილს ასე განმარტავს ჰელიოდორე: კავშირშია შინაარსის მიხედვით, რამდენადაც აწმყო და ნამყო უსრული დაუმთავრებელ მოქმედებას გამოხატავს, ნამყო სრული და ნამყო წინარეწარსული — სრულ მოქმედებას, ხოლო ნამყო განუსაზღვრელი და მყოფადი — გაურკვეველს, მაგრამ არა მხოლოდ მნიშვნელობების მიხედვით გაჩუქვებით, არამედ წარმოთქმის მიხედვითაცო (*Ἀλλὰ μὲν οὐ μόνον κατὰ (τῆν) σῆμασιν καταλαμβάνονται τούτων αἱ συγγένειαι, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν φωνήν*), — განაგრძობს ჰელიოდორე, — აწმყოსა და ნამყო უსრულს ერთი ფუძე აქვს: *τίπτα — ἔτυπον*; მსგავსადვე: ნამყო სრულსა და ნამყო წინარეწარსულს: *τέτυφα — τέτυφειν* და ნამყო განუსაზღვრელსა და მომავალს: *ἔτυφα — τύψα*¹.

სტოელებიც სამ დროს გამოპყოფდნენ: *ἐνεστώτα* (ახლანდელი), *παρὰχρηκόντα* (წარსული), *μέλλοντα* (მომავალი). თრაკიელისეული ტერმინი წარსული დროისა, *παρεληλυσῶς*, როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, ჯერ კიდევ არისტოტელესთან გვხვდება².

§14

უღლების შესახებ

1. სიტყვას, რომელსაც მახვილი ბოლოდან პირველ მარცვალზე არა აქვს, ბარიტონონი (*βαρυτονος*) ეწოდება.

2. **მეექვსე — წმინდა ა'ზე — ἡ δὲ ἑκτη διὰ καθαροῦ τοῦ α]** — ა წმინდაა, თუ იგი მოსდევს *ε*, *α*, *ι*, *υ*, *ο* ხმოვნებსო, — განმარტავს ჰელიოდორე³.

¹ Scholia..., გვ. 405..

² Античные теории языка и стиля, გვ. 44.

³ Scholia..., გვ. 410.

3. ზოგიერთებს მეშვიდე ულლება შემოაქვთ ξ'სა და ψ'ზე [დაბოლოებული], მაგალითად, ძლῆς (გოცავ), ἔψα (გხარშავ) — *Τινὲς δὲ καὶ ἐβδόμεν συζυγίαν εἰσάγουσιν διὰ τοῦ ξ καὶ ψ, οἶον ძლῆς, ἔψα*] — ეს არ არის ბარიტონონი ზმნების ულლებათ (διὰ τοῦ ξ καὶ ψ οἷα ἔστι συζυγία βαρύτονος), — შენიშნავს სტეფანე, — ვინაიდან მომავალ დროში ბარიტონონი ზმნების ფუძეში არ იცვლება მარცვალთა რაოდენობა: τῦπτα — τῦψα, λῆγ — λῆჯა, ḡნა — ḡშა, ხოლო პერისპომენონი ერთი მარცვლით მეტი ხდება მომავალ დროში: νοῦ — νοῖშა, βοῦ — βοῖშა, ποῖ — ποῖრშა და რაკი ეს ზმნები — ძლῆς და ἔψα — მომავალ დროში ზემოთ დასახელებულთა მსგავსი ფორმით გვხვდება ძლῆρშა და ἔპრშა, ისინი პერისპომენონის ჯგუფს მიეკუთვნებიან. მათი ბარიტონი მახვილი ატიკურია (ὁ δὲ βαρύτονος τοῦτων τόνος Ἄτικῶν ἔστιν)¹.

4. სიტყვას, რომელსაც შემოსილი მახვილი აქვს ბოლოდან პირველ გრძელ მარცვალზე, პერისპომენონი (περισπόμενον) ეწოდება.

5. მი'ზე დაბოლოებული ზმნები მუდამ ნაწარმოებია, ბირველად მი'ზე დაბოლოებული ზმნები არ არსებობს — τὰ εἰς μὴ λήγουσιν ῥήματα δὲι ποτὲ ἐν παραγωγῇ εἰσὶν οὐδέποτε δὲ ἐν πρῶτῳ — განმარტავს სტეფანე და იქვე განაგრძობს: მი'ზე დაბოლოებულ ზმნებს შორის ფორმალურად თითქოს არავითარი სხვაობა არ არის, მაგრამ ისინი სხვადასხვა ტიპის ზმნათაგან თავიანთ წარმომავლობას ამჟღავნებენ ახლანდელი დროის ვნებითი გვარის პირველ პირში. მი'ზე დაბოლოებულთა პირველი ჯგუფის ზმნებს ახლანდელი დროის ვნებითი გვარის პირველ პირში ბოლოდან მეორე ხმოვანი უმოკლდებათ და ჩნდება ε, τίθεμαι, მეორე ჯგუფის ზმნებში ჩნდება მოკლე α, ἵσταμαι, ხოლო მესამე ჯგუფის ზმნებში — ο, მაგალითად, δίδομαι².

¹ Scholia..., გვ. 16.

² იქვე, გვ. 254.

1. ბრუნვები [ახეთია]: ბ, თს, ტჲ, ტოს, ა; ო, თჲს. ტჲ, თჲს, ა] — თრაკიელი ართრონის წოდებით ბრუნვად ასახელებს ა-ს, რომელიც, თანამედროვე გრამატიკის მიხედვით, შორისდებულია; ამასთან დაკავშირებით მსჯელობენ სქოლიასტებიც: ა არ არის ართრონო, — წერენ სტეფანე და ჰელიოდორე¹. ართრონი რომ იყოს, სამივე რიცხვი ექნებოდაო, — განმარტავს სტეფანე².

1. ნაცვალსახელს ექვსი მდევარი აქვს: პირი, ხქეხი, რიცხვი, ბრუნვა, ნაკვეთი, სახე — *Παρέπεται δὲ τῇ ἀντισυμῆς ἔξ· πρῶτα, γένη, ἀριθμοί, πᾶσις, σχήματα, εἶδη*] — მდევარის მიხედვითაც ცხადია, რომ ნაცვალსახელი სახელის ნაცვალია, — წერს სტეფანე, — ზუსტად ის და იმდენივე მდევარი აქვს ნაცვალსახელს, რაც — სახელს, ერთის გარდა: პირი (πρῶτα) სახელს არა აქვს, რადგან იგი მხოლოდ მესამე პირის გამომხატველია და პირველ და მეორე პირს ვერ გამოხატავს³.

2. [კუთვნილებით ნაცვალსახელებს] ახევე ორპირიანს უწოდებენ — *[αἱ κτητικαί] καὶ διπρῶται καλοῦνται*] — ორპირიანი ეწოდება იმიტომ, რომ კუთვნილებითი გამოხატავს მფლობელს (κτητορα) და ქონებას (κτημα), [რომელსაც ფლობს მფლობელი], — განმარტავს სტეფანე⁴.

¹ Scholia..., გვ. გვ. 257, 419.

² იქვე, გვ. 257.

³ იქვე, გვ. 260.

⁴ იქვე, გვ. 267.

1. წინდებული არის წინადადების ყველა ნაწილის წინ მდებარე ხიტყვა. — *Πρόθεσις ἐστὶ λέξις προτιθεμένη πάντων τῶν τοῦ λόγου μερῶν*] — სტეფანე მაგალითებით განავრცობს თრაკიელის განმარტებას: სახელის წინ, მაგალითად, κατάλογος („სია“, „კატალოგი“), ზმნის წინ, καταγράφω („ჩაწერა“), მიმღეობის წინ, ἀνάτλας (ἀνατλήναι „მოთმენა“, ἀνάτλας „მომთმენი“), ართრონის წინ, κατὰ τοῦ φέλου, („მეგობრისათვის“), ნაცვალსახელის წინ, მაგალითად, πρὸς ἐκείνους („მის წინააღმდეგ“), ზმნიზედის წინ, მაგალითად, πρόπαλαι („უწინ“), შემკვრელის წინ, მაგალითად, πρὸς δέ. აქვე იმასაც შენიშნავს სტეფანე, რომ ὁ δὲ ἐπεὶ παρασυναπτικός ἐκ τοῦ εἰ συγδῆσμου καὶ τῆς ἐπὶ προθέσεως σύγκειται — ἐπεὶ შემკვრელი შედგება εἰ შემკვრელისა და ἐπὶ წინდებულისაგან¹.

2. იხინი არ გადაადგილდება — *Αἵτινες οὐκ ἀναστρέφονται*] — ჰელიოდორე განმარტავს ამ ადგილს და აღნიშნავს, რომ ერთმარცვლიანთაგან ერთადერთი სთ წინდებულს შეიძლება ადგილი შეეცუნაცვლოთ, მაგალითად, ἔλθιν ἀρχυρῶτος Ἀπόλλων ἔξιν, მაგრამ ვინაიდან ეს იშვიათად ხდება, საერთო წესში არ შედის².

1. ზოგი შუალობითა — *Τὰ δὲ μεσότητος*] — სტოელები ზმნიზედის აღსანიშნავად ხმარობდნენ ტერმინს μεσότης. თრაკიელმა იგი შეცვალა, ხოლო ეს ტერმინი დატოვა ზმნიზედის ერთ-ერთი ჯგუფის აღსანიშნავად.

შუალობითი (μεσότης) მიიღება სახელთა მრ. რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის ან დაბოლოების აწ'ით შეცვლით. სამივე სქესის სახელებს მრ. რიცხვის ნათესაობით ბრუნვაში ან დაბოლოება აქვთ და ამ გზით მიღებულ ზმნიზედას ამიტომ ჰქვია შუალობითიო, — განმარტავს გიორგი³.

¹ Scholia..., გვ. 56.

² იქვე, გვ. 90.

³ იქვე, გვ. 57.

შუალობითი ზმნიზედები არა მხოლოდ სახელებისაგან მიიღება, არამედ მიმღეობისაგანაც, მაგალითად, ἔχομενας („უშუალოდ“), ἔποισαδμενας („სერიოზულად“), ასევე ნაცვალსახელებისგან, როგორცაა, οἶπας („ასე“) და ἔκεινας („იმგვარად“)¹.

2. ნატგრის აღმნიშვნელნი, მაგალითად, ნეტა, ნეტავი, ღე — *Τὰ δὲ εὐχῆς σπμαντικά, οἶον εἶθε, αἶθε, ἀβαλε* — თრაკიელის მიერ დასახელებული მაგალითების შესახებ ჰელიოდორე აღნიშნავს, *εἶθε* კოინე დიალექტისაა და *αἶθε* — დორიულისო².

3. უარყოფისა ან უკუთქმისა — *Τὰ δὲ ἀρνήσεως ἢ ἀποφάσεως* — მას უკუთქმითი ეწოდება იმიტომ, რომ მისი მეშვეობით ჩანს ის, რაც არ კეთდება ან არ უნდა გაკეთდეს: „არ ვწერ“, „არ ღავწერ“ და სხვა³.

4. ფიცილობისა, მაგალითად, *μὰ* — *Τὰ δὲ ἀπαμοτικά, οἶον μὰ* — ზმნიზედის ეს სახეობა მომღევნო სახეობისაგან (ფიცით დამოწმებითი — *Τὰ δὲ κατὰμοτικά*) იმით განსხვავდება, რომ *μὰ* გამოიყენება ფიცის გამაძლიერებელ ნაწილაკთან *ναί*’სთან ერთად, მაგალითად, *ναί μὰ τὸνδε σκῆπτρον* (A 234)⁴, ეს წინადადება შეიძლება ასე შეიცვალოს: „*νῆ τοῦτο τὸ σκῆπτρον*“, ე. ი. ორი სიტყვის „*ναί μὰ*“ ნაცვლად, შეიძლება ერთის „*νῆ*“-ს გამოყენებაო, — წერს ჰელიოდორე⁵.

5. აუცილებლობისა *γαμητέον* „დახაქორწინებელი“, *πλευστέον* „გადახადური“ — *Τὰ δὲ θετικά, οἶον γαμητέον, πλευστέον* — აუცილებლობისა აუცილებლად შესასრულებელ საქმეს გულისხმობსო, — განმარტავს ჰელიოდორე, — *γαμητέον* ნიშნავს დასაქორწინებელს (*ἔάν γὰρ εἶπω γαμητέον, ὅρῳ ὅτι δεῖ γαμεῖν*), *πλευστέον* ნიშნავს გადასაცურს (*ἔάν εἶπω πλευστέον, ἀρίῳ δεῖ πλεῖν*). იგი იწარმოება, — განაგრძობს ჰელიოდორე, — ნაზმნარი სახელების *τος* მაწარმოებელში *ε*-ს ჩართვით: *ποιητὸς* — *ποιητέος*, *πλευστὸς* — *πλευστέος*⁶.

¹ Scholia..., გვ. 53.

² იქვე, გვ. 100.

³ იქვე, გვ. 100.

⁴ „ამ კვრთხისა ვფიცავ“ („ილიადა“, I, 234).

⁵ Scholia..., გვ. 100.

⁶ იქვე, გვ. 101.

6. *εὖσι* (ევოძ), *εὖαν* (ევან) — ბაკური (დიონისურ ორგიათა) შეძახილება.

§20

შემკვრელის შესახებ

1. Σύνδεσμος სიტყვასიტყვით ასე ითარგმნება: „შემკვრელი“, „საკვრელი“, σύνδεσμος τὸ καλεῖται καὶ λέγεται διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν σὺνδετικὸν τῶν τοῦ λόγου — შემკვრელი იმიტომ ჰქვია, რომ კრავს წინადადების სხვადასხვა ნაწილებსო, — განმარტავს ჰელიოლორე¹.

სწორედ ასე გადმოიცემოდა ქართულად ეს ბერძნული სიტყვა. ამონიოს ერმისის თხზულებათა ქართულ თარგმანებში **შესაკრავი** | **საკრველი** ტერმინებით აღნიშნულია დღევანდელი კავშირიო, — წერს მ. რაფავა², **შემკვრელს** იყენებს იოანე პეტრიწიც, **შემკვრელია** შანშოვანის გრამატიკაშიც. დღევანდელ ქართულ გრამატიკულ ტერმინოლოგიაში დამკვიდრებული ტერმინი **კავშირი** ანტონის მიერაა შემოღებული. ეს სპარსული სიტყვა სწორედ „შეკვრას“, „შეწებებას“ ნიშნავს („კავშირი არს ნაწილი სიტყვსა, რომელი მოჰკიდებს ურთიერთას შეწებებით ლექსთა ანუ სიტყუათა სრულთა ანუ არასრულთა³).

2. მაცალკევებელი გამონათქვამთა შემკვრელები და მოქმედების მოქმედებისაგან გამოყოფები არიან — *διασκευτικοὶ δὲ εἰσιν ὅσοι τὴν μὲν φράσιν ἐπισυνδέουσιν, ἀπὸ δὲ πράγματος εἰς πᾶγμα διυστᾶσιν*] — მაცალკევებლების მეშვეობით წინადადებები საწინააღმდეგო შინაარსს გადმოსცემენ: „ან დღეა, ან ლამეა“ — *διασκευτικοὶ δέ, καθὼς τὰ δι' αὐτῶν φραζόμενα εἰσὶν ὡς ἔχει, οἷον νύξ, ἡμέρα, ἢ νύξ ἔστιν ἢ ἡμέρα*, — წერს სტეფანე⁴.

3. ἦτοι დასახელებულია ორ ჯგუფში: მაერთებელში (Συμπλεκτικοί) და მაცალკევებელში (Διασκευτικοί), რასაც ასე განმარტავს სტეფანე: ὁ ἦτοι παρ' Ὀμήρῳ μόνῃ συμπλεκτικός, παρὰ δὲ τοῖς πεζοῖς καὶ [ἐν] τῇ συνηθείᾳ διασκευτικός διὸ καὶ βαρύνεται, τῶν

¹ Scholia..., გვ. 102.

² ამონიოს ერმისის თხზულებები..., 0110.

³ ანტონ ს, „ქართული ლრამატიკა“, გვ. 208.

⁴ Scholia..., გვ. 287.

συμπλεκτικῶν πάντων ὀξυσιμέναν — ἦτοι მხოლოდ ჰომეროსთან არის მაერთებელი (Συμπλεκτικοί) ხოლო პროზასა თუ მეტყველებაში იგი მაცალკეებელია; (Διαζευκτικοί). მაცალკეებელს მძიმე მახვილი აქვს, ხოლო მაერთებელი ყოველთვის ოქსიტონონია¹.

4. „ვინმე იტყვის, მაერთებელს (συμπλεκτικοί) და პირობითს (συναπτικοί) ერთი მნიშვნელობა აქვსო, — მსჯელობს სტეფანე, — მაგრამ არა! მათ შორის განსხვავება ისაა, რომ მაერთებელს (συμπλεκτικοί) შეუძლია მოვლენათა ისეთი თანამიმდევრობით გადმოცემა, რომელთა გადანაცვლება შესაძლებელია აზრის აურევლად, მაგალითად, καὶ περιπατῶ καὶ νοῶ (სკიდევ ვსეირნობ, კიდევ ვფიქრობ“). ეს ფრაზა შეიძლება ასე შევაბრუნოთ: καὶ νοῶ καὶ περιπατῶ (სკიდევ ვფიქრობ, კიდევ ვსეირნობ“). პირობითი (συναπτικοί) კი მოვლენებს ისეთი თანამიმდევრობით გადმოგვცემს, რომელთა შებრუნება შეუძლებელია, მაგალითად, εἰ περιπατῶσα κινηθήσομαι („თუ ვისეირნებ, ვიმოძრაებ“), მაგრამ, თუ შევაბრუნებთ, მაგალითად, εἰ κινηθήσομαι περιπατῶσα („თუ ვიმოძრაებ, ვისეირნებ“), ყოველთვის სწორი არ იქნება“².

5. პირობითი (συναπτικοί) და განპირობებითი (παρὰ συναπτικοί) რითი განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან? მართალია, განპირობებითიც გადმოგვცემს მოვლენათა თანამიმდევრობას, მაგრამ დიონისიოსი ამბობს μὲθ' ὑπάρξεως, τοὔτῃ τῇ τοῦ πράγματος δυνάμει ἐμφαίνοντες არსებულთან ერთად, ეს ნიშნავს ცხადი, აშკარა მოვლენის აღნიშვნას, მაგალითად, ἐπεὶ ὁ ἥλιος ὑπὲρ γῆν ἔστιν ἡμέρα ἔστιν („როცა მზეა დედამიწაზე, დღეა“) — აქ ცხადი, არსებული მოვლენის თანამიმდევრობაა, რაც აუცილებელია განპირობებითისათვის“, — წერს სტეფანე³.

¹ Scholia..., გვ. 541.

² იქვე, გვ. 115.

³ იქვე, გვ. 289.

ტერმინთა ლექსიკონი

ა) ბერძნულ-ქართული

ἄθροισμα (ἐπιρρήματα)	კრებითი (ზმნიზედები) 115
αἰτιατική, ἡ	მიზეზობითი (ბრუნვა) 102, 111
αἰτιολογικοί (σύνδεσμοι)	მიზეზობითნი (შემკვრელნი) 116, 117
ἄκλιτον (λέξις)	ფორმაუცვლელი (სიტყვა) 113
ἀμετάβολα (σύμφωνα)	უცვლელი (თანხმოვანები) 95, 97, 108
ἀνάγνωσις, ἑως, ἡ	კითხვა 91
ἀναλογία, ἡ	ანალოგია, შესატყვისობა 91
ἀναφορικός, τό	მიმართებითი (სახელი) 102, 105
ἀνταποδοτικός, τό	შესაბამისობითი (სახელი) 102
ἀντωνυμία, ἡ	ნაცვალსახელი 98, 110, 112
ἀόριστον, τό	განუსაზღვრელობითი (სახელი) 102, 104
ἀόριστος (χρόνος)	ნამყო განუსაზღვრელი (დრო) 107, 108
ἀπαγορεύσεως (ἐπιρρήματα)	აკრძალვისა (ზმნიზედები) 114
ἀπαρέμφατος, ἡ	განუსაზღვრელობითი (კილო) 106
ἀπλοῦν (σχῆμα)	მარტივი (ნაკვეთი) 101, 107, 112
ἀπολελυμένον, τό	თავისთავადი (სახელი) 102, 106
ἀπορρηματικοί (σύνδεσμοι)	კითხვით-დაეჭვებითნი (შემკვრელნი) 116, 117
ἀποφάσεως (ἐπιρρήματα)	უკუთქმისა (ზმნიზედები) 113
ἄπρωτον (λέξις)	უბრუნველი (სიტყვა) 6. πᾶσι 106
ἀπαμοτικά (ἐπιρρήματα)	ფიცილისა (ზმნიზედები) 115
ἄρθρον, τό	ართრონი 98, 110
ἀριθμητικός, τό	რაოდენობითი (სახელი) 102, 106
ἀριθμός, ὁ	რიცხვი 98, 101, 106, 107, 110, 111
ἀριθμοῦ δηλαυτά (ἐπιρρήματα)	რიცხვის აღმნიშვნელნი (ზმნიზედები) 114
ἀρήσεως (ἐπιρρήματα)	უარყოფისა (ზმნიზედები) 113
ἀρσενικός (γένος)	მამრობითი (სქესი) 95, 98, 99
ἀσυνάρτος (ἀντωνυμία)	უართრონო (ნაცვალსახელი) 112
ἄφωνα, τὰ	უხმოები 94, 97
δασέα	ფშვინვიერი 94
μέσα	შუალედური 94
ψιλά	მკვეთრი (უფშვინვი) 94

Βαρεῖα, ἡ
βαβαιώσεως (ἐπιρρήματα)

Γενική, ἡ
γενικόν, τό
γένος, εὐς, τό
γράμμα, ατος, τό
γραμματική, ἡ
γλῶσσα, ἡ

Δεικτικόν, τό
διαζευκτικοί (σύνδεσμοι)
διάθεσις, εως, ἡ
διαστολή, ἡ
διπλά (σύνφωνα)
διπρόσωπος (ἀντωνομία)
δισύλλαβος (πρόθεσις)
δίφθογγον, τό
δίσυμνον, τό
δοτική, ἡ
δυϊκός (ἀριθμός)

Ἑγκλισις, εως, ἡ
ἐθνικόν, τό
εἶδος, εὐς, τό
εἰκασμοῦ (ἐπιρρήματα)
ἐλεγεία, ἡ
ἐμπειρία, ἡ
ἐναντιωματικοί (σύνδεσμοι)

ἐνέργεια, ἡ
ἐνεστώς (χρόνος)
ἐνικός (ἀριθμός)

ἐξήγησις, εως, ἡ
ἐπίθετον, τό
ἀπὸ ψυχῆς

ბლაგვი მახვილი 92
დადასტურებისა (ზმნიზელები) 115

ნათესაობითი (ბრუნვა) 102, 111
გვარეობითი (სახელი) 102, 105
სქესი 98, 110, 111
ასო 93
გრამატიკა 91
ენა, ლიალექტი, სიტყვა 91

ჩვენებითი (სახელი) 102, 105
მაცალკეველნი (შემკვრელნი) 116
გვარი 106
განყოფის ნიშნები 92
ორმაგი (თანხმოვნები) 95, 97
ორპირიანი (ნაცვალსახელი) 112
ორმარცვლიანი (წინდებული) 113
დიფთონგი 94, 96, 109
ორსახელიანი (სახელი) 102, 104
მიცემითი (ბრუნვა) 102, 111
ორობითი (რიცხვი) 95, 101, 102,
107, 110, 111, 112

კილო 106, 110
სატომო (სახელი) 102, 104
სახე 98, 99, 102, 106, 107, 111, 112
ვარაუდისა (ზმნიზელები) 115
ელეგია 92
გამოცდილებითი ცოდნა (ემპირია) 91
მაპირისპირებელნი (შემკვრელნი)
118

მოქმედება 106, 107
ახლანდელი (დრო) 107, 108
მხოლოდითი (რიცხვი) 95, 101, 102,
107, 110, 111, 112

განმარტება 91
ზედსართავი (სახელი) 102, 103
სულისმიერი 103

ἀπὸ σώματος
 ἀπὸ τῶν ἔκτος
 ἐπίκοινων (γένος)
 ἐπιμεριζόμεινον, τὸ
 ἐπίρρημα, ατος, τὸ
 ἐπισταλτική, ἡ
 ἐπιτάσεως (ἐπιρρήματα)
 ἔπος, εος, τὸ
 ἐπάνυμον, τὸ

ἐρωτηματικόν, τὸ
 ἐρωτήσεως (ἐπιρρήματα)
 ἐτυμολογία, ἡ
 εἰθεῖα, ἡ
 εὐκτική, ἡ
 εὐχῆς σημανικά (ἐπιρρήματα)

Ἡμίφωνον, τὸ

Θαυμαστικά (ἐπιρρήματα)
 θειασμοῦ (ἐπιρρήματα)
 θετικά (ἐπιρρήματα)
 θηλικόν (γένος)

Ἰδικόν, τὸ
 ἱστορία, ἡ

Κατωμοτικά (ἐπιρρήματα)

κλητική, ἡ
 κλίσις, εως, ἡ
 κοινόν (γένος)
 κρίσις, εως, ἡ
 κτητική, ἡ
 κτητικόν, τὸ
 κύριον, τὸ
 καμψιδία, ἡ

სხეულისმიერი 103
 მდგომარეობისმიერი 103
 ზე-საზიარო (სქესი) 98, 99
 მაცალკევებელი (სახელი) 102, 105
 ზმნიზედა 98, 110
 მიმართულებითი (ბრუნვა) 102
 გაძლიერებისა (ზმნიზედები) 115
 ეპოსი 92
 ზედწოდებითი (სახელი), ეპონიმი
 102, 104

კითხვითი (სახელი) 102
 კითხვისა (ზმნიზედები) 115
 ეტიმოლოგია 91
 აღვილობითი (ბრუნვა) 95, 102
 ნატვრითი (კილო) 106
 ნატვრისა (ზმნიზედები) 114

ნახევარზმოვანი 94

გაკვერვებისა (ზმნიზედები) 115
 სამისნო (ზმნიზედები) 116
 აუცილებლობითი (ზმნიზედები) 116
 მდელრობითი (სქესი) 99

სახეობითი (სახელი) 102, 105
 ისტორია 91

ფიციტ დამოწმებითნი (ზმნიზედები)
 115

წოდებითი (ბრუნვა) 102, 111
 ფორმაცვალება 95, 108, 110
 საზიარო (სქესი) 98, 99
 კრიტიკა, განხილვა 91
 კუთვნილებითი (ბრუნვა) 102
 კუთვნილებითი (სახელი) 99, 100, 112
 საკუთარი (სახელი) 102, 103, 104
 კომეღია 92

Λέξις, εως, ἡ
λόγος, ὁ
λόγου μέρη

λυρικὴ ποίησις

Μέλλων (χρόνος)
μεσότης, ἡτος, ἡ
μεσότητος (ἐπιρρήματα)
μετουσιαστικόν, τό
μετοχή, ἡ
μονοσύλλαβος (πρόθεσις)

Οἶκτος, ὁ
ὁμοιωσέως (ἐπιρρήματα)
ὁμοιωματικόν, τό
ὁμάνυμον, τό
ὄνομα, ατος, τό
ὀνομαστική, ἡ
ὀξεῖα, ἡ
ὀρθή, ἡ
ὀριστική, ἡ
οὐδέτερον (γένος)

Πάθος, τό
παραβολῆς (ἐπιρρήματα)
παράγωγος (εἶδος)
παρακείμενος (χρόνος)
παρακελεύσεως (ἐπιρρήματα)
παραπληρωματικοί (σύνδεσμοι)
παρασυναπτικοί (σύνδεσμοι)
παρασύνθετον (εἶδος)
παρατατικὸς (χρόνος)
παρεληλυθῶς (χρόνος)
παράνυμον, τό
πατρική, ἡ
πατρωνυμικόν, τό
πεποιήμενον, τό

სიტყვა 98, 106, 110, 112, 116
წინადადება 97, 98
წინადადების ნაწილები 97, 98,
110, 112, 113

ლირიკული ქმნილებები 92

მომავალი (დრო) 107, 108
საშუალო (გვარი) 106, 107
შუალობითი (ზმნიზედები) 114
არსისმიერი (სახელი) 102, 106
მიმღეობა 98, 110
ერთმარცვლიანი (წინდებული) 113

საგოდებელი 92
მიმსგავსებისა (ზმნიზედა)
მიმსგავსებითი (სახელი) 102, 105
სახელმოზიარე (სახელი), ომონიმი 102
სახელი 95, 98, 101, 102, 106, 110
სახელობითი (ბრუნვა) 102
მკვეთრი (მახვილი) 92
წრფელობითი (ბრუნვა) 102, 111
განსაზღვრებითი (კილო) 106
საშუალო (სქესი) 95, 99

ვნება 106, 107
შეპირისპირებისა (ზმნიზედები) 114
ნაწარმოები (სახე) 99, 107, 111, 112
ნამყო სრული (დრო) 107, 108
წაქეზებისა (ზმნიზედები) 115
დამატებითი (შემკვერელნი) 116, 118
განპირობებითი (შემკვერელნი) 116, 117
ზერთული (ნაკვეთი) 101, 107, 112
ნამყო უსრული (დრო) 107, 108
წარსული (დრო) 107
ნასახელარი (სახელი) 99, 101
ჩამომავლობითი (ბრუნვა) 102
ჩამომავლობითი (სახელი) 99
ხმაბაძვითი (სახელი) 102, 105

περιεκτικόν, τό
περιληπτικόν, τό
περισπασμένη, ή
περισπασμενος, ό
πλευστικόν, τό
πληθυντικός (αριθμός)

ποίημα, ατος, ό
ποσότητος (έπιρρήματα)
ποιότητος (έπιρρήματα)
πρόθεσις, εως, ή
προσαγορευτική, ή
προσηγορία, ή
προσηγορικόν, τό
προστατική, ή
πρός τι έχον

προσφάδία, ή
πρόσωπον, τό
 πρώτον
 δεύτερον
 τρίτον

προτακτικά (φωνήεντα)
πρωτότυπον (είδος)
προφορά, ή
πτῶσις, εως, ή
πτωτικόν

Ψαψάδία, ή
ρήμα, ατος, τό
ρήματικόν, τό

Σπγμή, ή
 τελεία σπγμή
 μέση σπγμή
 ήποσπγμή
στοιχείον, τό

მომცველი (სახელი) 102, 105
კრებითი (სახელი) 102, 105
შემოსილი მავგილი 92
პერისპომენონი 109
გამოძიებითი (სახელი) 102, 104
მრავლობითი (რიცხვი) 95, 101, 102,
107, 110, 111, 112

პოემა 91
რაოდენობისა (ზმნიზედები) 114
ვითარებისა (ზმნიზედები) 114
წინდებული 98, 112
მიმართებითი (ბრუნვა) 102
საზოგადო სახელი 98
საზოგადო (სახელი) 102, 103
ბრძანებითი (კილო) 106
რაიმესთან მიმართების მქონე
(სახელი) 102, 106

პროსოდია 91, 92
პირი 106, 107, 110, 111
 პირველი 107
 მეორე 107, 109
 მესამე 107

წინმდებარე (ხმოვნები) 110
პირველადი (სახე) 99, 107, 111, 112
წარმოთქმა 92
ბრუნვა 95, 98, 102, 110, 111
ბრუნებადი 110

რაფსოდია 93
ზმნა 95, 98, 101, 106, 108, 110, 113
ნაზმნარი (სახელი) 99, 101

წერტილი 92
ბოლო წერტილი 92
შუა წერტილი 92
ქვემოწერტილი 92
ელემენტი, ასო 93, 95, 96

συγκαταθέσεως (ἐπιρρήματα)
 συγκρίσεως (ἐπιρρήματα)
 συγκριτικόν, τό
 συζυγία, ἡ
 συλλαβή, ἡ
 μακρά συλλαβή
 βραχεῖα συλλαβή
 κοινή συλλαβή
 συλλήψεως (ἐπιρρήματα)
 συλλογιστικοί (σύνδεσμοι)
 συμπλεκτικοί (σύνδεσμοι)
 σύμφωνον, τό
 συναπτικοί (σύνδεσμοι)
 σύναριθρος (ἀντανυσμία)
 σύνδεσμος, ὁ
 σύνθετον (σχῆμα)
 συνήνυσμον, τό
 σχετλιαστικά (ἐπιρρήματα)
 σχῆμα, αὐτός τό

Τακτικόν, τό
 τάξεως (ἐπιρρήματα)
 τέχνη, ἡ
 τόνος, ὁ
 τοπικά (ἐπιρρήματα)
 τραγῳδία, ἡ

Ὑγρὰ (σύμφωνα)
 ὑπερθετικόν, τό
 ὑπερσυντελικός (χρόνος)
 ὑποκοριστικόν, τό
 ὑπόκρισις, εὖς, ἡ
 ὑποτακτική, ἡ
 ὑποτακτικά (φωνήεντα)

Φερώνυσμον, τό
 φωνή, ἡ
 μακρά (φωνήεντα)

დასტურისა (ზმნიზედები) 116
 შედარებისა (ზმნიზედები) 115
 შედარებითი (სახელი) 99, 100
 უღლება 108, 109
 მარცვალი 96
 გრძელი მარცვალი 96
 მოკლე მარცვალი 97
 საზიარო მარცვალი 97
 თავმოყრისა (ზმნიზედები) 115
 დასკვნითნი (შემკვრელნი) 116, 117
 მაერთებელნი (შემკვრელნი) 116
 თანხმოვანი 94, 96, 97
 პირობითნი (შემკვრელნი) 116, 117
 ართრონიანი (ნაცვალსახელი) 112
 შემკვრელი („კავშირი“) 98, 116
 რთული (ნაკვეთი) 101, 107, 112
 თანსახელიანი (§ სინონიმი) 102, 103
 დანანებისა (ზმნიზედები) 113
 ნაკვეთი 101, 106, 107, 111, 112

რიგობითი (სახელი) 102, 105
 რიგისა (ზმნიზედები) 115
 ხელოვნება 91
 ტონი („მახვილი“) 92
 აღგილისა (ზმნიზედები) 114
 ტრაგედია 92

ნარნარა (თანხმოვნები) 95
 აღმატებითი (სახელი) 99, 100
 ნამყო წინარეწარსული (დრო) 107, 108
 კნინობითი (სახელი) 99, 101
 გამოთქმა 91
 პირობითი (კილო) 106
 შემდგომი (ხმოვნები) 110

სახელმატარებელი (სახელი) 104
 ხმოვანი 93, 96, 97, 111
 გრძელი (ხმოვნები) 93

βραχεῖα (φωνήεντα)
δίχρονα (φωνήεντα)

მოკლე (ხმოვნები) 93, 97
დიქრონები (ხმოვნები, რომლებიც
შეიძლება, გრძელიც იყოს და მოკ-
ლეც ᾱ ῑ ῥ) 93, 96, 97

Χρόνος, ὁ
χρόνου δηλωτικά
(ἐπιρρήματα)
Ὡς πρὸς τι ἔχον

დრო 106, 107
დროის აღმნიშვნელნი
(ზმნიშედეგი) 113
თითქოს რაიმესთან მიმართების მქო-
ნე (სახელი) 102, 103

ბ) ქართულ-ბერძნული

ადგილისა (ზმნიზედები)	τοπικά (ἐπιρρήματα) 114
ადვილობითი (ბრუნვა)	εὐθεία, ἡ 95, 102
აკრძალვისა (ზმნიზედები)	ἀπαγορεύσεως (ἐπιρρήματα) 114
ართრონი	ἄρθρον, τό 98, 110
ართრონიანი (ნაცვალსახელი)	συναρθρος (ἀντανυσμία) 112
არსისმიერი (სახელი)	μετουσιαστικόν, τό 102, 106
ასო	γράμμα, ατος, τό 93
აუცილებლობითი (ზმნიზედები)	θετικά (ἐπιρρήματα) 116
ალმატებითი (სახელი)	ὑπερθετικόν, τό 99, 110
ახლანდელი (დრო)	ἐνεστώς (χρόνος) 107, 108
ბარიტონონი ზმნები	βαρύτονα ῥήματα 108, 109
ბლაგვი მახვილი	βαρεῖα, ἡ 92
ბრუნებადი (სიტყვა)	πτωτικόν (λέξις) 110
ბრუნვა	πτῶσις, εως, ἡ 95, 98, 102, 110, 111
ბრძანებითი (კილო)	προστακτική, ἡ 106
შაკვირვებისა (ზმნიზედები)	θαυμαστικά (ἐπιρρήματα) 115
გამოთქმა	ὑπόκρισις, εως, ἡ 91
გამოცდილებითი ცოდნა (ემპირია)	ἐμπειρία, ἡ 91
გამოძიებითი (სახელი)	πυστικόν, τό 102, 104
განმარტება	ἐξήγησις, εως, ἡ 91
განპირობებითი (შემკვრელნი)	παρασταπτικοί (συνδεσμοί) 116, 117
განსაზღვრებითი (კილო)	δριστική, ἡ 106
განუსაზღვრელობითი (კილო)	ἀπαρέμφατος, ἡ 106
განუსაზღვრელობითი (სახელი)	ἀόριστον, τό 102, 104
განყოფის ნიშნები	διαστολή, ἡ 92
განხილვა, კრიტიკა	κρίσις, εως, ἡ 91
გაძლიერებისა (ზმნიზედები)	ἐπιτάσεως (ἐπιρρήματα) 115
გვარეობითი (სახელი)	γενικόν, τό 102, 105
გვარი	διάθεσις, εως, ἡ 106
გრამატიკა	γραμματική, ἡ 91

დადასტურებისა (ზმნიზელები) დამატებითი (შემკვრელნი)	βεβαιώσεως (ἐπιρρήματα) 115 παραπληρωματικοί (συνδεσμοί) 116, 118
დანანებისა (ზმნიზელები) დასკვნითნი (შემკვრელნი) დიფთონგი დასტურისა (ზმნიზელები) ღრო ღროის აღმნიშვნელნი (ზმნიზელები)	σχετλιαστικά (ἐπιρρήματα) 113 συλλογιστικοί (συνδεσμοί) 116, 117 διφθογγος, ἡ 94, 96, 109 συγκαταθέσεως (ἐπιρρήματα) 114 χρόνος, ὁ 106, 107 χρόνου δηλωτικά (ἐπιρρήματα) 113
მლეგია ელემენტი ენა ეპოსი ერთმარცვლიანი (წინდებული) ეტიმოლოგია	ἐλεγεία, ἡ 92 στοιχείον, τό 95, 96 γλῶσσα, ἡ 91 ἔπος, εὖς, τό 92 μονοσύλλαβος (πρόθεσις) 113 ἐτυμολογία, ἡ 91
შარაულისა (ზმნიზელები) ვითარებისა (ზმნიზელები) ვნება (გვარი)	εἰκασμοὺν (ἐπιρρήματα) 115 ποιότητος (ἐπιρρήματα) 114 πάθος, τό 106, 107
შედსართავი (სახელი) სულისმიერი სხეულისმიერი მდგომარეობისმიერი შედწოდებითი (სახელი) შერთული (ნაკვეთი) შესაზიარო (სქესი) ზმნა	ἐπίθετον, τό 102, 103 ἀπὸ ψυχῆς 103 ἀπὸ σώματος 103 ἀπὸ τῶν ἔκτος 103 ἐπῶνυμον, τό 102, 104 παρασύνθετον (σχήμα) 101, 107, 112 ἐπίκοινων (γένος) 98, 99 ῥῆμα, ατος, τό 95, 98, 101, 106, 108, 110, 113
ზმნიზელები	ἐπίρρημα, ατος, τό 98, 110
თავისათავადი (სახელი) თანსახელიანი (სახელი) თანხმოვანი თითქოს რაიმესთან მიმართების მქონე	ἀπολελυμένον, τό 102, 106 συνανυμον, τό 102, 103 σύμφωνον, τό 94, 96, 97 ὡς πρὸς τι ἔχον 102, 103

ძითხვა

ἀνάγναισις, εως, ἡ 91

კითხვით-დაეჭვებითნი

ἀπορηματικοί (σύνδεσμοι) 116, 117

(შემკვრელნი)

ἐρωτηματικόν, τό 102

კითხვითი (სახელი)

ἐγκλισις, εως, ἡ 106, 110

კილო

ὑποκοριστικόν τό 99, 101

კნინობითი (სახელი)

καμωδία, ἡ 92

კომედია

ἀμφοισεως (ἐπιρρήματα) 115

კრებითი (ზმნიზედები)

περιληπτικόν, τό 102, 105

კრებითი (სახელი)

κτητική, ἡ 102

კუთვნილებითი (ბრუნვა)

κτητικόν, τό 99, 100, 112

კუთვნილებითი (სახელი)

წირიკული ქმნილობები

λυρική ποίησις 92

მაერთებელნი (შემკვრელნი)

συμπλεκτικοί (σύνδεσμοι) 116

მამრობითი (სქესი)

ἀρσενικόν (γένος) 95, 98, 99

მაპირისპირებელნი

(შემკვრელნი)

ἐναντιωματικοί (σύνδεσμοι) 118

მარტივი (ნაკვეთი)

ἀπλοῦν (σχῆμα) 101, 107, 112

მარცვალი

συλλαβή, ἡ 96

გრძელი მარცვალი

μακρά συλλαβή 96

მოკლე მარცვალი

βραχεῖα συλλαβή 97

საზიარო მარცვალი

κοινή συλλαβή 97

მაცალკეველნი (შემკვრელნი)

διαζευκτικοί (σύνδεσμοι) 116

მაცალკეველნი (სახელი)

ἐπιμεριζόμενοι, τό 102, 105

მღელრობითი (სქესი)

θηλυκόν (γένος) 99

მიზეზობითი (ბრუნვა)

αἰτιατική, ἡ 102, 112

მიზეზობითნი (შემკვრელნი)

αἰτιολογικοί (σύνδεσμοι) 116, 117

მიმართებითი (სახელი)

ἀναφορικόν, τό 102, 105

მიმართვითი (ბრუნვა)

προσαγορευτική, ἡ 102

მიმართულეობითი (ბრუნვა)

ἐπισταλτική, ἡ 102

მიმსგავსებითი (სახელი)

ὁμοιωματικόν, τό 102, 105

მიმღეობა

μετοχή, ἡ 98, 110

მიცემითი (ბრუნვა)

δοτική, ἡ 102, 112

მომავალი (დრო)

μέλλων (χρόνος) 107, 108

მომცველი (სახელი)

περιεκτικόν, τό 102, 105

მოქმედებითი (გვარი)

ἐνέργεια, ἡ 106, 107

მრავლობითი (რიცხვი)

მხოლოდითი (რიცხვი)

ნაშენარი (სახელი)

ნათესაობითი (ბრუნვა)

ნაკვეთი

ნამყო განუსაზღვრელი (დრო)

ნამყო სრული (დრო)

ნამყო უსრული (დრო)

ნამყო წინარეწარსული (დრო)

ნარნარა (თანხმოვანი)

ნასახელარი (სახელი)

ნატვრითი (კილო)

ნატვრისა (ზმნიზელები)

ნაცვალსახელი

ნაწარმოები (სახე)

ნახევარხმოვანი

ოკმაგი (თანხმოვანი)

ორმარცვლიანი (წინდებული)

ორობითი (რიცხვი)

ორპირიანი (ნაცვალსახელი)

პერისპომენონი

პირველადი (სახე)

პირი

პირობითნი (შემკვერელნი)

პროსოდიკა

რაიმესთან მიმართების მქონე

(სახელი)

რაოდენობითი (სახელი)

რაოდენობისა (ზმნიზელები)

რაფსოდიკა

რთული (ნაკვეთი)

რიგისა (ზმნიზელები)

πληθυντικός (ἀριθμός) 95, 101, 102,
107, 110, 111, 112

ἑνικός (ἀριθμός) 95, 101, 102, 107, 110,
111, 112

ῥηματικόν, τό 99, 101

γενική, ἡ 102, 111

σχῆμα, ατος, τό 101, 106, 107, 111, 112

ἀόριστος (χρόνος) 107, 108

παρακείμενος (χρόνος) 107, 108

παρατατικός (χρόνος) 107, 108

ὑπερσυντελικός (χρόνος) 107, 108

ἰγρά (σύμφωνα) 95

παράνυσον, τό 99, 101

ἐκτική, ἡ 116

ἐσχῆς σημαντικά (ἐπιρρήματα) 114

ἀντανυσμία, ἡ 98, 110, 112

παράγωγος (εἶδος) 99, 107, 111, 112

ἡμίφωνον, τό 94

διπλά (σύμφωνα) 95, 97

δισύλλαβος (πρόθεσις) 113

δυσκόν, τό (ἀριθμός) 95, 101, 102,
107, 110, 111, 112

διπρόσωπος (ἀντανομία) 112

περισπόμενος, ὁ 109

προτότυπον (εἶδος) 99, 107, 111, 112

πρόσωπον, τό 106, 107, 110, 111

συναπτικοί (σύνδεσμοι) 116, 117

προσῳδία, ἡ 91, 92

πρός τι ἔχον 102, 103

ἀριθμητικόν, τό 102, 106

ποσοτήτος (ἐπιρρήματα) 114

ῥαψῳδία, ἡ 93

σύνθετον (σχῆμα) 101, 107 112

τάξεως (ἐπιρρήματα) 115

რიგობითი (სახელი)
რიცხვი
რიცხვის აღმნიშვნელნი
(ზმნიზედები)

საგოდებელი
საზიარო (სქესი)
საზოგადო სახელი
საზოგადო (სახელი)
საკუთარი (სახელი)
სამისნო (ზმნიზედები)
სატომო (სახელი)
საშუალი (გვარი)
საშუალო (სქესი)
სახე

სახელი

სახელობითი (ბრუნვა)
სახელმატარებელი (სახელი)
სახელმოზიარე (ომონიმი)
სახეობითი (სახელი)
სიტყვა
სქესი

ტონი („მახვილი“)

შართრონო (ნაცვალსახელი)
უარყოფისა (ზმნიზედები)
უბრუნველი
უკუთქმისა (ზმნიზედები)
უღლება
უცვლელი (თანხმოვანი)
უხმოები

ფშვინგიერი
შუალედური
მკვეთრი

τακτικόν, τό 102, 105
ἀριθμός, ὁ 98, 101, 106, 107, 110, 111

ἀριθμοὺν διπλασιακὰ (ἐπιρρήματα) 114

ὀλκτος, ὁ 92
κοινόν (γένος) 98, 99
προσηγορία, ἡ 98
προσηγορικόν, τό 102, 103
κύριον, τό 102, 103, 104
θμιασμοὺν (ἐπιρρήματα) 116
ἐθνικόν, τό 102, 104
μεσότης, ητος, ἡ 106
οὐδέτερον (γένος) 95, 99
εἶδος, εος, τό 98, 99, 102, 106, 107,
111, 112
ὄνομα, ατος, τό 95, 98, 101, 102,
106, 110

ὀνομαστική, ἡ 102
φερώνυμον, τό 104
ὀμάνυμον, τό 102
ἰδικόν, τό 102, 105
λέξις, εως, ἡ 98, 106, 110, 112, 116
γένος, εος, τό 98, 110, 111

τόνος, ὁ 92

ἀσυναρθρος (ἀντωνυμία) 112
ἀρνησεως (ἐπιρρήματα) 114
ἀπρωτον ნ. ბრუნებადი 106
ἀπόφασεως (ἐπιρρήματα) 114
συχύς, ἡ 108, 109
ἀμετάβλητα (σύμφωνα) 95, 97, 108
ἄφωνα, τὰ 94, 97
δασέα 94
μέσα 94
ψιλὰ 94

შიცილისა (ზმნიზელები)
ფიცით ღამოწმებითნი
(ზმნიზელები)
ფორმაუცვლელი (სიტყვა)
ფორმაცვალეზა

შედარებითი (სახელი)
შედარებისა (ზმნიზელები)
შემკვრელი („კავშირი“)
შემოსილი მახვილი
შეპირისპირებისა (ზმნიზელები)
შესაბამისობითი (სახელი)
შესიტყვისობა, ანალოგია
შუალობითნი (ზმნიზელები)

ჩამომავლობითი (ბრუნვა)
ჩამომავლობითი (სახელი)
ჩვენებითი (სახელი)

წარმოთქმა
წარსული (დრო)
წაქეზებისა (ზმნიზელები)
წერტილი
ბოლო წერტილი
ქვემოწერტილი
შუა წერტილი
წინადადება
წინადადების ნაწილები
წინმდებარე (ხმოვნები)
წოდებითი (ბრუნვა)
წრფელობითი (ბრუნვა)

ხელოვნება
ხმაბაძვითი (სახელი)
ხმოვანი
გრძელი (ხმოვნები)
მოკლე (ხმოვნები)
დიქრონები

ἀπαμοιικά (ἐπιρρήματα) 115

καταμοιικά (ἐπιρρήματα) 115
ἄκλιτον (ἀέξιν) 113
κλίσιν, εως, ἡ 95, 108, 110

συγκριτικόν, τό 99, 100
συγκρίσεως (ἐπιρρήματα) 115
σύνδεσμος, ὁ 98, 116
περισπωμένη, ἡ 92
παραβολῆς (ἐπιρρήματα) 114
ἀνταποδοτικόν, τό 102
ἀναλογία, ἡ 91
μεσότητος (ἐπιρρήματα) 114

πατρική, ἡ 102
πατρωνυμικόν, τό 99
δεικτικόν, τό 102, 105

προφορά, ἡ 92
παρεληλυθώς (χρόνος) 107
παρακελεύσεως (ἐπιρρήματα) 115
σπγμή, ἡ 92
τελεία σπγμή 92
ὑποσπγμή 92
μέση σπγμή 92
λόγος, ὁ 97, 98
λόγου μέρη 97, 98, 110, 112, 113
προτακτικά (φωνήεντα) 110
κλητική, ἡ 102, 111
ὀρθή, ἡ 102, 111

τέχνη, ἡ 91
πεποιήμενον, τό 102, 105
φωνή, ἡ 93, 96, 97, 111
μακρά (φωνήεντα) 93
βραχεῖα (φωνήεντα) 93, 97
δίχρονα (φωνήεντα) 93, 96, 97

„ART OF GRAMMAR“ BY DIONYSIUS THRAX AND THE OLD GEORGIAN GRAMMATICAL THOUGHT

The history of the Georgian grammatical thought has not yet been written. All that has been exposed and studied can merely serve as materials for such history. The names of the ancient Georgian grammarians' are known, but not their writings. The Georgians were well familiar with the Greek grammarians' work, however, their Georgian translations have not survived to our days. For that reason, not so long ago we used to open the history of the Georgian grammatical thought with the XVIIIth century and besides, much more was known about its relation to Armenian (which itself is connected with the Greek) than to the Greek material. .

At present, the proximity of the Georgian linguistic knowledge to the mediaeval Greek philological thought related to the first grammar called „Art of Grammar“ (Τέχνη γραμματική), is undoubtful. The author of this first systemic manual is traditionally considered to be Dionysius Thrax, the representative of the Alexandrian school.

As known, „Art of Grammar“ has been basics for a number of European grammars created in subsequent ages, and although modern linguistics poses and examines a lot of issues in different manner, the writing has not lost its significance neither in general terms, nor in terms of Georgian reality. This very grammar with its valuable references remains as the key for the proper understanding of the old Georgian grammatical thought, and as the reference-point for its historic development.

Dionysius Thrax's „Art of Grammar“ might have been known either directly or through commentaries in old Georgian literature too, but the complete translation of the text has not reached our days and it yet remains arguable whether this translation has existed at all or not. However, plenty of facts ascertain that Greek grammatical theories were not alien to the Georgian scholars and their philological perfection covered all the necessary knowledge implied in the Byzantine civilization of that period.

„It seems that the Georgian schools were familiar with Dionysius Thrax' „Art of Grammar“, states academician Simon Kaukhchishvili alluding to „Shatberdi Codex“ written in the Xth century, in which the work by Dionysius' commentators is used. In particular, it is written according to the chapter about Greek alphabet.

Famous Georgian translators of the XIth-XIIth centuries set themselves a goal to translate the Greek texts from the original. This required a thorough knowledge of the structure and the peculiarities of Greek and Georgian languages. In the „Studyings“ (sheistsaveebi) reproduced from Greek by Ephrem Mtsire (Ephrem the Young, XIth century), each word or grammatical construction was interpreted in the way comprehensible for the Georgian translators knowing Greek language and the Greek grammatical teaching and necessitated just plain explanation for the Georgian readers.

The practical issue, namely the definition of the essence of „article“ (artroni) which emerged when translating one of the ecclesiastic writings, laid down the foundation for the first Georgian original grammatical Treatise – „Discourse on Articles“, published by professor M. Shanidze in 1990¹.

This work created in the XI-XIIth centuries authenticated, that the Georgian lingual studies of the XVIIth-XVIIIth centuries are based on the Greek related researching traditions existent in Georgia in the XIth-XIIth centuries.

The author of the Treatise, who in M. Shanidze's opinion should have been the representative of Ephrem Mtsire's school, explains the meaning and designation of the article in Greek and, taking into consideration the Georgian data, draws significant conclusions. The treatise provides terms denoting gender, case, number and other grammatical categories.

1. The author of Georgian grammatical Treatise, like Dionysius Thrax, has marked out three genders: „Masculine (mamal), feminine (dedali) and neutral (sashuali). These Georgian terms correspond to the Greek ones: ἀρσενικόν (masculine), θηλυκόν (feminine), οὐδέτερον (neutral).

¹ A short version of this writing was published in English in the magazine „Bedi Kartlisa“, Revue de Kartvîlogie, v-42, Paris, 1984.

2. Five cases are given for Greek articles: I. Advilobiti, like nominative; II. Shobilobiti or natesaobiti, like genitive; III. Mitsemiti, like dative; IV. Mizezobiti, like accusative; V. Tsodebiti, like vocative.

The succession and the names of the cases come precisely from Thrax.

I. The old grammatical term „advilobiti“ – easiness is the exact translation of Greek εἰθεῖα. Such equivalent of this Greek term has been reflected in the Georgian and Armenian terminologies independently from each other. Latin does not possess its equivalent and subsequently the latinized grammars are devoid of it as well. This confers a peculiar value to Georgian grammatical term not only for Georgian, but in general for the history of grammatical thought too.

II. „Natesaobiti“–genitive is a translation of Greek term γενική. In our opinion, in the generation of the term „shobilobiti“, the discussion of Thrax' commentator about the etymology of γενική is reflected. It bears the name γενική, „natesaobiti“–genitive because it is the generator, the parent of oblique cases (compare with Russian „raditelni“).

III. The name of the third case „mitsemiti“–dative, as in almost all languages, is related to the verb „to give“ δοτική (δίδωμι „to give“) Latin „dativus“, < dare „give“, Russian – „datelni“< „give“).

IV. The Latin equivalent of Greek „Aitiatike“ (αἰτιατική) accusativus provoked the spreading of Latin term „braldebiti“–accusative (Russ. vinitelni). The latin term implies the following etymology of Greek word αἰτιατική ← αἰτιάομαι. „Brals mdeben“ - I am accused. According to the opinion of modern scientists it should be rather related to „cause“ than to „accuse“. It is interesting, that Georgian grammatical treatise agrees with the latter opinion: αἰτιατική is the equivalent of „mizezobiti“ (causative).

V. The name of the fifth case „tsodebiti“–vocative is the equivalent of Greek term κλητική. Dionysius Thrax gives ὦ for the vocative case of the article, which is interjection according to the modern grammar. The author of the treatise transfers it as interjection – [oj].

In Georgian grammatical treatise the term „dreka“ (bending) is used both for declination and for case. In one place for the term

„sakhelis dreka“ (bending of noun) is used to signify the case.

This term is the translation of Greek κλσις. It means the inflective changes of words (declination and conjugation) in general. This term is given in the same form in Dionysius Thrax' „Art of Grammar“.

The author of the treatise seems to have known the meaning of the term and possibly used the term „word-bending“ since „dreka“(to bend) in general means the change of the verb form as well.

To fully comprehend the importance of this grammatical work for the history of Georgian grammatical thought, we should summarize the author's observations on the Georgian language.

1. Georgian language has no article.
2. Georgian language has no dual number.
3. Greek Dative and Aitiatike cases are transferred into Georgian language in one form.

These scientific conclusions ascertain, that the Georgian scholar did not transfer spontaneously those grammatical norms, canons (κανόνες) that had been formed many centuries ago by Alexandrian scientists; he has changed and replenished them in accordance with the peculiarities and nature of Georgian language. The main importance of his work is, that it has preserved the old Georgian grammatical terminology.

„No work is performed without pain“, with these words does the author close his tremendously significant grammatical work in which not only his wide and profound insight in Thrax' grammar and generally Greek grammatical system is revealed, but also a great talent to reproduce the knowledge in plain, intelligible language.

Joané Petritsi's (the second half of the XIth and the beginning of the XIIth century) work has greatly contributed to the development of Georgian grammatical thought. Petritsi is also ascribed the authorship of a grammar, although it has not been discovered yet.

Joané Petritsi was educated in Byzantium. He worked in the philosophical circle led first by Mikael Pselos and later by John Italos. This philosophical school was aimed at renovating some old Greek heathen ideas and, therefore, was persecuted. Pselos yielded his stand and John Italos and his followers were trialed and damned

under Alexander Komnen's initiative by the church (in 1082-1094). Joané Petritsi seems to have been Italos' apprentice in Constantinople up to 1083. After the trial Italos was exiled from Constantinople. When the persecution of Italos' followers began in 1083, Joané Petritsi should have come to the Petritsoni cloister. It is supposed, that his title „Petritsi“ originates from the place-name.

Some of the treatises of the Constantinople high school professor John Italos (most of them are the lectures delivered to the students) are in the form of answers to the questions put by someone. He sometimes mentions the name of the person to whom the written explanation is addressed. The 64th treatise is a reply sent to the Abasg grammarian – „A Letter to Abasg Grammarian about some Difficult Grammatical Issues (Πρὸς τὸν Ἀβασγὸν γραμματικὸν ἀπορίαι περὶ τίνων τῆς γραμματικῆς). The reply is rather vast. In the first part he praises the Abasg grammarian, demonstrating his respect and friendly feelings. In the next part John Italos converses with him about noun (ὄνομα), declination, verb tenses and conjugation.

As supposed, the addressee of this letter is a Georgian scientist Joané Petritsi. The contents of the letter demonstrates clearly that John Italos' addressee was very well familiar with the Greek philosophy and grammatical teaching, and in particular, with the grammar of Dionysius Thrax.

Joané Petritsi's good insight of Dionysius Thrax's „Art of Grammar“ has been manifested by Academician Simon Kaukhchishvili. Joané Petritsi uses the tennets from that writing as well as the argumentation of its commentators.

Terms formed by Joané Petritsi are utilized in the modern Georgian grammatical terminology. The characterization of the Georgian grammatical thought of that period could have expanded by the data of the works by Ammonius (Hermeiou), the leader of the Alexandrian school, (V-VI), translated into Georgian by the Gelati school representative in the XIIth century¹. In this case, we are interested in the meaning of Georgian equivalent of the terms from Thrax's grammar and not in the fact itself, that Ammonsius knew

¹ „Ammonii in Porphyrii Isagogen, live voices“ and „Ammonius in Aristotle's Categorias Commentarium“.

Dionysius Thrax's grammatical system, which is quite natural a phenomena for the Alexandrian school philosopher.

From the viewpoint of grammatical terminology, the terms expressing case and declension are of special interest. The inflexion is reproduced by two terms: „dakuetva“ and „ptosi“. The old Georgian term „dakuetva“ meaning „to fall“ is the equivalent of the Greek term πτώσις, for the term πτώσις basis being the verb „to fall“ πίπτω.

In Ammonius's Georgian translations the following case names are given: Evtia, Katevtia, Orti; Natesaobiti – „Genitive“, Geniki, Mitsemiti – „Dative“, Dotiki; Mizezobiti – „Causative“.

These case names, except for Katevtia (the equal Greek as term is not found), are used in Georgian grammatical treatise as well. Thus, the Georgian literary circles in the XIth-XIIth centuries used grammatical terminology elaborated by Georgian translators. This terminology was gradually being improved and supplemented.

The main principle of the translating activities in the XIth-XIIth centuries are well reflected in Eprem Mtsire's statement saying that he chose the Greeks own child. These words also define the nature of the old Georgian grammatical thought. It was under this very principle that the Georgians created the most significant Georgian grammatical terminology directly related to the Greek, which was picked up by Europe only through the latinized forms.

Mongolian invasion suspended Georgia's relations with Byzantium. Later other invasions followed, causing the obstruction of the development of the science, the art as well as of the linguistics in the XIIIth-XIVth centuries. Its revival began in the XVIIth century. However, there is an apparent distinction in the nature of the Georgian grammatical thought between these two periods due to the historic conditions. If in the XIth-XIIth centuries the Georgian grammatical thought is related to Greek owing to Georgia's relations with Byzantium, in the XVIIth-XVIIIth centuries the West European cultural and literary influence is obvious. This was true not only for Georgia. After the fall of Constantinople and the collapse of Byzantine Empire, the latinized Europe became the guide of the civilized world.

In the mediaeval Western Europe the Catholic Church held the leading position in education. The language for the church and

science was Latin. The main manuals of Latin grammar were the writings of the Roman grammarians Donatus (IVth century) and Priscianus (VIth century), based upon Greek linguistic teaching. Greek linguistic theories became known to the whole Europe through Priscianus' and Donatus' writings. The grammatical terminology of European languages was formed on the basis of their work.

The influence of the great Roman grammarians' writings increased in the following centuries and along with the west, they penetrated into the East as well. A vivid example for it is, that even in Armenia where already in the Vth century Trax' writings were translated directly from Greek, beginning with the XVIIth century the scholars began writing latinized grammars.

Latin language manuals became known in Georgia in the XVIIth century. From 1625 the catholic missionaries came into Georgia and established schools where Latin, Italian and Georgian languages were taught. Obviously the manual of Latin was either that of Donatus or of Priscianus; the Georgian grammar composed by the missionaries was built in the style of the Roman grammar. The Georgian grammar was written by Italian missionary Francesco Maria Madzo and published in Rome first in 1643 and next in 1670.

In 1724 the Italian-Georgian dictionary was compiled in Gori prefaced with the discription of the Georgian grammar. Since the author is unknown, it is called „The Grammar from Gori“.

From the XVIIth century, the latinized terminology and grammatical paradigms changed by Roman grammarians begin to appear in the Georgian grammatical literature. For example, the sixth case - Ablativus was noticed in Latin by famous Roman thinker Varoni. The sequence of the parts of speech also changed under the influence of Latin language.

There are a lot of important terms in Sulkhan-Saba Orbeliani's (1658-1725) dictionary. It is significant, that many of them are not found in the literary monuments available today. This indicates, that either Saba used the terminology which has not survived, or he created it himself.

Sulkhan Saba Orbeliani's Georgian dictionary reflects the process of inculcating the latin terms into the Georgian grammatical thought of the XVIIth century and, at the same time, of the revival

of the old Georgian terms. On the one hand, Sul Khan-Saba Orbeliani's dictionary has preserved „gramatikata romelobani“ (characters of grammars) which is the Italian reproduction of Latin terms; on the other hand, Saba's dictionary contains the Greek case names, which is the reflection of Georgian grammatical terminology preserved in the literary sources of the XIth-XIIth centuries.

The author of the first Georgian original grammar is Catholicos Anthony. He wrote the grammar manuals twice, first in 1753 and next in 1767.

The significance of Catholicos Anthony's grammar is outstanding. This is the first Georgian grammar which utilizes the grammatical observations and grammatical terminology worked out by the Georgian scholars' basing upon Greek grammatical teaching. At the same time, this is the outcome of European thought founded upon the Greek-Latin grammatical system. Anthony's „Georgian Grammar“ has largely determined the subsequent development of the Georgian grammatical thought.

As Catholicos Anthony in his work many a time mentions the Armenian grammar by Mkhitar Sebastatsi, the researchers used to compare Anthony's grammar only with Mkhitar Sebastatsi's grammar.

When researching Anthony's grammar, Mkhitar's grammar should by all means be taken into consideration. However, there emerges one issue: If assumed, that Anthony reproduced his grammar from the Armenian, then has he also copied whatever was changed and conformed by Armenians in comparison with the Greek. It is clearly apparent in Anthony's grammar, that the author has carefully investigated the grammatical canons of other languages, which are those of the Alexandrian school itself. Therefore, to determine what did Anthony pick up from the other language grammars, primarily from the main source of these grammars Dionysius Thrax's „Art of Grammar“, it is paramount to consider the whole European grammatical thought founded upon it.

Dionysius Thrax's grammar was much changed by the time when the first Georgian grammar was written. Nevertheless, the comparison of Catholicos Anthony's and Dionysius Thrax's grammars would undoubtedly reveal interesting results, and would more clearly manifest the distinct changes that Dionysius Thrax's philological

grammar underwent during time; it would also expose in what shape did it reach up to the first old Georgian grammar. The results of our investigation are as follow: In respect of determining the number and order of the categories of noun and verb, also in accordance with the nature of selecting appropriate terms, Anthony's grammar displays resemblance and relation with Dionysius Thrax' grammar; moreover, follows it, certainly except for those cases when Anthony speaks proceeding from the nature of his language, or when he takes into account the European reality of his time. Thus, it is impossible to completely study and evaluate Anthony's grammatical contribution without considering the Greek sources; and in general, without studying the original sources it is impossible to determine the ways and directions of the Georgian grammatical thought and grammatical terminology.

საკივებლები

ა) ტერმინები

- აბლატიო 61
აბსტრაქტული სახელი 135
აგებულება 11
ადვილობითი (ბრუნვა) 31-35, 61, 62
აიტიაციკე 36, 39, 56
აკუზაციუსი 36
იკუსაციო 61, 62, 79
ანალოგია 48, 122
აბსტრაქციონი 47
არა კითხვის სახე 27
არარომელი (გვარი) 142
ართრონი 4, 8, 14, 15, 20, 30, 31,
37, 39, 43, 133, 135, 145,
146
არსებითი სახელი 76
არსი 34, 35, 133
არტიკლი 63
არჩევითი 74, 137
ასო 9, 10, 12, 13, 27, 34, 53, 84, 85,
86, 129; ასოს მოკლული 27
ასო-ბერა 85,
აქციდენცია 15
აღმოცნობა 46, 69, 70
აწმყო 82, 143
აბსანდელი (დრო) 19, 20, 82, 143,
144
ბარიტონი ზმნები 20 , 144
ბერა 12, 13, 16, 38, 53, 139
ბედითი 74, 137
ბრალდებითი (ბრუნვა) 61, 62
ბრუნვა 15, 17, 18, 27, 30, 31, 32,
33, 34, 37, 39, 55, 61, 62,
64, 78, 79, 145; ბრუნვა 72;
ბრუნვის ნიშნები 19, 78;
ბრუნული 77
ბრძანებითი (კილო) 80
ბუნება 11
ბუნებითი 74, 137
ბაკეუთა 45
გამოთქმა 10
განკვეთილობის ნიშნები 28
განმრავლებითი (რიცხვი) 39
განპირობებითი (შემკვერელი) 29, 149
განსაზღვრებითი (კილო) 80
განუსაზღვრელობითი (კილო) 80, 81
განუსაზღვრელობითი (სახელი) 20
განუსაზღვრებელი (კილო) 81
განყოფის ნიშნები 10, 125
გარდამკვეთულება 54-56
გარემორთხმული (მახილი) 46
გაშუალებული 138
გაშუალებული 138
გენიკი (ბრუნვა) 55, 61, 64
გვარებითი (სახელი) 19
გვარი 19, 79, 81, 121, 141, 142
გრამატიკა 3, 5, 7, 8, 9, 22, 27, 31,
41, 42, 47, 48, 60, 62,
66, 68, 76, 84, 84, 86,
121, 122, 123, 126, 145;
გრამატიკის ნაწილები 8,

44, 45, 46, 48, 121, 122;
 გრამატიკული ტერმინი 26,
 35, 48; გრამატიკული
 ტრაქტატი 28, 35, 36, 37,
 41, 65
 გრამატიკოსი 3, 4, 15, 27, 68, 70, 76,
 83, 84, 121, 141
 გრძელი მარცვალი 13, 66, 144
 გრძელი ხმოვანი

 ლადინება 16
 დაკუთვთა 54-56
 დანია (§დასია) 47
 დატოო (ბრუნვა) 61
 დაწყებითი (ბრუნვა) 61, 62
 დედალი (სქესი) 30
 დიალექტი 122, 135, 147
 დიონიმი 139
 დიფთონგი 15, 66
 დოტიკი 56, 61, 64
 დრეკა 38
 დრო 19, 69, 80, 82

 მეთია 31, 56, 64
 ელეგია 10
 ელემენტი 19, 86, 128, 129
 ემპირია 8
 ენათმეცუელება 45
 ეოლიელი 136
 ეპონიმი 139
 ერთობითი (რიცხვი) 27, 39
 ერთმარცვლიანი (წინდებული) 20, 146
 ერთსახელითა მისახელი 51
 ეტიმოლოგია 10, 27, 49, 122, 125,
 128

 მარია 45
 ენება 19, 68, 69, 81, 141

ენებითი (გვარი) 19, 81, 142, 144
 ჯოკატიო 61
 ვრაქია 47

 ზედდადებული (ნაკვეთი) 82
 ზედსართავი (სახელი) 19, 43, 134
 ზედშესრული სახელი 76
 ზედწოდებითი (სახელი) 139
 ზერთული (ნაკვეთი) 77, 82; ზედ-
 პრთული 77
 ზესაზიარო (სქესი) 31, 135, 139
 ზმნა 8, 14, 15, 19, 20, 34, 41, 53, 56,
 62, 63, 68, 69, 77, 79, 81, 83,
 86, 122, 131, 133, 134, 137, 142,
 143, 146
 ზმნიშედა 14, 15, 20, 43, 63, 133,
 134, 140, 146

 მთავისთავადი (სახელი) 74, 75, 137,
 140

 თანამოსახელე 52
 თანდებული 63
 თანზმოვანი 13, 14, 83, 131
 თარგმანება 45
 თვისებანი 38
 თუობითი 80
 თქუმა („ზმნა“) 53
 თხრობითი (კილო) 83
 თხრობითი წინადადება 27

 მატკატკი 79
 იგურდიობის პტოსი 56
 იპოსტიგმა 46
 ირიბი ბრუნვა 17, 18, 55, 56

 ბეშირი 8, 11, 14, 15, 20, 63, 148
 კავშირი („ელემენტი“) 84, 85, 86
 კავშირებითი (კილო) 80

კანკლელობა 38, 39
 კატეგორია 15, 64, 66, 76
 კატეგორია ნ. ევთია
 კერძოები (ანაწილაკი) 76
 კვება 27
 კითხვა 45, 70, 122, 124
 კითხვითი (ნაცვალსახელი) 20
 კითხვის სახე 27
 კილო 19, 41, 79, 80
 კომედია 10, 125
 კრიტიკა 9, 123, 124
 კუთვნილებითი (ნაცვალსახელი) 20, 145
 კუთვნილებითი (სახელი) 27
 კუთხა||მოკლეთა 28

ლაიტან 79
 ლექსი (ასიტყვა) 36, 39, 52-54, 70;
 ლექსთა დამკვეცი 40

მართებულნი (შემკერულნი) 20, 148,
 149

მაკრა 47
 მაშალი (სქესი) 30
 მაშრობითი (სქესი) 30, 123, 135
 მართლისებრ პტოსი 56
 მართლკითხვა 9, 46
 მარტივი (ნაკვეთი) 77
 მარცვალი 13, 14, 53, 54, 132, 143,
 144
 მაკალკეებულნი (შემკერულნი) 43,
 148

მახვილი 4, 10, 45, 46, 48, 124
 მდგომარეობისმიერი (ზედსართავი) 18
 მდგომარეობითი (სქესი) 30, 123, 135
 მდევარი 15, 38, 71, 79, 145
 მეტყველების ნაწილები 4, 13, 18, 43,
 53, 59, 63, 86
 მზამეტყუშლება 45, 49

მზაპასუხობა 49
 მიდრეკილება 38
 მიზეზობითი (ბრუნვა) 17, 31, 36-37,
 55, 62, 64
 მიზეზობითი (შემკერულნი) 60, 61
 მიმართებითი (სახელი) 20
 მიმართებითი (ნაცვალსახელი) 20
 მიმოხრა 39, 83
 მიმღეობა 133, 146, 147
 მიცემითი (ბრუნვა) 17, 31, 34, 35-36,
 37, 61, 64

მკვეთრი მახვილი 48
 მკვეთრი (თანხმოვანი) 13, 190
 მოკლე მარცვალი 13
 მოკლე ხმოვანი 14
 მომავალი დრო 19, 20, 88
 მოქმედება 19, 69, 141
 მოქმედებითი გვარი 19, 27
 მრავალსახელი 51, 52
 მრავლობითი (რიცხვი) 27, 77, 78, 81
 მყოფადი (დრო) 88
 მყოფადი 143
 მიძე 46
 მძლუარი 45
 მხოლობითი 27, 77, 78, 81
 მხოლობითი 77, 78, 81

ნაშენარი (სახელი) 141, 147
 ნათესავი (ასქესი) 30, 38, 75
 ნათესავი (გვარი) 79, 81
 ნათესაობითი (ბრუნვა) 17, 34, 35, 56,
 61, 64, 130, 147
 ნაკვეთი 15, 19, 66, 76, 77, 79, 82,
 145; ნაკვეთი 77, 79
 ნამუო (დრო) 82
 უსრული 82
 სრული 82
 უსრულესი 82
 უუსრულესი 82

ნამყო განუსაზღვრელი 19, 82, 143
 ნამყო სრული 19, 82, 143
 ნამყო უსრული 19, 82, 143
 ნამყო წინარეწარსული 19, 82, 143
 ნასახელარი 137
 ნატვრითი (კილო) 80
 ნაცვალსახელი 4, 15, 20, 43, 63, 133,
 145, 146
 ნაწარმოები (სახე) 17, 75, 76, 81, 144
 ნაწევარი 15, 43
 ნაწილაკი 147
 ნახევარხმოვანი 129
 ნივთი 11
 ნომინაციო 61

ომონიმი 52
 ონომატოთეტესი 16
 ორთი (ბრუნვა) 31, 56, 64, 70
 ორმარცვლიანი (წინდებული) 20
 ორობითი (რიცხვი) 4, 39, 77, 78, 81
 ორპირიანი (ნაცვალსახელი) 145
 ორსახელიანი (დიონიმი) 139
 ორწერტილი 10
 ოქსია (მხვეილი) 45, 47
 ოქსიტონონი 149

პალიმფსესტი 28
 პატრონიმიკული (სახელი) 136
 პერიოდი 133
 პენტამეტრი 125
 პერისპომენი (მხვეილი) 45, 47
 პერისპომენონი 20, 144
 პირველადი (სახე) 17, 75, 76, 81, 144
 პირველსახე 75, 76, 81
 პირი 19, 68, 80, 81, 82, 83; 1-ლი
 პირი 82, 145; მე-2 პირი 82,
 145; მე-3 პირი 82, 145; პირის
 კატეგორია 68;

პირის ნაცვალსახელი 20
 პირდაპირი ბრუნვა 17, 18, 55, 56,
 62, 70
 პირობითი (მემკვირვლი) 20, 149
 პოემა 122, 125, 128
 პოეტი 8, 131
 პოლიონიმი 51
 პროზაიკოსი 8
 პროსოდი 4, 10, 47, 122, 124
 პტასი 17, 54-56
 პუნქტუაცია 28, 127

შამი („დრო“) 68, 69

რაობისმიერი 137
 რაოდენი 68
 რაოდენობითი 76
 რაოდენობისმიერი 138
 რამსამიძართი 137; რამსამიძართობა 74
 რამსოდი 10, 128
 რთული (ნაკვეთი) 77
 რიგობითი (სახელი) 76
 რიტორიკა 40, 121
 რიცხვი 15, 19, 27, 39, 66, 69, 77,
 80, 81, 145; რიცხვ 80, 81
 რიცხვითი სახელი 11, 76;
 რიცხვობითი სახელი 76
 რომელობა 11

საგოდებელი 126
 საზიარო (მარცვლი) 13, 131
 საზიარო (სქესი) 31, 134
 საზოგადო (სახელი) 14, 18, 66, 134
 საზღვრებითი 80
 სათათბირო 121
 სათავისო ქცევა 142
 საკუთარი (სახელი) 14, 18, 66
 სალექსო საზოგი 14

სამეფულები 13
 სამოსამართლო 121
 სამრავლო (რიცხვი) 26
 სასვენი ნიშნები 10, 28, 125, 126
 ხასვენ-განკვეთილობის ნიშნები 28
 საშუალო (სტესი) 30, 131
 საშუალო (გვარი) 81, 142
 საწადისი||საწადი 80
 საწარფელო 31
 სახე 15, 17, 66, 75, 77, 79, 81,
 121, 145
 სახელო 4, 8, 15, 16, 17, 20, 27, 30, 31,
 34, 37, 38, 39, 43, 45, 51, 63,
 76, 77, 78, 79, 80, 86, 122,
 131, 133, 134, 136, 137, 138,
 139, 140, 141, 146, 147;
 სახელის-დრეკა 38; სახელდება
 16, 27, 51; სახელის კატეგორი-
 ები 8, 20, 79; სახელთა ცნაულ-
 ბულებად 38
 სახელობითი (ბრუნვა) 17, 31, 55, 61,
 62, 70, 130
 სახელმატარებელი 139
 სახეობითი (სახელი) 19
 სიმბოლური 139
 სინონიმი 51, 52, 138
 სინტაქსი 8
 სისინა 129
 სიტყვა 46, 48, 51, 69, 77, 122, 126,
 128, 131, 147, 148;
 სიტყვა („წინადადება“) 14, 15, 52-53
 სიტყვის ნაწილი 15, 52, 53, 68, 70
 სრბოლი 66; სასრბოლო 69
 სტესი 15, 30, 31, 37, 66, 74, 75, 81,
 123, 135, 145
 სტესი („კილო“) 80
 სტემა 7?
 სტიგმა 46

სტიქიონი 11, 85
 სტომახეგონი 10, 11, 85, 86, 128, 129
 სტუქსისი||სტუქო||სტუქიო 11
 სულსმიერი (ზედსართავი) 18
 სხეულისმიერი (ზედსართავი) 18
 სხმითგარდასლუთი (სახე) 75, 76, 81

 ტერმინი 75, 76, 79, 80, 87, 128, 146
 ტონი 10, 127
 ტრაგედია 10, 125
 ტროპი 122

 უბოდიასტოლი 46, 77
 უბოტეტიკა 80
 უფენ 47

 შარყოფისა (ზმნიზედა) 147
 უკეთულობითი 80
 უკეთუქმისა (ზმნიზედა) 147
 უმეშუმობითი (გვარი) 81
 უსრულესი 5. ნამყო
 უსრულო 5. ნამყო
 უსტესო||უსტეტო 74, 75, 141
 უუსრულესი 5. ნამყო
 უფშენივო 13, 130
 უღლება 20, 38, 40, 80, 82-83, 144
 უჩინო 80, 81
 უცვლელი 8, 14, 127
 უხმო 14

 შილოლოგია 4
 ფილოსოფია 40, 44
 ფიცილისა (ზმნიზედა) 147
 ფიცით დამოწმებითი (ზმნიზედა) 147
 ფლექსია 38, 54
 ფონეტიკა 59, 65
 ფორმაცვალება 38, 55, 83, 130
 ფსილი 47
 ფუძე 19, 76, 144

ფშინვა 4, 130
ფშინვიერი 13, 130

ქეშოწერტილი („ქიქე“) 19, 126
ქეწოზილუბითი 80
ქეწოზილუბითი 80
ქრონოგრაფია 4
ქეშმდებარე 34
ქეშშეწენტილი 46

ლრაშპატიკაჲ 40
ლრაშპატიკოსი 27, 40, 70, 78, 83, 85
ლრაშპატიკოსობაჲ 27, 44, 84
ლრიფოჲ 121

შემასშენელი 79
შემასშენლობითი (ბრუნვა) 33, 34, 48,
78, 79
შემკერელი 15, 20, 43, 133, 134, 146,
147, 148;
შესაქრავი||საქრაველი 148

შემკრები (გვარი) 142
შემოსილი მახვილი 48, 144
შენაწევრებული წინადადება 131, 132
შესატყურობა 45, 48, 122
შეუღლულებაჲ 83
შეწოზილი წინადადება 132
შობილობითი (ბრუნვა) 31, 35, 61
შორისდებული 15, 37, 63, 145
შუა (სქესი) 30
შუალედური (თანშოვანი) 13

შუალობითი (შინიზედა) 146, 147
შუაწერტილი 10, 127
ჩამოშალობითი 135, 136

ძალი 11
ძირი 75, 76, 77

შარსული (დრო) 19, 20
წესებითი (რიცხვითი სახელი) 76
წესი 11
წერილი 12
წერტილი 10, 28, 45, 47, 127
წენტილი 46
წერტილ-ქიქე 10
წიგნი 12, 85
წინადადება 12, 86, 147, 148; წინადა-
დების ნაწილი 14, 53, 122
წინააღრჩევაჲ 74
წინდებული 14, 15, 20, 44, 63, 77,
133, 134, 146
წოდებითი (ბრუნვა) 17, 18, 31,
37-38, 61
წოდვლობითი (ბრუნვა) 31, 34, 35,
48, 55, 70

ხელობითი 137
ხმოვანი 13, 66, 83, 124, 143
ხოტბითი 121

ჰენეტიო 61

ჰექსამეტრი 125

ბ) სახელები (პირთა, ტომთა, გეოგრაფიული)

აბაზგი გრამატიკოსი 42, 43

აბულაძე ილ. 64, 65

ადონცი ნ. 6, 52, 134

ათენი 4

ათონი 23

აიანტი ილუოსის ძე 52

აიანტი ტელამონის ძე 52

ალექსანდრე ეპისკოპოსი 67

ალექსანდრე მაკედონელი 3

ალექსანდრია 3-4; ალექსანდრიის ბიბლი-
ოთეკა 4-5; ალექსანდრიელი
მეცნიერები 4, 20, 123

ალექსი კომნენოსი 42

ამონიოს ერმისი 32, 36, 49, 52, 54,
63, 74, 148

ანალოგისტი 123

ანდრომაქე 126

ანდრონიკე კომნენოსი 42

ანომალისტი 123

ანტიპატროს ტარსოსელი 14

ანტონ I 29, 33, 34, 35, 38, 40, 41,
46, 48, 55, 63, 67-86, 148

აპოლონი 128, 136

აპოლონიოს დისკოლოსი 8, 59, 134

არისტარქე სამოთრაციელი 4, 123

არისტოტელე 14, 17, 18, 44, 50,
52, 131

არისტოფანე ბიზანტიონელი 4

არსენ იეალთოელი 24, 29, 30, 51

ატიკელი|ატტიკელი 26, 27

ატრედესი 140

აფხაზი 29, 41

ბაბუნაშვილი ე. 61, 63, 65, 68, 69,
70, 74, 76, 83

ბასილი დიდი 44

ბედერი ვ. 23

ბერაძე პ. 126

ბერტენი 3, 13, 23, 24, 28, 30, 51, 59

ბიზანტია 23, 24, 35, 51, 52, 58

ბიზანტიელი კომენტატორი 49, 124

ბოსფორი 59

ბროსე მ. 41

ბაიოზ რექტორი 33, 76

გამყრელიძე თ. 23

გელათი 47, 49

გიორგი 6, 147

გიორგი მთაწმინდელი 24, 28

გორდეზიანი რ. 7

გორი 60, 63

გორგაძე ს. 50

გრაგოლ ნაზიანზელი 44

გუდემანი ა. 17, 36, 62

ღავით აღმაშენებელი 47

ღავით რექტორი 40

ღავითი 18, 20, 55, 123, 135, 139

დანადღესი 136

დემოკრიტე 16

დიმიტრაკისი დ. 32

დიოგენე ლაერტელი 14, 17

დიონისიოს თრაკიელი 3, 4, 7, 8, 10, 16,
18, 19, 20, 22, 27, 31,
32, 35, 37, 40, 42, 43,
44, 46, 47, 50, 52, 54,
59, 64, 65, 66, 69, 74,
76, 77, 87, 127, 128 132,
136, 140, 141, 145

დიომედე 6, 121, 126

დონატუსი 59, 60

მგვიპტე 3, 4

ვეროპა 59, 78, 79

ელენე 139

ელიასი 52

ელლინი 25, 77, 78

ენოსიხთონი 139

ეოლიელი 136

ერატოსთენე კვირინელი 4

ერეტეოსი 124

ერისთავი რ. 67, 85

ეფთვიმე მთაწმინდელი 24

ეფრემ მცირე 24-30, 40, 49, 51,
57, 78

მარონი 62, 123

ვახტანგ VI 63

ვენეცია 68

ზარბანალიანი გ. 65

ზენოდოტე ეფესელი 4

თეოდოსი 47

თვალთვაძე დ. 25, 27

თრაქია 5

იბერია 60

იოანე იტალოსი 41, 42, 43, 44

იოანე პეტრიწი 11, 40-50, 54, 74, 75,
77, 124, 141, 148

იოანე ტარიჭისძე 50

იონიელი||იონელი 27

ქალიშაჰე კვირინელი 4

კარიჭაშვილი დ. 87

კეკელიძე კ. 23, 50

კეკელაძე ნ. 43, 44, 50

კლიტემნესტრა 139

კოლხეთი 60

კონსტანტინე მონომახი 23

კონსტანტინეპოლი 23, 42

კრატეტ მალოსელი 123

კრატელე 16

ლათინი 78

ლეტოადესი 136

ლოლაშვილი ი. 50

ლუკა (მოციქული) 32

მანგანის აკადემია 23

მარი ნ. 41, 44

მაკავარიანი მ. 79

მახარაძე ნ. 7, 11, 12, 13, 27, 49

მაჟო ფრანჩესკო მარია. 60, 61, 62,
63, 66

მეგაპენტესი 139

მელამბოდე 6, 12, 85, 121, 122,
125, 127, 128, 129,
130, 132, 133

მელიქიშვილი დ. 7, 47, 49

მენელაოსი 139

მიმინოშვილი რ. 7, 126

მისიონერი 60

მიქელ ღუკა 42

მიქელ ჰსელოსი 41, 42

მონღოლი 58

მხითარ სეზასტაცი 67, 68, 69, 76

ნიკოლაიშვილი ე. 76

ნესტორი 131

წლისეცხი 130

ორბელიანი სულხან-საბა 61, 62, 63,
64, 65, 74

ორესტე 139

ორლოვსკაია ნ. 61, 64

პატროკლე 131

პელიდი 136

პერიპატეტიკოსი 33, 51, 55

პერსესი 136

პეტრიწონი 23, 42

პიტაკე 136

პლატონი 16, 18

პორფირიოსი 50

პრისციანე 59, 60

პროკლე დიადოხოსი 121, 141

პტოლემეაძის I სოტერი 3

მორდანია თ. 60

ნაფაზა მ. 50, 53, 54, 55, 56, 148

ნოდოსი 5

ნომეელი 15, 59, 62, 70

ნომი 4, 60, 63

ნაბერძნეთი 23

ნარკელაძე ზ. 25, 26, 26

ნაქარველო 22, 23, 58, 60, 87

სოკრატე 44, 45, 133

სომეხი 31, 68, 78, 127

სტეფანე გ. 19, 33, 37, 54, 80, 124,

125, 126, 129, 131, 136, 137,

138, 140, 141, 144, 145, 146,

148, 149

სტოელი 14, 17, 18, 20, 33, 55, 123,

134, 146

სტრაბონი 4

ტერესი 4

ტისამენოსი 139

ტრიფონი 134

შთურგაძე თ. 7, 61, 63, 65, 69, 74

ულფი გ. 5, 136

ურა 136

ურვან VIII 60

შეხოსი 140

ფოცხიშვილი ა. 38, 70

ფრანგი 60

ფრიგიელი 126

მარტველი 3, 12, 28, 41, 61, 84

ქართველიშვილი ი. 76

ქაჩია ლ. 28

ქრისტიანე 14, 17

ქუთაისი 97

მათმაზაშვილი ფ. 69

ყაუხიშვილი ს. 7, 22, 44, 45,

46, 47, 49

შეგრენი ა. 41

შანიძე მ. 28, 29, 30, 31, 36, 37

შანშოვანი ზ. 24, 63, 64, 65, 66,

69, 77, 148

შატბერდი 22

შტაინთალი პ. 17

ჩიქობავა ა. 53, 75

ჩუბინაშვილი დ. 73

ცაგარელი ა. 41, 64, 66, 84

ცქიტიშვილი თ. 11

ზუნდაძე ს. 87

ჰაეაზიშვილი ი. 24, 25, 28

ჩანაშვილი მ. 28, 41

ჩიროლიმო და ნორჩია 63

ჭულაეცი სიმეონ 64, 65, 66

ჭულაეცი ჰოვანეს 65

შელიოდორე 6, 33, 35, 37, 46, 80,

83, 122, 132, 133, 134,

135, 136, 137, 139, 143,

144, 145, 146, 148

პერაკლიტე 16

პილგარდი 5, 33

პომპროსი 4, 5, 10, 42, 128,

136, 148, 149

გამოყენებული ლიტერატურის სია

1. აბესაძე ნ., გრამატიკის საკითხები XIX სოცუნის ქართულ პერიოდულ გამოცემებში, თბ., 1960.
2. აბულაძე ილ., ქართული გრამატიკული ლიტერატურის ადრინდელი ძეგლები, შრომები, ტ. II, 1976.
3. აბულაძე ილ., ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.
4. ავალიანი ს., ანტონ პირველი, თბ., 1964.
5. ამონიოს ერძისის თხზულებები ქართულ მწერლობაში, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადეს ნათელა კეჭალაძემ და მათა რაფაევამ. გამოკლევა ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო მათა რაფაევამ, თბ., 1983.
6. ბაბუნაშვილი ე., ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ., 1970.
7. ბაბუნაშვილი ე., უთურგაიძე თ., ანტონ პირველის „ქართული ღრამატიკა“ და მისი ეროვნულ-ისტორიული მნიშვნელობა, თბ., 1991.
8. ბაბუნაშვილი ე., უთურგაიძე თ., ზურაბ შანშოვანის „მოკლე ღრამ-მატიკა ქართული ენისა“, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდული, XVIII-XIX, თბ., 1992.
9. ბლექი რ., ეფრემ მცირის ლიტერატურული მოღვაწეობიდან, მიმოხილვე-ლი, I, ტფ., 1926.
10. გაიოზ რექტორი, „ქართული ღრამატიკა“, ტექსტი გამოსაცემად მო-ამზადა, გამოკლევა და ლექსიკონი დაურთო ელენე ნიკოლაიშვილმა, თბ., 1970.
11. თ. გამყრელიძე, წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა, თბ., 1989.
11. გეშაძე დ., ქართული გრამატიკული ტერმინოლოგიის ისტორიიდან, თსუ შრომები, ტ. 200, ენათმეცნიერება, თბ., 1978.
12. დანელია კ., ახალი მასალები ეფრემ მცირის მთარგმნელობითი მეთოდ-ისა და მისი რედაქციის სამოციქულოს ისტორიის შესწავლისათვის, „მკაცე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, №4, თბ., 1974.
13. დანელია კ., ახალი მასალები ქართული სამწერლო ენის ისტორიისა-თვის, თბ., 1983.
14. დეკანოზიძე [დ. კარიჭაშვილი], ქართული გრამატიკის ტერმინოლოგია, „თეატრი“, №12; 1887.

15. თევდორაძე ი., ქართული პროსოდის საკითხები, 1978.

16. თვალთვაძე დ., ეფრემ მცირის ლექსიკოგრაფიულ სქოლიოთა და სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის ურთიერთმიმართებისათვის, „მაცნე“, №3, 1989.

17. თვალთვაძე დ., ეფრემ მცირის გრამატიკული სქოლიონი — მოხსენება, წაითხულები ბ. ჭორბენაძის სახელობის საენათმეცნიერო საუბრების სხდომაზე, 1995 (ბელნაწერი).

18. თამარაშვილი მ., ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ტფ., 1902.

19. იოანე დამასკელი, დიალექტიკა, ქართული თარგმანების ტექსტი გამოსცა და ლექსიკონი დაურთო მაია რაფაეაძე, თბ., 1976.

20. იოანე პეტრიწი, შრომები, ქართული ტექსტი გამოსცა და გამოკლევა და ლექსიკონი დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, ტ., I, თბ., 1940.

21. იოანე პეტრიწი, შრომები, ტ., II, 1937.

22. იოანე პეტრიწი, სათნოებათა კიბე, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო ივ. ლოლაშვილმა, თბ., 1968.

23. კეკელიძე კ., მთარგმნელობითი მეთოდი ძველ ქართულ ლიტერატურაში და მისი ხასიათი, ეტიუდები, I, თბ., 1956.

24. კეკელიძე კ., ქართული თარგმანი გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფისა, ეტიუდები, I, თბ., 1956.

25. კეკელიძე კ., ერთი უცნობი კანონიკური კრებული ძველ ქართულ მწერლობაში, ეტიუდები, ტ., IX, თბ., 1960.

26. კეკელიძე კ., ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ., I, 1960.

27. კეჭალაძე ნ., იოანე იტალოსის წერილი აბაზი გრამატიკოსისადმი და წერილის იდრესატი, აღმოსავლური ფილოლოგია, I, თბ., 1969.

28. კეჭალაძე ნ., იოანე პეტრიწის ენის საკითხისათვის, თსუ შრომები, ტ. 61, 1953.

29. ნ. მახარაძე, „განასხვავებდნენ თუ არა ძველი ბერძენი გრამატიკოსები ისოს და ბერას“, თბილისის უცხოურ ენათა სახელმწიფო ინსტიტუტის სამეცნიერო კონფერენციის — „ფონეტიკა და ნორმა“ 96 — თეზისები, თბ., 1996 წ.

30. მელიქიშვილი დ., იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, თბ., 1975.

31. მელიქიშვილი დ., გელათის სკოლა და ქართული მეცნიერული ენის განვითარების საკითხები, თსუ შრომები, ენათმეცნიერება, №10, 1986.

32. მოკლე ლრამბეტიკა ქართული ენისა, კმნული ზურაბ შანშოვანისაგან 1737 წელსა, გამოცემული ი. ცაგარელისაგან, ს.-პეტერბურლი, 1881.

33. მცხეთური ბელნაწერი (მოსეს ხუთწიგნეული, ისო ნავე, მსაჯულთა, რუთი), ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა და გამოკლევა დაურთო ელენე დოჩინაშვილმა, თბ., 1981.

34. რაფაეა მ., ამონიოს ერმისის თხზულებებში დადასტურებული გრამატიკული ხასიათის ცნობები, „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, №4, 1981.

35. სარჯველაძე ზ., ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები, თბ., 1975.

36. სარჯველაძე ზ., სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984.

37. „საღვთისმეტყველო კრებული“ — საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის საღვთისმეტყველო და სამეცნიერო ორგანო, I, თბ., 1991.

38. საბელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, წიგნი I, თბ., 1956.

39. სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I ფტოგრაფიული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებლები დაურთო ილ. აბულაძემ, თბ., 1991.

40. სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, II ფტოგრაფიული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებლები დაურთო ილ. აბულაძემ, თბ., 1993.

41. უთუბგაიძე თ., ქართული ენის შესწავლა იტალიელ მისიონერთა მიერ და მათი მეცნიერული ნაშრომების ურთიერთმიმართება, იბერიულ-კავკასიურა ენათმეცნიერება, ტ. XXIX, თბ., 1990.

42. ურუშაძე ა., ძველი ბერძნული ენა, თბ., 1969.

43. ფოცხიშვილი ა., ქართული გრამატიკული აზრის ისტორიიდან, თბ., 1979.

44. ფოცხიშვილი ა., ნარკვევები მეტყველების ნაწილთა კლასიფიკაციის ისტორიიდან, თბ., 1960.

45. ქართული ლრამატიკა შედგენილი ანტონ I-ის მიერ, ტფ., 1885.

46. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. 6, 1960.

47. ქაჯაია ლ., პუნქტუაცია V-XII საუკუნეების ქართულ ხელნაწერებში, საქ. მეცნ. აკად. ხელნაწერთა ინსტ. მოამბე, ტ. V, თბ., 1963.

48. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი, აბსნილი და გამოცემული თ. ჟორდანიას მიერ, ტფ., 1892.

49. ყაუხჩიშვილი ს., ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1950.

50. ყაუხჩიშვილი ს., ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, თბ., 1949.

51. ყაუხჩიშვილი ს., ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1969.

52. ყაუხჩიშვილი ს., შატბერდის კრებულის სისწავლო წიგნი, ტფილ. უნივ. მოამბე, III, 1923.

53. ყაუხჩიშვილი ს., მასალები იოანე პეტრიწის „განმარტების“ წყაროთა შესწავლისათვის, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. II, №8, 1941.

54. შანიძე ა., ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1953.

55. შანიძე მ., „სიტყუაჲ ართრონათჳს“ — ძველი ქართული გრამატიკული ტრაქტატი, თბ., 1990.

56. ჩიქობავა არნ., იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბ., 1965.

57. ჩიქობავა არნ., ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952.

58. ჩიქობავა არნ., სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართულურ ენებში, თბ., 1942.

59. ჩიქობავა არნ., ვათეიშვილი ჯ., პირველი ქართული ნაბეჭდი გამოცემები, თბ., 1983.

60. ჩუბინაშვილი დ., ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ., 1984.

61. ცქიტიშვილი თ., ერთი ფილოსოფიური ცნების აღმნიშვნელი ტერმინებისათვის ძველ ქართულში, არეოპაგიტული ძიებანი, თბ., 1986.

62. ჭავჭავაძე ი., ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, თბ., 1937.

63. ჭავჭავაძე ი., ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1949.

64. ჭანაშვილი მ., ქართული მწერლობა, წიგნი მეორე, ტფ., 1909.

65. ჭრელაშვილი კ., ლინგვისტურ მოძღვრებათა ისტორია, თბ., 1990.

66. ხუნდაძე ს., ქართული გრამატიკის ისტორია, ქუთ., 1887.

67. ჰომეროსი, „ილიადა“, თარგმანი რომან შიშინოშვილისა, თბ., 1990.

68. ჰომეროსი, „ოდისეა“, თარგმანი პანტელეიმონ ბერაძისა, თბ., 1979.

69. Адонц Н., Дионисий Фракийский и армянские толкователи, П, 1915.

70. Амирова Т. А., Ольховиков Т. А., Рождественский Ю.З., Очерки по истории лингвистики, М., 1975.

71. Античные теории языка и стиля, Под ред. О. М. Фрейденберг (собрание текстов со вступит. статьями И. М. Тронского и С. В. Меликовой-Толстой), Л., 1936.

72. Аристотель, сочинения, Т., IV М., 1978.

73. Гиоргобнани Т. В., Медиум в древнегреческом языке, Автореферат диссертации на соискание уч. степени кандидата филологических наук, Тб., 1974.

74. Древнегреческо-русский словарь, составил И. Х. Дворецкий, М., 1958.

75. Г. Джаукян, Общее и армянское языкознание, Ереван, 1978;

76. История лингвистических учений, Древний мир, Л.1980

77. История лингвистических учений, Средневековой Восток, Л.1981.

78. История лингвистических учений, Средневековая Европа, Л.1985.

79. Каракулаков В.В., К вопросу о формировании учения о системе акциденции имени и глагола, Иноземна филология, №8. вып., 20, 1970.

80. Каракулаков В.В., К истории разработки учения о грамматической категории падежа, Учен. Зап. Душанбинск. пед. инст-та им. Т. Шевченко, т. 70, 1969.

81. Марр Н., Иоани Петрицкий, грузинский неоплатоник XI-XII в.-в. СПб, 1909.

82. Махарадзе Н., Грамматический аспект понимания терминов *γράμμα*, *φάσις*, *στοιχείον* в древнегрузинской традиции — მოხსენება წაკითხული ბიზანტიზმისა მე-16 კონგრესზე ბუდაპეშტში 1988 წელს (ხელნაწერი).

83. Махарадзе Н., Термин *ἐτυμολογία* (этимология) и его древнегрузинские эквиваленты, Византиноведческие этюды, 1991.

84. Мурадян П. М., Армяно-грузинские литературные взаимоотношения в XVIII века, Ереван, 1966.

85. Орловская И. К., Анонимная грузинская грамматика XVIII века на итальянском языке, თსუ შრომები, ტ. 75, 1959.

86. Орловская И. К., Грузинские словари Бернардо Неополитанского, ლიტერატურული ურთიერთობანი, III, თბ., 1971.

87. Орловская И. К., Грузия в литературах Западной Европы XVII-XVIII веков, Тб., 1966.

88. Пичхадзе М., О некоторых вопросах грамматики в древнегрузинской филологии, Кавказ и Средиземноморье, 1980.

89. Роаенштраух Г. И. Грамматическая система Дионисия Фракийского, автореферат диссертации на соискание уч. степени канд. филолог. наук. Львов, 1953.

90. Сарджвеладзе З., У истоков грузинской лингвистической мысли, Вопросы языкознания, I, 1983.

91. Соболевский С. И., Древне-греческий язык, М., 1948.

92. Томсен В., История языкознания до конца XIX в., 1936.

93. Тронский И. М., Древнегреческое ударение, М.-Л., 1962.

94. Тронский И. М., Из истории античного языкознания, в книге: Советское языкознание, т. 2, Л., 1936.

95. Тронский И. М., История античной литературы, М., 1993.

96. Утургадзе Т., Лингвистическая мысль в Грузии X-XII в.в. В книге История лингвистических учений, Л. 1990.

97. Цагарели А., О грамматической литературе грузинского языка, СПб, 1873.

98. Шанидзе М. А., Некоторые сведения Ефрема Мшире о грузинской и греческой филологии, მრავალთავი, IV, თბ., 1974.

99. At the Origins of Greek Grammar, By Vincenzo Di Benedetto, Pisa, Glotto, 68, 1939, 1990.

100. W. Boeder, Zur Analyse des altgeorgischen Alphabets ("Forschung und Lehre". Festgruss Joh. Schröpfer 1974. Hamburg: Slavisches Seminar: 17-34);

101. Griechisch-Deutsches Wörterbuch, Bearbeitet von Adolf Kaegi, Leipzig, 1938.
102. Gudeman Alfred, Grundriss zur Geschichte der klassische Philologie, 1909.
103. Das Lehrbuch des Grammatikers Dionysios, Übersetzt von Wilfred Kürschner unter Benutzung einer Vorlage von Heinrich Weber, 1980.
104. Δημητράκης Δ., Μέγα λεξικόν ὅλης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, III, 1936.
105. Dionysii Thracis Ars Grammatica. Edidit Gustavus Uhlig, Lipsiae, 1883.
106. Δημητρίου Μουκάδου, Ὁ Ἀλεξανδρίνος Γραμματικὸς Διονύσιος ὁ Ὁράξ ('Ανάτυπον ἐκ τοῦ 46-ου Τόμου τῶν Ὁρακικῶν'), Ἀθήναι, 1972,
107. Lexikon der Antike, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1984.
108. Suidae, Lexikon Graece et Latine. Halis et Brunsvigae, 1853.
109. Nelly Makharadze, From the History of the Ancient Georgian Verse Terminology („წყობილი სიტყვა“ — Tskobili sitkva, ლექსი — lexi) აკად. ს. ყაუხჩი-შვილისადმი მიძღვნილი სერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1995.
110. Scholia in Dionysii Thracis Artem Grammaticam, Graeci, V.I. Pars. III, Ed. Hilgard. Lipsiae, 1901.
111. Steintal H., Geschichte der Sprachwissenschaft bei dem Griechen und Romern, Berlin, 1890.
112. Pape W., Wörterbuch der griechischen Eigennamen, I-II, Braunschweig, 1875.
113. Pape W., Griechisch-Deutsches Wörterbuch, B I, 1908.
114. Pfeipfer R., Geschichte der klassischen Philologie, 1970.

სარჩევი

შესავალი.....	3
პირველი თავი	
დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნება“.....	8
მეორე თავი	
ქართული გრამატიკული აზროვნების ისტორიის	
სათავეებთან (XI-XII ს.ს.).....	22
მესამე თავი	
დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნება“ და	
ევროპული ტენდენციები XVII-XVIII საუკუნეების ქართულ	
გრამატიკულ აზროვნებაში (პირველი ქართული გრამა-	
ტიკული თხზულებანი)	58
დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნება“	
(ბერძნული ტექსტი და ქართული თარგმანი).....	91
კომენტარები	116
ტერმინთა ლექსიკონი	
ა) ბერძნულ-ქართული.....	150
ბ) ქართულ-ბერძნული.....	157
Lia Karosanidze, „Art of Grammar“ by Dionysius Thrax and	
the Old Georgian Grammatical Thought.....	163
საძიებლები	
ა) ტერმინები.....	172
ბ) სახელები.....	178
გამოყენებული ლიტერატურის სია	181